

Danny

Společnost Josefa Škvoreckého
Literární akademie

Michal Schonberg

Proč nevyšel Stín svobody

Příběh nenapsaných vzpomínek

Jiřího Voskovce

1

2005

Zdeněk Kirschner

Humor generace

nesnadných životů

Josef Škvorecký

Vzpomínka

na Igora Hájka

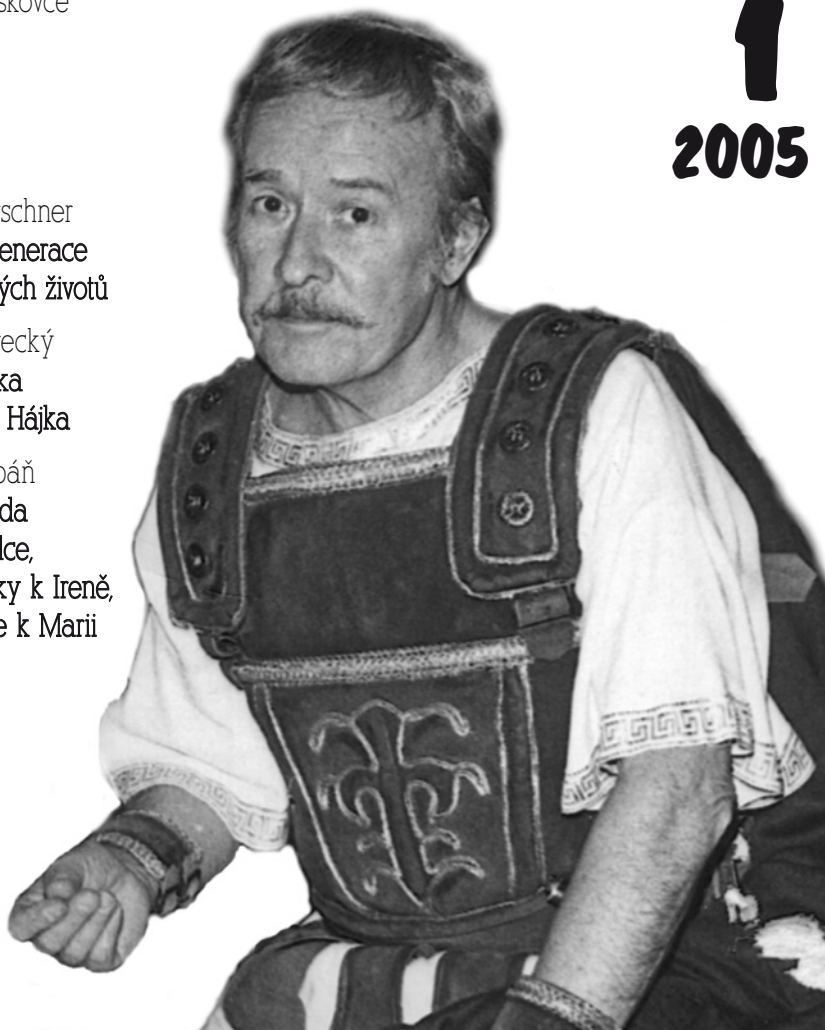
Michal Příbáň

Z Náchoda

do Kostelce,

od Járinky k Ireně,

od Marie k Marii

Vážení čtenáři,

nový Danny opět přináší čtení pro všechny, kteří mají rádi dílo Josefa Škvoreckého a rádi se pohybují v literárním mikrosvětě, který ve svých knížkách vytvořil. Jenomže je pravda, že v dnešním čísle se do tohoto světa vypravíme jen zprostředkovaně. Na ukázky z nové společné práce autorské dvojice manželů Škvoreckých si ještě musíme počkat a úryvky z neznámých filmových scénářů J. Š. zatím také teprve připravujeme. Autor je tedy v dnešním Dannym přítomen jednak v přetisku předmluvy k dějinám Náchoda, které pro nakladatelství Lidové noviny připravily Lydia Baštecká a Ivana Ebelová (kniha vyšla v loňském roce), a jednak ve třech miniportrétech osobností, které řadí mezi své nejbližší přátele, tedy Igora Hájka, Stanislava Mareše a Oty Ulče. V oddílu Studie a články tentokrát nabízíme velmi různorodé čtení: jednak pozoruhodný fejeton Jindřicha Koldy, jednak referát Ivany Zigové z loňské studentské konference, který si můžete (vlastně musíte!) přečíst ve slovenštině, a také dva referáty z konferencí nestudentských (v jednom z nich se ještě vrátíme do dnů, kdy se v Náchodě slavily Škvoreckého osmdesátiny).

Nejrozsáhlejším textem tohoto čísla je dílem studie, dílem vzpomínka Michala Schonberga, kterou jsme zařadili do rubriky o knihách, které nevyšly v Sixty-Eight Publishers. Týká se asi nejslavnější exilové knihy, která nakonec nespátřila světlo světa, tedy vzpomínek a úvah Jiřího Voskovce, které Škvorečtí pod titulem Stín svobody dlouho zařazovali do svých edičních plánů, avšak autor je nakonec nedokázal dokončit. Michal Schonberg využil svého mimořádně bohatého archivu materiálů o Jiřím Voskovcovi a na nějaký čas si odběhl od práce na biografii manželů Škvoreckých, aby čtenářům Dannyho zprostředkoval velmi podrobné informace o Voskovcově marném tvůrčím úsilí. Článkem chceme také připomenout letošní sté výročí Voskovcova narození (připadá na 19. červen). Zajisté se nebudete zlobit, že jsme zkrácenou verzí tohoto článku zprostředkovali redakci měsíčníku Host: soudíme totiž, že téma bude zajímat i takové čtenáře, k nimž se Danny pravidelně nedostává.

František Knopp pro vás připravil soupis Škvoreckého díla publikovaného knižně či časopisecky v roce 2004, které loni vydáný první svazek Bibliografie J. Š. postihuje jen částečně. Nechybí ani stručné rubriky Události a Kronika a na závěr jsme vybrali několik recenzí, reflektujících nejnovější knihy Josefa Škvoreckého a dokonce také jednu amatérskou dramatizaci.

Příjemné čtení!

Danny 1/2005

V červnu 2005 vydala Literární akademie ve spolupráci se Společností Josefa Škvoreckého. Číslo připravil Michal Přibáň. Adresa: Malovická 2751, 141 00 Praha 4–Záběhlice; telefony: 272 773 045; 272 772 003; fax: 272 763 020. E-mail: lit-akad@lit-akad.cz. Web: <http://www.lit-akad.cz>. Technická spolupráce: EkoCentrum Brno. ISSN: 0862-772X.

NÁCHOD, TO KRÁSNÉ MĚSTO KOSTELEC

Na náš dům v Sackville Street přilepilo město (ano, přilepilo, aby se budova nepoškodila nějakými hřeby nebo nýty) v roce 1984 cedulku s nápisem:

Památný dům

Torontská historická rada

6. března 1984

Stopadesáté výročí založení města

Kolik by podle téhle historické míry bylo „Památných domů“ v mém rodném městě Náchodě? Když listuju kalendářem, který v Náchodě vydali k letošnímu výročí založení města, napadá mi nad fotografiemi podstatně historičtějšími, než je náš torontský domek, že moc asi ne. V textech pod těmi starými snímky je příliš často poznámka, že dům byl zbořen při asanaci nebo při regulaci, prostě zbořen, vzal za své, už nestojí.

Podle historické míry, kterou vzali na náš torontský domeček, by v Náchodě všechny ty zbořené stavby byly „památné“, neboť Torontu je letos teprve sto sedmdesát let a našemu domečku asi sto patnáct. Nejen že tady bychom jej nesměli zbořit – je přece památný – nesmíme k němu bez zvláštního a málo udělovaného povolení města Toronta ani něco přistavět, nic na jeho vnějším vzhledu měnit, ba nepovolí nám ani porazit javor, který nám těžce stíní záhonky na zahrádce, takže květinčky, které tam každé jaro zasazuje moje nepoučitelná žena, obvykle rychle zvadnou. Přitom je náš domek zcela běžná řadová stavba, jaké se koncem předminulého století stavěly pro chudé přistěhovalce z Irska. Jediné, co můžeme bez povolení, je domeček znova omítnout, a to všichni naši sousedi s chutí každých pár let dělají, každý jinou barvou, takže ulice Sackville vypadá tak trochu jako barevná ilustrace z dětské knížky.

*

Proti Torontu, které je pořád ve věku dospívání, je sedm set padesát let starý Náchod velebný kmet a všechno v něm by mělo být památné. A pro mě je.

Moje nejstarší, dětské vzpomínky se pojí k tajemným věcem, jako jsou – nebo byly (proboha, snad je nevyndali!) – koule švédských vojsk v průčelí několika domů, na něž jsem koukal, patrně z otevřenou pusou, když mi maminka vysvětlovala, že to jsou koule střílené na město z kanónů. Anebo

sochy na náměstí, s basreliefy v podstavcích, a na jednom z nich pes držící v tlamě jakési dvě koule, o nichž mi otec – nebo snad až později velebný pán Meloun – říkal, že to jsou činky, ale nebyly, protože činky s dlouhými držadly jsem znal ze Sokola. A proč vlastně pes držel ty činky?

Do školy jsem rád chodil oklikou – „Myší dírou“ kolem staré Obecné školy dívčí, protože mě v jejím vlhkém příšeří jímalo nevysvětlitelně příjemný strach. Jinou myší dírou kolem prastarých chaloupek, nevysvětlitelně jenom kousek od náměstí, jsem se loudával do Židovské ulice na němčinu k panu učiteli Neuovi, a zpátky domů kolem synagogy a kamenné studny se záhadným, protože hebrejským, nápisem. Jiné hebrejské nápisy jsem později zahlédl ve výstuži nějakého kanálu, protože pan *Reichskommisar* Keil nařídil takhle ekonomicky a symbolicky zužitkovat náhrobní kameny ze starého židovského hřbitova.

Tajemných, záhadných míst a věcí a jmen bylo pro dětskou mysl v tom krásném městě plno. Hladomorna, kde jsem se marně snažil hlavou prostrčenou okýnkem spatřit kostlivce a viděl jsem jenom tmou, která sama byla tajemná a hrůzná. Střílny v turionu na třetím zámeckém nádvoří. Vojenský hřbitov z jakési strašně dávné války, s křížem stojícím ve zbytcích katedrály – jako dítě jsem netušil, že je to umělá ruina a že ta válka nezabýjela tak strašně dávno.

A jména. Piccolomini na bráně vedoucí do krásné, i když bouří, na kterou se pamatují, poničené aleje; ten Piccolomini, jehož předek napsal, že v pohusitských Čechách se každá babka vyzná v bibli líp než římský kardinál. Anebo Kolda ze Žampachu, jehož jméno mi znělo něčím zbojnickým, ale zbojnickým z pimprlového divadla, jaké kdysi v Náchodě hrával můj otec, jinak též městský ochotník a jevištní partner slavné paní profesorové Nesládkové. Snad proto, že Kolda ze Žampachu se Náchoda *zmocnil*, nedal mu ho král, nekoupil ho za horu stříbrných, jako to, nevím za kolik, udělal Zikmund Smiřický, dávno po něm.

A k jeho jménu osobní asociace. Když jsem o svém rodném městě psal román *Zbabělci*, pojmenoval jsem jeho nehrdinského hrdinu po něm, protože v jakési genealogii toho starého českého rodu, zničeného habsburským vpádem, jsem se dočetl, že poslední Smiřický prý pojal za manželku sestru nebo snad dceru Čeňka Škvoreckého ze Škvorce a na Klinštejně. Stavý ho chtěly zvolit českým králem, jenže zemřel dřív, než mu stihli nasadit korunu, takže ji rychle nasadili Bedřichu Falckému a ten neslavně prchl za hranice a slavnou válku projel. Kdybych byl toho Čeňka potomek, mohla se moje prapraprababička stát českou královnou. Jenže ona se jí nestala a já tím potomkem nejsem. Když jsme za nacistů museli dokázat árijský původ,

zjistil můj strýc, plzeňský kaplan, který nám ty árijské předky hledal, že stopa po nich mizí v obecní kronice nějaké vsi u Sedlčan, kde si koncem sedmnáctého století můj předek, rovněž Josef, podal k obecnímu konšelstvu žádost o peněžní podporu, neb jeho stará manželka byla upoutána na lůžko a on sám, ve věku hodně už pokročilém, byl práce neschopen. Patrně jsem tedy původu proletářského, jenže to jsem za komunistů už dávno nebyl.

*

Jiná a jiná tajemství. „Tajných dívčích komnat / kde“ – jak jsem napsal v jedné kvartánské básni – „tajným životem žijí / Princezny s květy magnólií.“ Těch oken bylo v Náchodě a okolí víc, jenže to není náchodské specifikum, jsou i v tom městě pubertálního věku, jemuž místní Češi říkají Torontovice nad Ontárijkou, a nepíšu román, ale předmluvu k vážné a vědecké historii svého krásného rodného města.

Ve svých románech mu říkám Kostelec, ačkoliv jméno Náchod je mnohem osobitější, vzácnější a patrně krásnější. Ale protože jiné *město* Náchod v Čechách není, nazval jsem ho Kostelcem, neboť těch je v Čechách několik a já se pošetile domníval, že protože jich je několik, nebudou čtenáři vědět, o kterém z nich píšu, a tak se na mě nikdo nenamíchne, nebo se nanejvýš namíchnou lidé v městech, kde jsem nikdy nežil. Bohužel se namíchli v tom správném městě, a jeden jeho vážený občan, kterého jsem měl docela rád, o mně mému kamarádovi Boušovi prohlásil, že mi v Náchodě jednou postaví pomník v podobě velkého pískovcového pyje. Dnes by tohle nad *Zbabělci* jistě nikoho nenapadlo, jenom to názorně ukazuje, jak rychle a kam až došel v dnešní době vývoj české literatury.

*

Měl bych vlastně napsat oslavu, ne nemravné vzpomínky na své krásné město a na všechny jeho lidi, které jsem vždycky měl a pořád mám rád, třebaže jsem se k nim na papíře ne vždycky zachoval uctivě. Jenže psaní románů není normální činnost. Je to posedlost skoro jako d'áblem, ovšem spíš andělem inspirace, i když Faulkner říká, že romanopisec je ochoten zavraždit vlastní matku, jen aby knihu dopsal. To jsem nikdy nebyl, asi proto se ze mě nestal Faulkner.

Tak nevím, jestli je tohle oslava, kterou jsem napsat chtěl. Když o tom ale přemýšlím, všechno, co jsem kdy napsal, je oslava mládí v tom městě, a snad teda i toho města.

Toho překrásného města Náchoda.

Z knihy Náchod. Historie – Kultura – Lidé. Ed. Lydia Baštecká a Ivana Ebelová. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004.

VZPOMÍNKA NA IGORA HÁJKA

Je tomu už deset let, co v Glasgowě ve Skotsku zemřel český překladatel, kulturní novinář a univerzitní učitel, můj věrný přítel Igor Hájek. Zemřel předčasně – bylo mu teprve šedesát čtyři let – ale byl to šťastný člověk. Ta předčasná smrt v plné síle ještě nijak starého věku mu ušetřila měsíce, možná i léta bolestného usychání, jaká čekají většinu z nás. Nešťastní jsme my, protože jsme ztratili přítele, který mohl ještě mnoho dalších let rozjasňovat naše dny svým vtípem a vřelostí. A nešťastní byli a jsou studenti české literatury. Ztratili učitele, který věděl, jak v jejich srdcích zapálit plamen lásky ke svému předmětu, a dělal to celých minulých pětadvacet let: v Británii nejprve v Lancasteru a pak v Glasgow, a v USA v Berkeley v Kalifornii a později v Austinu v Texasu.

V padesátých letech v Praze neměl Igor mnoho přátel – tedy alespoň v tom smyslu, jak tomu slovu rozumějí na Západě. Západ byl ušetřen zkušeností, kterou Orwell tak přesně popisuje v románu *1984*. Přátelé byli lidé, před nimiž mohl člověk říkat, co si opravdu myslel o světě, v němž musel žít, a počet takto důvěryhodných lidí byl skrovný. Igor pro mne byl takovým přítelem od poloviny padesátých let. V roce 1953 jsem získal místo redaktora ve Státním nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, kde jsem redigoval britské a americké autory, a o dva roky později, v roce 1955, se Igor stal referentem v literární agentuře Dilia, kde měl na starosti zhruba stejnou oblast. A společná láska k britské a americké literatuře byla tím prvním, co nás svedlo dohromady. A velmi záhy to už nebyla jen literatura, ale onen těžko definovatelný pocit požitku z příjemné společnosti člověka, jehož lze po právu nazvat přítelem.

Byly to schizofrenní roky – veřejně papouškované naučené pravdy útočily na naše hluché uši a my jsme byli v zajetí zanícených a často i velmi vzrušených diskusí, s jakými se v západních akademických kruzích setkáte jen zřídkka. Tyto debaty se přirozeně neodehrávaly na stejných fórech jako ony papouškovací frašky, ale v přísném soukromí vlastního domova nebo – ještě lépe – někde na čerstvém vzduchu. Tak jsme s Igorem často vedli své peripatetické řeči krácejíce celou cestu ode mne z redakce po Národní třídě přes most u Národního divadla, dál přes Malou Stranu Nerudovkou vzhůru na Pohořelec a dál až do Břevnova, kde jsem tehdy bydlel.

Po sovětské invazi v roce 1968 nás oddělily tisíce kilometrů, ale naše přátelství zůstalo nerozlučné. Vyměnili jsme si jistě několik tisíc dopisů, a prostřednictvím tohoto nemoderního, ale nezastupitelného média jsme

pokračovali v debatách o světě, v němž jsme se rozhodli žít, a o tom druhém, který jsme se rozhodli opustit. Při vzácných příležitostech jsme se potkávali na nejrůznějších místech: v Austinu v Texasu, kde Igor v roce 1992 na Texaské univerzitě jako první získal křeslo na bohemistice, ve Filadelfii, kde jsme se oba účastnili konference slavistů, v Benátkách, v Torontu, v New Yorku. A několikrát jsme se setkali v Anglii a ve Skotsku, kam jsem jezdil na konference nebo přednášet. Někdy jsem přijel jen tak, navštívit přítele. Tyhle příležitosti byly ze všech nejlepší. Igor mne a svou ženu Marcelu brával autem na výlety po kraji, který miloval a znal stejně dobře jako ti, kdo se tu narodili, a často i lépe. A cestou jsme poslouchali jazz, protože tato hudba mého mládí byla další naší společnou láskou. Oběd jsme si pak dali v nějaké vesnické hospodě, jichž byl Igor znalcem. Věčná škoda, že vinou obrovské vzdálenosti přes Atlantik byly takoveto šťastné chvíle tak strašně vzácné.

O Igorově pedagogické činnosti jsem si udělal letmou představu z úžasných studentských prací, které mi příležitostně posílal. Jeho práci odbornou znám z osobní zkušenosti – z konferencí, esejů a článků, které Igor publikoval v odborných časopisech, a ze spousty nezaměnitelných sloupků a recenzí, které psal pro Times Literary Supplement v těch dávných dobách, kdy tyto příspěvky ještě musely být anonymní a díky tomu byly daleko blíže autorovým skutečným názorům než cokoli, pod co by se člověk musel podepsat. V dobách ještě mnohem dávnějších, ještě v Praze, jsme dokonce napsali několik článků společně; v exilu jsme spolupracovali hlavně na dvou projektech: Igor pro naše torontské nakladatelství 68Publishers přeložil historickou zprávu o *annus mirabilis* 1968 od Alana Levyho, *Pražské přeje*, a spolu s několika předními literárními vědci, kteří v té době žili v Praze a nesměli pracovat v oboru, redigoval – jako jejich exilový spoluautor – průlomový slovník zakázaných autorů, který jsme vydali v roce 1982.

Podle mého názoru by bylo dobré posbírat a vydat Igorovy recenze a články, a především jeho odborné eseje o české „oficiální“ literatuře, která vycházela v Praze po roce 1968. Nejen pro jejich skutečnou vnitřní hodnotu, ale také proto, aby se ukázalo, jak český bohemista psal *sine ira et studio* nejen o pracích svých spoluexulantů, ale také o výkonech spisovatelů akceptovaných pražským establishmentem a publikujících oficiálně. Myslím si totiž, že se o tom málo ví jak v Praze, tak na Západě, kde se proti vědcům Igorova typu občas vynořovala obvinění ze zaujatosti.

Je smutné muset psát nekrology za přátele. Mnohem raději bych Igorovi napsal další dopisy, jak jsem mu psával v letech našeho exulantství. Ale

život už je takový: ne dost dlouhý na to, abychom si stihli užít všech těch cenných darů, které nám přátelství dává.

Igor Hájek se narodil 22. 3. 1931 v Ostravě, zemřel 19. 4. 1995 v Glasgow.

Článek je upravenou verzí nekrologu, který J. Š. publikoval v Canadian-American Slavic Studies 33, 1999, č. 2–4, s. 129–130. Z angličtiny přeložila Alena Příbáňová.

LODÍ KOLEM PŮLKY SVĚTA

Stanislav Mareš R. I. P. (1934–2005)

Poslední e-mail mi Stanislav Mareš poslal z australského Bathurstu 11. března 2005 *Eastern Standard Time*. Odpovídal na otázku, k níž mě vyprovokoval dotaz Michaela Špirita: jestli si něco pamatuju o okolnostech vzniku antologie *Život je všude*, kterou v padesátých letech „vydal“ Jiří Kolář v nelegální cyklostylované podobě (tehdy nikdo neznal, nebo aspoň nepoužíval termín *ineditní*) a již chce teď někdo v Praze vydat tiskem. Pamatoval jsem se na výbornou povídku, kterou mi tehdy v rukopise dal Stanislav Mareš a já – myslel jsem si – ji předal Kolářovi právě pro tu antologii. Paměť je ošidná a Stanislav mi odpověděl, že pokud ví, v Kolářově antologii nebyla a ze záhadných důvodů nebyla ani v jeho povídkové sbírce *Čas milosti* (MF 1965). Snad prý ji otiskli v Sešitech, kde Stanislav v šedesátých letech dělal zástupce šéfredaktora.

To všechno mělo omezenou důležitost, neboť pak mi Stanislav napsal: *Jinak Ti bohužel musím říct, že mám terminální rakovinu plic; neoperabilní, a jiné terapie (chemo, radio) by mě asi zabily rovnou. Tak spoléhám na paliativní péči. Donedávna to šlo hezky, ale teď se to zhoršilo, takže jsem odkázán na kyslík a kolečkovou židli (můj Standa o mě pečuje)...Doktoři se nechtějí vyjádřit, ale vypadá to možná na týden, možná na pár měsíců. Co se dá dělat.*

Problém Kolářovy antologie ustoupil daleko do pozadí.

*

Stanislav Mareš patřil k českým spisovatelům, kteří se v padesátých letech z nutnosti stali překladateli. Jejich vlastní díla se nikdo neodvažoval vydat, a pokud si troufnul, se zlou se potázel. Mezi nejstaršími takhle metamorfozovali Zdeněk Urbánek, Jan Vladislav a jiní. K nejmladším patřil například Jan Zábřana.

Stanislav překládal především poezii. Jeho vrcholnou prací v tomhle nedobrovolně zvoleném oboru bylo *Kongo* Vachela Lindsayho (SNKLHU, 1961). Překlad to byl nad jiné obtížný, protože Lindsay pracoval především se zvukomalbou a rýmem a sám své básně recitoval – dávno před Ginsbergem často za doprovodu jazzu. Smlouva, kterou nakladatelství poslalo dědicům, měla nezvyklou klauzuli: souhlas závisel na českém překladu, který majitelé práv musí schválit. Stanislav překlad dodal, mně se zdál výborný a s obavami jsme jej poslali do USA. Přišel nadšený dopis: je to nejlepší překlad Lindsayho do jakéhokoliv jazyka. Nevím – dědici dali patrně text zhodnotit některému českému bohemistovi, kterých – a vynikajících – bylo tehdy v USA několik, např. Roman Jakobson nebo Ladislav Matějka. Buď jak buď, já s dopisem z Ameriky hluboce souhlasil.

Druhý důležitý překlad básní vzešel ze Stanislavovy spolupráce s Janem Zábranou. Sdíleli společný osud: když byl studentem gymnázia, zavřeli Zábranovi na dlouhá léta oba rodiče a Marešova otce vypudili z rodného a dědičného statku. Oba, Zábrana i Mareš, chtěli studovat na filozofické fakultě, ale oba nakonec pustili na fakulty, na nichž by je jinak ani nenapadlo studovat. Zábranu do kněžského semináře při římskokatolické teologické fakultě, která tehdy byla ještě v Praze a z níž Honza po dvou semestrech odešel; Mareše na Vysokou školu ekonomickou, z níž byl pak jednou vyloučen, ale nakonec ji s nechutí a po večerech dokončil. Ironií osudu mu tohle vzdělání v Austrálii umožnilo existenci.

Oba začali překládat a psát do šuplíku. Společně sestavili antologii tehdy současné americké poezie, která vyšla pod titulem *Obeznámení s noci* (Čs. spisovatel, 1967) a s věnováním pro mě. Stanislav také překládal pro Dorůžkovu antologii *Americká lidová poezie* (SNKLU, 1961) a jeho verze jsou myslím z kategorie podobných přetlumočení V+W nebo Jiřího Suchého. Vyšly potom i s notovým záznamem pod názvem *Tam, kde teče Mississippi* a některé ve filmu *Revue pro banjo* zazpívaly Eva Pilarová a dámy z Inkonito kvartetu.

Folklor Stanislav neopustil ani v próze: podle překladu folklorních povídek australského autora jménem Dal Stivens *Kamenáč Bill* (SNKLU, 1963) vyrobili dokonce – nebo aspoň chtěli vyrobit; jestli se to uskutečnilo, nevím – na Barrantově kreslený film, a román o buranech z amerického Balíkova *Nebožtík Tussie* (SNKLU, 1964) Jesse Stuarta je rovněž inspirován folklorem. Nejvýznamnější z jeho prozaických překladů jsou ovšem *Vědomí skutečnosti* Grahama Greena (SNKLU 1965) a *Pohyblivý svátek* Ernesta Hemingwaye (Odeon 1966). Překlady z angličtiny, jak básní, tak drobněj-

ších próz, např. eseje T. S. Eliota nebo Tennessee Williamse, tiskla hlavně Světová literatura a často vycházely v antologiích.

*

Jako prozaikovi podařilo se mu na sklonku předinvazních let vydat pouze jedinou knihu povídek, *Čas milosti*, v Mladé frontě v roce 1965. Setkala se s příkladným nepochopením tehdejší kritiky, která přirozenou sečtělou tohoto samouka, jak se v povídkách projevila, považovala za přílišnou a na odiv stavěnou literátskost, něco takového. Musel jsem se v duchu smát.

V té době omezené naděje se na Stanislava usmálo štěstí ještě jednou. Národní divadlo, kde byl tenkrát dramaturgem Karel Kraus, uvažovalo o uvedení jeho hry *Letní semestr*. Stanislav mi ji dal číst v rukopise, a v té době, kdy se už hráli Havel a Topol a ze starších Daněk nebo Dietl aj., zdálo se mi, že se jim zcela vyrovná. Spíš než na sečtělou byla založena na přímé životní zkušenosti jednoho z občanů druhé nebo třetí kategorie té divné společnosti.

Potom přijeli Sověti a cestou do Austrálie Stanislav rukopis hry ztratil. (Ale: Poté, co jsem v Literárních novinách uveřejnil krátkou zprávu o Marešově smrti, kde jsem se rovněž zmínil, že rukopis hry *Letní semestr* autor ztratil, vyšla tamtéž poznámka Lenky Jungmannové, která rukopis hry našla v archivu Památníku národního písemnictví. *Děj*, píše tam, *se jeví jako na svou dobu neúnosný*. Nyní tedy zbývá, aby hru vzalo do repertoáru některé české divadlo. V téhle době, doufám, děj už neúnosný nebude.)

*

Těsně před sovětským přepadem se manželům Marešovým narodila dcera. Chtěli ji dát pokřtít Marie-Louise (paní Marešová má francouzské předky), ale ve státě, kde co bylo nařízeno, bylo povoleno, narazili. Existoval – pro dnešní čtenáře patrně neuvěřitelný – seznam přípustných křestních, nebo progresivněji „vlastních“ jmen, úředník na radnici v něm zalistoval a manželům oznámil, že dítě se může jmenovat Marie Aloisie (bez spojovací čárky), anebo nějak vůbec jinak, rozhodně nikoli Marie-Louise. Pak tedy přijeli Sověti, Marešovi se octli v Paříži, kde si za nový domov zvolili Austrálii. Nabídl jim dvě možnosti: buď letět, a budou v Austrálii za den a něco, anebo jet lodí, která obepluje půl světa a dorazí do Sydney asi za šest nebo kolik neděl. Pro českého básníka byla lákavější cesta kolem zeměkoule. Avšak když dorazili do Nového světa, všechna dobrá místa ve velkých městech obsadili letecky dopravení exulanti, takže na ně vybylo jen zaměstnání v provinčním Wollongongu. Tam Stanislav napsal báseň *Báje z Nového světa*, své první tištěné (Sixty-Eight Publishers, 1975) a vůbec poslední bás-

nické dílo. Po mnoha letech vyšlo i ve Stanislavově vlasti (Český spisovatel, 1996). Sliboval nám ještě, že pro Sixty-Eight Publishers dopíše novelu, která se měla jmenovat *Všechn popel z růže*. Ukázku z ní otiskl ještě v Sešitech (č. 13), ale jestli ji v Austrálii dopsal, nevím.

*

Požádal jsem Jiřího Voskovce, pokud se mu *Báje z Nového světa* budou líbit, aby jeden zpěv namluvil na naši reklamní desku. Voskovec byl básní uchvácen, a tak nahrávku pořídil – jde o jednu z posledních Voskovcových interpretací českého textu. Potom přišly už jen jeho dvě vlastní elpíčka vydaná v New Yorku a představení Daňkovy hry *Čtyřicet loupežníků a jedno neviňátko*, kde s torontskými českými ochotníky hrál hlavní úlohu. Svou poslední roli hranou česky.

*

Byl jsem v Austrálii celkem třikrát: poprvé se Zdenou, a tehdy Stanislav v sydneyjské Sokolovně přednesl esej o tom, jak *Báje z Nového světa* psal. Pak ještě jednou v Adelaidě a na delší dobu v Canbeře, a pokaždé jsem jel za Marešovými do jejich krásného dřevěného domu na Freemantle Road v Eglintonu v Bathurstu, v Novém Jižním Walesu. Nebyl to řadový domek, ale vila, kterou si vystavěl jakýsi australský architekt, stála na malém návrší nad rozsáhlou loukou, kde se potulovali všemožní živočichové, i ptáci emu a někdy tam zabloudil klokan. Snad zděděn od architekta, stálým obyvatelem toho australského kraje byl oslík, symbolické zvíře z Nového zákona. Dům asi před dvěma lety postihl požár, který zničil Stanislavovu knihovnu, ale nakonec se jej podařilo opravit do původního stavu.

Český spisovatel Stanislav Mareš zemřel v tom krásném domě, v čase velikonočním Léta Páně 2005, uprostřed svých dětí a s manželkou Louisou po boku, zaopatřen svátostmi katolické církve. Krom toho všeho zbyla po něm řada krásných textů naší literatury.

Nechť odpočívá v pokoji.

OTA ULČ, 75

Jednoho dne na počátku našeho exilu přišel za mnou jeden ze dvou černých studentů slavistiky v Telluride House na kampusu Cornellovy university v Ithace, a oznámil mi, že mám návštěvu. To bylo ve dnech, kdy mě

v USA kromě několika slavistů a osobních přátel nikdo neznal, protože mi tam ještě nic nevydali. Vyšli jsme tedy na trávník před domem a tam na nás čekal černovlasý muž, kterého jsem v životě neviděl, a vedle něho hezká mladá Čiňanka. Představil se mi jako Ota Ulč, původně z Plzně, a odvezl nás do bungalovu na Martha Street v Binghamtonu, asi dvě hodiny cesty autem. Tak začalo naše přátelství, pevné a nerozlučné, a to trvá dodnes.

Toho dne mi Ota věnoval svou vědeckou knihu, *Judge in a Communist State*. V ČSSR totiž vystudoval právnickou fakultu a za komunismu se uchýlil do místa venkovského soudce rozsuzujícího manželské spory, drobné krádeže a urážky na cti. Vyhnul se politickým procesům jako čert kříži, a snad proto, když nastoupil povinnou vojenskou službu, přidělili ho k PTP. Tam si dva roky odkroutil.

Brzo po návratu do civilu, z obavy před neustálou hrozbou, že jako vyučený soudce bude nakonec přeražen k nějakým procesům, kde se soudilo ne podle práva, nýbrž podle třídní spravedlnosti, navštívil NDR a v Berlíně nasedl do podzemky. Tehdy ještě nestála známá a nyní zbořená Zeď, a berlínská podzemka ho odvezla do amerického sektoru Berlína, kde požádal o azyl.

V Americe potom vystudoval politickou vědu na Kolumbijské universitě v New Yorku a seznámil se s dívkou Priscillou, s níž měl společný osud exulanta před komunismem – její rodina uprchla z Číny na Tchaj-wan, když se kontinentálního státu zmocnil Mao – a po doktorátě se s ní oženil.

Kniha *Judge in a Communist State* byla mezi množstvím tehdy vycházejících „kremlinologických“ knih unikátní tím, že nelíčila velké politické procesy ani krutosti koncentráků, ale zabývala se každodenní prací venkovských soudců, pracujících pod neustálou hrozbou přemístění na místa, po nichž někteří bažili, jiní se jich báli. Kniha přesvědčivě ilustrovala, jak i do drobných sporů a osudů drobných občanů komunistického státu neblaze zasahovala ideologie, která nakonec vzala, nebo aspoň poničila, život stovkám miliónů lidí na polovině světa.

Když asi o dva roky později moje žena založila nakladatelství, přemluvil jsem Otu, aby tu knihu přeložil do češtiny. Nechtěl, měl dojem, že po tolika letech na americké universitě v prostředí, v němž ani jeho girlfriendka a pozdější žena neuměla česky, už to nebude umět. Pak to zkusil, dopadlo to dobře, a knihu *Malá doznání okresního soudce* jsme vydali v prvním ročníku Sixty-Eight Publishers, Toronto. Stala se naším bestsellerem.

Léta ubíhala, naše přátelství se prohlubovalo, Ota u nás vydal několik výborných a osobitých cestopisů, které nyní úspěšně vycházejí v Praze,

a posléze to zkusil i s prózou. Dával jsem mu lekce v tom, čemu se v Americe a nyní i v ČR říká *tvůrčí psaní*, mnohé v nich v autě, které líbeznou krajinou horního státu New York řídila Priscilla; my jsme vzadu probírali základní pravidla řemesla, jemuž jsem se já v mládí musel učit zkouškou a omylem. A Ota pak napsal několik románů o lidském typu, jemuž Václav Černý říkal Čecháček; románů, které myslím líp než jiné zachytily podstatu toho psychologického jevu, po desetiletích diktatur tak rozšířeného v naší staré vlasti.

Prožili jsme spolu mnoho a mnoho, já se stal kmotrem Oty Ulče mladšího, který je z jedné čtvrtiny Číňan a z jedné Švýcar po Priscilliných rodičích, z další čtvrtiny Němec po Otově mamince a konečně z jedné čtvrtiny Čech po Otově tatínkovi..

A teď tedy Ota slaví třetí pětadvacetiny!

Ještě aspoň jedny, starý kamaráde!

Americké listy, 10. 3. 2005

Josef Škvorecký se Zdeňkem Svěrákem v Náchodě v září 2004

VLAK Z PRAJSKA

Jindřich Kolda

Když vyšli Zbabělci, strhla se ohromná mela; teď mně nejde o svazové a jiné soudruhy, ale o všemožné dešifrátory, kteří zkoumali, co jako je v té knize pravda, co skrytá skutečnost, co fikce a tak dále. Tedy to nemám ze sebe, když román vyšel, bylo i mé máti teprve pět let, nýbrž z literatury, kde se konstatovává, že přinejmenším místně vzato je Kostelec, jeho čtvrti, domy, ulice, okolí přesnou kopií autorova rodného Náchoda. Jenže já jsem dlouho pochyboval...

V dětství jsem tím městem jezdil s rodiči po dráze Choceň-Meziměstí k pramenům Metuje na letní byt, a tak jsem od plenek věděl, že pár minut od náměstí je tu nádraží a na hranici bys kamenem dohodil. Jakmile jsem se naučil ukazovat na mapě, zjišťoval jsem, že z takového Meziměstí vede trať do Mieroszowa. Nedalo mi pár dní spát, proč nemají podobnou záležitost taky v tom městě se zámečkem vršku kulatého, když v dílci E5 Jiráskova kraje je jasně vidět, že tři kilometry za čarou v kdysi německé Kudowě-Sloném končí železnice z Kladska – ta by přece logicky měla vést až k nám! Po válce se ovšem koleje do ciziny často odstraňovaly, ale po spojce nebylo vidu ani na předválečné mapě KČT, ba ani v rodinném *Hansa Europa Atlasu* z roku 1936, kde je jinak úplně všechno.

Mnohem později bylo naší střední škole absolvovat v návaznosti na povinnou četbu prohlídku Náchoda pod vedením jednoho dědečka, o němž se v oné četbě píše a který nám během dopoledne dokazoval, že se Škvoreckého románem pro tu holku Zdeny v Kostelci nezabloudíš: pivovar je skutečně za mostem, k zámku se jde kolem vily továrníka, u jehož syna si zdejší jazzmani pouštěli desky, kam se šli Angličani koupat, byly opravdu lázně, Port Artur se dříve psal s *h*, a vůbec že topograficko-historicky vše souhlasí nachlup.

Já ale věděl a hned také sdělil, že nás děda lakuje: díky oné drážní logistice mi přišla na mysl scéna, jak v pátek 4. 5. 1945 viděl Danny na nádraží muniční vlak, jenž *tady zamrzl, protože koleje do Německa vytrhali partyzáni*. Což je blbost, protože nebylo co trhat! Pamětník byl smutný, že nedokáže

vysvětlit, kudy se ta mašina mohla do Prajska dostat; určitě se na to Pepika zeptá, až přijede. A já jsem dlouho s tímto objevem budil pozornost v kruzích, které rády plkají o literatuře.

O kavárenský grif mě nedávno mrzutě připravil Klub milovníků polských drah. Náhodně nalezená internetová stránka mi vysvětlila: po obklíčení kladské kotliny Rudou armádou Němci rozhodli, že by bylo dobré někudy odvážet raněné, majetek, dokumenty a dodávat nové vojáky a munici k obraně oblasti. V lednu 1945 tedy nelidsky nahnali za Kudowu zajatce a přesně v den Hitlerových narozenin zprovoznili po dřevěném mostě přes Metuji provizorní dvoukilometrovou železnici – do Kostelce! Tak po té trati přijel 4. května muniční vlak, na nějž se párkrát vystřelilo a kvůli němuž, což polští železniční nadšenci nevědí, se hlídka doktora Bohadla včetně Dannyho jedinkrát za povstání poprala. Těsně před koncem války se německé velení dohodlo s představiteli místního odboje a vlak odjel zpátky do Prajska. Čímž dráha skončila. V roce 1947 ji jako nefunkční rozebrala armáda.

V duchu – a teď i zde písemně – se omlouvám tomu starému klukovi, který se nám tehdy snažil vysvětlit, že Irena byla stejně hezká jako naše spolužačky, omlouvám se i Dannymu Smiřickému za to, že jsem dal na kus papíru posetého souřadnicemi a ne na jeho vyprávění o revoluci málem vodložený na neurčito. A pokud jde o místopis v krásné literatuře, nepodceňuju předem vůbec nic.

Listy 4/2004

HUMOR GENERACE NESNADNÝCH ŽIVOTŮ

Zdeněk Kirschner

Stůž zde na začátku citát, který zní: „Smrt, to je proti smutku úplná sranda“.

Osud Jana Zábrany a Josefa Škvoreckého nijak zvlášť nikoho nerozesmutnívá. Když už, tak Zábrana možná víc, a to zejména ty, kteří jej znají jen z publikovaných deníků a posmrtně vydaných básní. Škvoreckého ironie a úšklebek matou svou implantovanou veselostí natolik, že se snadno dá přečíst jako úsměvný mudřec, ne-li veselý, starý brach.

Oba nám ujeli. Zábrana do hrobu, Škvorecký do emigrace. Zábrana nejdřív ale urván vládním systémem Stb/KSČ ode všeho, co široce tvoří

existenci mladého života, tu, jíž se někdy ten mladý život brání a vzpírá, ale v níž je vkořeněn, neboť mu dává možnost být jiným, být sebou. Užiji obrazu, kterému by se, pozvednuv jeden koutek úst, Zábrana posmíval: když teď už někdy vzpomínám na to, jak otevřeným, nezapečetěným oknem kradl té Stb/KSC své vlastní věci, jak utekl zadními schody s psacím strojem v ruce, mám ho za kytku, takovou obyčejnou, ale už brzy z jara do pěkná rozkvetlou, kterou utrhli a zmačkli a za jejímž stvolem se táhly dlouhé kořínky, které ukazovaly, že měla dlouho, pevně růst a kvést doma na své zahradě se všemi ostatními.

Omlouvám se Zábranovi i čtenáři za to sentimentální zahradničení. Jak ale hledat a najít v sobě možnost opravdově a srozumitelně říci, co bylo na něm – já vím, že na tisících jiných také, ale mluvím teď jenom o Zábranovi a Škvoreckém, nikoliv však tak, jako by jiných nebylo – spácháno a co je v tomto vystrčení kluka do světa, který je k němu nepřítelem plánujícím své nepřátelství až do jeho smrti, tak hrozně, tak hrůzně strašícího, strašného, strašidelného.

Hned se pokusím vyrovnat s možnou námitkou, že „Škvoreckému se v té době zase tak nic zlého nedělo, tak jak to k Zábranovi patří?“. Nuže, nechci tady stavět dvě paralelní pyramidy utrpení, skrápět je slzami soucitu a okrašlovat květy obdivu. A nechci nic srovnávat: přece se ale zmíním o tom, že byly tehdy a potom nejen kriminály a šibenice, ale že byla také bezvýchodnost náhlých vystrkovaní z předchozích životů, zakazovaných a nedovolovaných lásek, sledujících oček a uší, každodenního implicitního vyhrožování a v něm postrkování k hranici ještě horšího osudu. Ostatně, proč to popisovat a vysvětlovat: stále tu žijeme spolu – vy, kteří jste to dělali, i ti, kterým se to dělo. Pořád by to mělo znít pro ty, kteří mají to štěstí, že jsou mladší a mladí a nebyli u toho. Pro ty, kteří si bláhově teď myslí, že se nic takového už nemůže v jejich životech stát. A v tom se mýlí. Ať se zeptají svých dědečků a pradědečků anebo Jana Zábrany a Josefa Škvoreckého.

Od Škvoreckého je více legrace všude jinde v jeho spisech, ale chci se držet té, která je spíše obsažena než vyřčena v Sedmiramenném svícnu. Neboť je to komičnost situací, která nás provází životem stále a není z něj odstranitelná ani tragickými událostmi. Nepatří k ní vůbec smích, vůbec účastníka nepobaví. Taková situace by musela být převedena snad někam na divadelní scénu, aby nám dovolila si ji uvědomit jako aktuálně směšnou a tedy smíchem komentovatelnou. Škvorecký opakovaně prezentuje komiku, jejímž komentářem je otřesení, třas a husí kůže. První věta první povídky zní: „*Můj strýček Kohn byl boháč a v životě mu přálo štěstí.*“ A věty

z posledního odstavce povídky charakterizují téměř současné úmrtí tohoto strýčka a jeho krásné ženy na zápal plic slovy: „*Druhý den bylo patnáctého března a do Prahy přijeli Němci. Když strýčka a tetičku spalovali v krematoriu, bylo už na pohřbu jenom několik málo lidí, tetička Pavla byla za hranicemi a byt zabralo gestapo.*“

Odstavce mezi touto vzdáleností jsou tak výrazem oné nám už zcela neznámé pohody a podoby třicátých let minulého století, že jsou plny jasu a legrace. Je v nich bohatství strýčkovo, které není nakradeno, ale ani zaviděno, které je přirozenou součástí jistého života, určuje jej nikoliv jenom v jeho pohodlí, ale v zájmech a možnostech, ale neusurpuje nikoho jiného. Je v nich krása tetičky, báječné šestnáctileté dívky žijící v pohodě malého města v Československu třicátých let, dívky volné svým mládím a krásou, dívky milující o dvacet let staršího Žida přes odpor antisemitského tatínka, který nakonec povolí, protože je víc tatínek než antisemita.

Takto zde vyprávěno, zní to jako paskvil dokonce i románu pro služky. Ale což se Škvorecký místy ve svém psaní ironicky nedotýká situací románů pro služky, což životopisy jeho hrdinek a hrdinů nejsou romány pro služky služkami žitými? Což román pro služky nemůže být tragedií, nikoliv směš-notruchlohrou, ale opravdovou tragedií? Není třeba v tomhle?:

...brácha den předtím zdrh, povídal mi, do transportu ať se cpe strejc Ohrenstein a takoví pitomci. Když už zaklepat bačkorama, tak aspoň s sebou vzít nějakou svini německou. ... Pak ho stejně chytili a vzal s sebou starou belu. ... Umlátili ho ještě ten večer na nějakým esesáckým mejdanu. A pro fotra si přišli druhý den, tak tomu blbec taky neutek, árijská manželka mu byla houby platná...

Nuže ano, přiznáte mi, tragedie, opravdová, v jedné rodině, sdělovaná tou jedinou přeživší, nesentimentálně jí komentovaná, protože viděná a vážená na osobní zkušenosti smyslu a významu těchto událostí. Ale ti čtenáři, kteří znají celý text, vědí, že je vypolstrován legrací: legrací toho druhu, která je neoddelitelná od švandy doprovázející fackování fackovacího panáka a od jeho komických pohybů a úhybů a nechtěných úšklebů tváří nabíhajících po fackách. Škvorecký tu čtenáři nedovoluje nebýt s sebou a neumožňuje mu nevědět, zač je toho v životě loket: on nemá v krátkosti textu této povídky jenom moment bezmoci stojící proti všemoci, má i řádky střetu nadutosti konfrontující neodvalu, ale souběžně i rozhodnost: to v krátké epizodě z pražské restaurace a buršáckého zpěvu a řvaní „Die Juden raus“, strýce uraženého a hned taky na zem poraženého a vzápětí otcova zákroku pěsti

do buršákovy tváře. To je tak přesně Škvoreckým podaná atmosféra dobové situace, že se musíme domnívat, že k jeho spisovatelské schopnosti přispívá zejména empirie osobní. S odchodem proživších a přeživších vstoupí zanedlouho i toto nedávné období z oblasti autenticity znalostí zcela logicky do světa literárních a historizujících interpretací tak, jako všechny události let a staletí minulých. Neboť to, co by zde mohlo působit na čtenáře jako jednoznačný projev nacistické agrese a obraz jenom jí, je ve skutečnosti zobrazeno s perfektním vyvážením prvorepublikové situace, kdy i Khon se v restauraci ještě postaví na odpor a pokusí se s dobovou zdvořilostí slovy „Meine Herren...“ začít bránit svou existenci, byť šťouchnut potom pohrdavě do pupku, neúspěšně. Škvorecký na tomto malinkém prostoru, který je cele vypodložen komičností průběhu události, vypracoval perfektní miniaturu možností a situační existence té doby a všech těch velmi různých lidí té doby, žijících ještě krátce vedle sebe a nikoliv už jen nad sebou a pod sebou.

Jan Zábrana nemá možnost takového vědomí a pro sebe, pro svůj pohled zpět a zejména do dnů, které snad budou smět teprve přijít pro něho a pro jeho svět, nemá důvodu k naději. Přítel Škvoreckého je o sedm let mladší a tolik zdevastován osobním zážitkem rodinným a obecným, že i touha vědět o minulém natolik silně, aby doufal a věřil v budoucnost, je jím zoufale odmítána. V roce 1954 totiž píše:

*A děti kolem krků rudě opentlené
jsou věky vzdáleny, ač teprve včera
jsme odrostli ze svých dětských kabátků.
Kdyby teď kdo přišel se zpovídat,
kdyby teď kdo přišel se těšit, na minulé myslet,
jazyk mu vyrvat!*

A Zábrana hned v další básni začíná slovy:

*A zatím Evropa, rozpačité, ale rychle
odchází z této stmívající se země,
nehybné pro budoucnost, zapomenuté včerejškem.
Mohutné pralesy začínají růst
uprostřed ulic a vracet půdě původní přítmi.*

Nuže, to už jsou slova bez schopnosti, bez možnosti úsměvu a dokonce bez podloží komiky, která inherentně doprovází a komentuje projevy moci a síly, jež jsou bez mravního opodstatnění, slova bez komiky, která by byla komentá-

řem doby a Zábrany osobní situace, v níž text vznikal, bez komiky sloužící jako sekyrka pro autorovu i čtenářovu možnost oddělit se od ztrouchnivělosti toho tam venku, toho existujícího s nimi, ale mimo ně. Jenomže, jeden Zábrannův verš zní: „Ale neštěstí nic nezaručuje“. S ním Zábrana ví, že žádná, ani třeba velmi osobní medaile za život, medaile ukrytá nikoliv vně, ale uvnitř hrudi a známá jenom svému nositeli i dárci v jedné osobě, „nic nezaručuje“. Proto se liší, musí lišit od Škvoreckého, i když také píše vzdech a pohled nazpět:

*Vařili kávu na vltavských březích,
téměř beztrstní, a proto tak pilní
v době, kdy ještě se dalo rajscky
rýmovat „zas“ na „čas“.*

A ještě jeden citát z básně:

*Sama jde po náměstí,
po všech těch jiskrách,
románech,
sukních stažených v pase.
Stárne nám madam Bovary,
stárne a v bocích kolébá se.*

Zábrana o minulém trpce žertuje, ne, jako by minulé nebyla pravda, ale jako by ta pravda už nadále nesměla být. Ne, jako by byla jenom zakázána, to samozřejmě, ale jako bychom ji už neměli ani chtít. Ne, jako by neplatila, ale jako by byla z jiného břehu, k němuž se už vor jeho života, a v době Zábranova života platilo: našich životů, nemohl, nesměl a tedy neměl vracet, a to vracet dokonce ani do vzpomínek, ba do těch zejména ne, protože vzpomínky jsou vždycky také nadějí. Tu on neměl.

Ačkoliv je to citát až příliš evidentní, nemohu nepřipomenout ze Škvoreckého knihy oněch několik velebných řádků:

Měla jsem na kabátě hvězdu a bylo mi patnáct let. Ani ne. Čtrnáct a tři měsíce. Na výstaviště bylo od nás jenom asi tak pět minut. Vlastně míš. A já jsem věděla, že mě tam zabijou. ... Šla jsem a najednou proti mně jde Andula Malinová, holka, s kterou jsem chodila do školy. Hnala se jak splašená, s deštníkem, a v ruce držela Kinorevui. Asi na rande. A já do koncentráku. Ona do bijáku, já do koncentráku, víš, Danny, já jsem najednou – a proč já? Proč já? Proč ne Andula Malinová?

Je to od Škvoreckého věru stoprocentní scénka hořkosti spojené s tehdejší dobou pořád ještě usměvavostí. V těch několika stovkách metrů mezi Štrossmayerovým náměstím a bývalým radiotrhem, kde stojí dneska hotel Parkhotel a odkud začínal židovský exodus směrem na Terezín a dál na východ, se ve dvou holkách odehraje rozdělení světa a lidí, které trvá v této dějepravě a v jiných, jí podobných, dodnes tady i jinde. Vypravující Škvoreckého Rebekka neposílá Andulu Malinovou do koncentráku ve své mysli namísto sebe. Jenom se ptá, bezprostředně, na cestě ke své smrti, proč je svět takto rozdělen a takto rozhodnut. Škvorecký tehdy právě asi tak starý jako ty dvě holky, velice směle dá čtenáři ochutnat hrůzu, jež je zabalena do sladké Kinorevue inzerující Hanse Alberse v Panduru Trenckovi pro veselější každodenní život doby, jejímiž hodinami vládne smrt. Škvorecký tím svému čtenáři přímo nabízí slova výmluvy, která se mu bude hodit po roce 1945 a stejně dobře i po roce 1948 i 1968, totiž slova „co jsme mohli dělat, doba byla taková“. To je Andula Malinová pro léta, kdy osudem lidí je osud Rebekky, již není v románu Sedmiramenný svícen dáno ani přijetí, protože to jméno postačuje pro ni i pro všechny ostatní.

A Zábřana? Ze Zdi vzpomínek, psané někdy snad kolem roku 1970, vytrhnu kousek vztahující se k tomu slavnému roku 1968:

*S rukama, které se mě dvacet let
pokoušely uškrtnit,
odmítám spolupráci.
Neštěstím obou stran bylo, že za dvacet let
vyroste generace.
Hráli to jako stíny na kluzkém, kluzištním pozadí těch mladých.
Na kluzkém zrcadle těch mladých.
Odmítám spolupráci
v rámci jednoho života.
Mohou mě s nimi pohřbít do jednoho hrobu.
S mými zrádci, nepřáteli, vrahy.
S tím nemohu nic dělat.
S tím nemohu nic dělat.
Zaživa se z toho ještě okřešu.
Ale dějiny jsou zpěvák populárních nonsensů.*

Nemusíme ani chodit do vzpomínek účastníků, abychom věděli, že smích byl i v kriminálech těch let, že láska byla i v koncentráku. Víme, že extrémní situace vytvářejí maximální využívání možného. Škvorecký i Záb-

brana, dva přátelé paralelních životů v Praze a v literatuře, neshodní datem narození, což v situacích, jimiž je život hnal, hrálo i při tom malém rozdílu věku dost podstatnou roli, neshodně užívali svého smíchu. Zábrana mezi přáteli dost, Škvorecký byl spíše jenom usmívající a chrčivě trochu zvučící. V tom, co psali, Škvorecký s neustálým ironizujícím „tongue in the cheek“ vede svůj text opatrně přes úskalí nebezpečná pádem do sentimentu. Tento humor je v době jeho okleštěných publikačních možností stejně obranou jako rizikem před státním tiskovým dohledem. Neboť skupina Stb/KSČ nepřipouští do veřejnosti nahatost ničeho. Ani těla, ani řeči, ani vtipu, ani humoru, ani známa, ani neznáma, ani zřetelna, ani nezřetelna. Bez schopnosti, ale i vůle rozeznávat, co je smích a co je posměch, kdo je hoden toho či onoho, s hierarchickým kádrováním míry, již ten či onen má či nemá, smí či nesmí anebo musí být obdařen pozorností smíchu, rozvrtávala červím způsobem Škvoreckého texty a nemohla se nad nimi uklidnit ničím lépe, než zákazem.

Hořkost Zábranova verše nese v sobě odpočátku a pevně do něj vkut ironizující, až posměvačný moment. Není na povrchu slov a veršů, je někdy v celkovém podtextu, bývá i v rýmu, který se objeví náhle a opět rychle zmlkne. Někdy ironizuje sám sebe a celého básníka, jako by ho přemlouval, že to už celé nestojí za to. Ale protože humor, i když ne legrace, která mu zůstávala spíše pro setkání s lidmi a snadno mátna přítomně v jejich vidění nebo vztahu k básníkovi, byl původně vložen do jeho existence, nemohl být žádným rýčem života již z něj odstraněn. I nevysloven, iniciuje v Zábranově poezii nejtvrďší linii vyjadřování a je nejbezohlednější zkouškou básníkovou vůči němu samému i vůči jeho čtenářům. Abych nemusel pochybovat, zda je tomu tak, budu ještě jednou citovat. Z básně psané na památku Vladimíra Kafky z 10. dubna 1971:

*Dohráno. Dohráno.
Krákám: je dohráno.
To trní! To hloží!
Je dohráno. Tma na rampě
a tma i v lóži.
Je dohráno. A víme to.
Dřív než nás košťata boží
ze světa vymetou.*

Škvorecký – to je Kadiš za roztržené a válkou neurvale zdospělené dětství dětí a za životy jejich rodičů, tehdá mladých, kteří stárli, ostatně

dvakrát, pod troskami svých plánů a nadějí, to je Kadiš říkaný slovy stále hledajícími útěchu také v úsměvu a v náruči vzpomínky.

Zábrana, to je text tragédie té druhé doby. V jeho verších, v nevelikánských slovech jsou stále na pokraji ironizující rezolutnosti, v každém z nich, plane ta hrůza, která udolávala básníka, zničila jeho hrdinné rodiče a odsoudila všechny lidi pro dnešní jejich svět.

Stál-li na začátku, stůjž zde i na konci citát, totiž: „Smrt, to je sranda smutku“.

*Předneseno na sympoziu Karel Poláček a podoby humoru
v české literatuře 19. a 20. století, které se konalo v Rychnově nad Kněžnou
v květnu 2004. Publikováno též ve sborníku ze sympozia
(Usp. Erik Gilk. Boskovice, Albert 2004. S. 272–278.)*

Z NÁCHODA DO KOSTELCE, OD JÁRINKY K IRENĚ, OD MARIE K MARII

Michal Přibáň

*Jen pište svoje kompozice
Vy dívky svůdných rtů a lící
Češtinářovy zřítelnice
Vidí kdo psal tu kompozici*

(J. Š., Dívka z Chicaga)

Málokdy se stává, že by knižně publikovaná prvotina byla skutečně prvním pokusem autora stvořit literární dílo. Není to tak ani v případě Josefa Škvoreckého, což už víme dlouho: Zbabělci jsou sice datováni letopočty 1948–49 a byli dlouho považováni za autorovu prvotinu, ale v roce 1980 vyšel v Mnichově výbor z jeho juvenilních básní *Dívka z Chicaga* a také jediný dochovaný zpěv (aspoň jak si autor tehdy myslel) skladby *Nezoufejte! Nezoufejte!* byl specifický a v jistém smyslu příležitostný text, zachycující zvláštní a pravděpodobně neopakovatelné pocity generace věku téměř ještě teenagerovského, ale zkušeností krutě dospělých – dílo vzniklo v roce 1946 a Josef Škvorecký s ním téměř uspěl v soutěži Družstevní práce, kam je zaslal pod pseudonymem Josef Mnata. Zato v *Dívce z Chicaga*, zahrnující velmi úzký výběr z jeho básní první poloviny čtyřicátých let, našel čtenář

nejen onen kostelecký svět, který v té době znal přinejmenším ze *Zbabělců*, *Prima sezóny* a příslušných pasáží *Příběhu inženýra*, ale i Dannyho oči, kterými je tento svět nahlížen, a snad i ústa, jimiž je vyprávěn, resp. zprostředkováván. Byl to Danny pravda poněkud mladší než ve *Zbabělcích*, ale byl to on. Básním nechyběla ani Marie (zvaná též Dagmara), ani Irena, ani ironie, ani sebeironie, a dovolíte-li mi velkou nadsázku, nechyběl v nich ani dialog jako jeden z nejpodstatnějších a podle mého názoru nejtypičtějších znaků (a kvalit) Škvoreckého literárního tvorby vůbec.

V polovině devadesátých let jsem měl tu čest připravovat pro vydání ve Spisech jiný, poněkud méně přísný výběr autorovy juvenilní i dospěléjší poezie. Nahlížel jsem do rukopisů básní, které jsem už znal z *Dívky z Chicaga*, a zjistil jsem, že autor své čtenáře v tomto výboru mírně oklamal. Asi mu bylo ze vcelku pochopitelných důvodů žinantní přiznávat se k básním, v nichž sice nechybí ani nadání, ani určitá literární zkušenost (čtenářská i tvůrčí), ale v nichž prostě chybí potřebná míra nadhledu nad životní situací, která je pro dorostenecký věk příznačná a která se posléze ukáže jako banální, tuctová, všední. Autor do svých juvenilních básní vybraných pro *Dívku z Chicaga* zasahoval minimálně, ale zasahoval. Ironie a sebeironie v textech byla i původně, ale bylo jí málo; dospělý a zkušený autor jí tedy poněkud přisypal.

Když jsem četl tyto básně v originále, pochopil jsem, jak malý rozdíl dodatečně vypuštěné strofy, vypuštěného verše, vypuštěného, či naopak připsaného slova stačí, aby se před mýma očima svět *kosteleckých* gymnazistek Marie a Ireny proměnil proti proudu času ve svět *náchodských* gymnazistek Marie a Járinky, jak se mi Danny se svou dokonalou sarkastickou sebereflexí před očima mění v *lyrický subjekt* (který nenazvu Josefem Škvoreckým, protože vím, že se to nemá), který sice tuší, že by měl umět sám sebe shodit, ale pro něhož je nedostupnost Járinky za poštovní přepážkou natolik mučivým vědomím, že pro ironii a sebeironii sahá, jen když si vzpomene. Stručně řečeno: příslušná část Škvoreckého juvenilní tvorby básnické představuje zajímavé a podle mého názoru čtenářsky docela vděčné prameny příslušné části pozdější tvorby prozaické, obrazně řečeno nám nabízí můstek, po němž můžeme spolu s autorem přejít z dospívání do dospělosti, nabízí nám cestu, která vede z Náchoda do Kostelce.

*

Škvoreckého juvenilní tvorba však není uložena jen v řeči vázané. Část rané prózy známe z „dodatečných“ vydání: *Nové canterburské povídky* vyšly ve Spisech více než 45 let po dokončení a publikovány byly i pasáže

z románu *Věk nylonu*, který měl pro autora zřejmě klíčový význam: v tomto díle se totiž učil zaznamenávat, resp. zpracovávat na ulici odposlouchané dialogy, charakterizovat jimi prostředí, charakterizovat jimi postavy, prostě se učil umět dialog napsat a využít funkcí, které dialog může naplnit. Tak to aspoň při různých příležitostech tvrdí sám autor – a my máme možnost toto jeho tvrzení ověřit. V rukopisech, uložených vesměs v archivu Fisher Library v Torontu, zůstala totiž řada prozaických pokusů, datovaných většinou rokem 1945, či léty těsně předcházejícími. A spolu s povídkami a romány najdeme ve Fisher Library i eseje a úvahy o tématech ne menších, než je láska, pravda, Bůh.

Asi by nebylo příliš seriózní pokoušet se o jakékoli analýzy próz či esejů. Není náhodou, že autor, který se po letech dal přesvědčit k publikování lehce upravených juvenilních básniček, nechává své rané dílo prozaické skryto zrakům čtenářů. Na druhé straně před námi stojí legitimní otázka: najdeme-li ve studentských básních prameny, které nás přivedou až ke světově proslulým „kosteleckým“ románům, najdeme něco podobného v autorových raných povídkách a románech?

*

Nejprve vymezení teritoria, na kterém se pohybujeme. Rok 1946 považujeme za horní časovou hranici, neboť zmíněnými *Novými canterburskými povídkami* z téhož roku a o rok mladším *Věkem nylonu* bychom již opustili období nepublikovaných rukopisů. Spodní hranice není takto ostrá, nicméně mezi relevantní rukopisy nebudeme zahrnovat pokusy vysloveně dětské, tedy ani *Tajemnou jeskyni* z roku 1934, v níž se desetiletý autor pokusil dokončit dílo Jamese Curwooda, ani *Tajemný pokoj*, půvabný fragment v rozsahu jediné věty („Rychle, vy psi, ať nás neuvidí!“). Zabývat se nebudeme ani „románem“ *Mužové železných srdcí* snad z roku 1938, přestože podle autorovy vzpomínky byl tento text (nebo jeho část) zřejmě na podzim 1938 publikován v cyklostylovaném studentském časopisu, který v Praze vydávali studenti Prague English Grammar School Alex Karpeles a Paul Pollack. (Časopis se nám bohužel nepodařilo vyhledat, zjištěn nebyl ani jeho název.) Z časových důvodů se nebudu zabývat ani dalšími drobnějšími prózami, které nesouvisejí s onou „kosteleckou“ linií Škvoreckého tvorby.

Předmětem našeho hledání kosteleckých pramenů budou tedy především rukopisné knihy *Komplex méněcennosti* (1944 a 1945, existuje ve dvou mírně odlišných verzích) a *Hvězda nemravnosti* (1944). Obě knihy, sbírky povídek a básní, jsou inspirovány a dedikovány dívce s iniciálami J. F., autorově spolužačce, již známe v podobě její literární metamorfózy jako Irenu.

Povídky jsou většinou silně melancholické, meditativní, případně introspektivní, prozrazují také, že Josef Škvorecký tehdy rád četl surrealisty. Psaní bylo pro autora především příznávanou a vyhledávanou terapií, jiné ambice možná měl, ale příliš je neprojevoval.

Prozaická čísla *Komplexu méněcennosti*, zvláště úvodní *Triptych o méněcennosti*, lze považovat spíše za sebezpytné úvahy než za skutečné povídky. Dovolil bych si je charakterizovat jako rozsáhlé nedatované deníkové zápisy, jejichž prostřednictvím si autor třídí a vyhodnocuje své zážitky z komunikace s vnějším světem (omezeným pochopitelně především na spolužáky a spolužačky, zvláště na jednu). Autor se ani nesnaží schovávat za jakoukoli postavu, za jakékoli alter ego, vystupuje zde pod svým skutečným jménem, pouze Járince a některým dalším epizodním účastníkům svých úvah více či méně obměňuje příjmení. Dílo vrcholí dvěma ódami na nedosažitelnou Járinku, jednak textem s výmluvným názvem *Její kalokagathie* a jednak bilanční vzpomínkou *Čtyři zázračné roky*, sumarizující bez jakékoli ironie, bez jakékoli karikatury, ale také bez jakéhokoli očekávaného bolestinství, zkrátka *smířeně*, marnost autorova dobovatelského úsilí.

*

První povídka zařazená do bezprostředně následující sbírky *Hvězda nemravnosti* má název *Nostalgie* a na rozdíl od prózy z *Komplexu méněcennosti* jde o dílko se zřetelnými epickými (či jinak: fabulačními) ambicemi. Hlavním hrdinou je Joseph D. Cunningham ze společnosti 20th Century Fox, který žije už dlouhá léta ve Spojených státech. Příběh se odehrává v roce 1965 (z hlediska doby vzniku textu tedy v daleké budoucnosti) a čtenář se stává svědkem Cunninghamova postupného propadání do nostalgie nad ztraceným mládím, které prožil ještě jako Josef Mnata v malém českém městě. Drásající vzpomínky ho nakonec přivedou k myšlence vrátit se zpět alespoň na návštěvu a pokusit se o setkání s kdysi milovanou, avšak nedostupnou Markétou Formanovou. Setkání se uskuteční poté, co Cunningham trochu pomůže náhodě, a příběh končí happyendem, neboť racionální Markéta se rozhodne pro život v Americe, ač Cunninghama nikterak zvlášť nemiluje. Sentimentální příběh je pozoruhodný zvláště a nejistou pozicí vyprávějího hrdiny: čtenář je stále nenápadně upozorňován na to, že celá Cunninghamova existence je možná pouhou fantasmagorií vypravěče Josefa Mnaty, který ví, že milovanou bytost pravděpodobně může získat až ve věku, kdy bláznivá láska není nezbytnou podmínkou společného života. Spojení banální fabule s téměř surrealistickými obrazy a snovými meditacemi, které co do plochy možná převažují nad pasážemi epickými, rovněž naznačuje,

že autor vykročil od poctivých, leč nepříliš objevných introspektivních úvah *Komplexu méněcennosti* směrem ke skutečné beletrii. A z hlediska onoho „hledání cest z Náchoda do Kostelce“ připomeňme, že zatímco Mnatovy vstupy do textu mají stále ještě charakter „deníkových záznamů“ (ale záznamů Josefa Mnaty, nikoli už Josefa Škvoreckého), Markéta je možná prvním pokusem o stvoření literární postavy, jakási první zkušební verze Ireny ze Zbabělců (s Irenou a nepochybně i se spolužačkou Járinkou má Markéta dokonce i společný životopis).

V následující povídce *Vážnost* se odehrává zase jiné setkání kdysi platonicky zamilovaného mladíka s jeho spolužačkou. A opět se tak stane v budoucnosti, i když ne tak vzdálené. Po pouhých čtyřech letech v jejím chování vypravěč nenachází žádné stopy po někdejší nezávaznosti, po někdejší spontaneitě, po někdejších mládí. Její vážnost, která umožní sblížení a začátek pevnějšího vztahu, se paradoxně stává i nepřekonatelnou překážkou: je prostě jiná, není to ona. A autor se stále učí pracovat s inspirací. V *Povídce o vaječné buňce Soni Valjoš* přichází na pomoc i humor. Vypravěč před nás staví příběh své nedobytné milé od okamžiků předcházejících jejímu početí až po okamžik, kdy se celá rodina stěhuje „do malého města v lesnatém a zeleném údolí, kde žil od svého narození i Josef M. (...) Jejich dráhy se setkaly, jak tomu chtěl ten, jehož nazýváme Bůh“.

Pokud byste chtěli ve Škvoreckého raných prózách hledat kromě prvních pokusů o později slavné postavy i stopy motivické, doufám, že byste byli úspěšnější než já. Kromě motivu Ireniny (Járinčiny, Markétiny) zlomené nohy při nezvládnutém sportovním výkonu, který se objevuje nejen v prózách, ale i v autorových vzpomínkových textech, jsem totiž našel jen dva další, které by mohly stát za zmínku. Oba jsou skryty v povídce *Osvobození od strachu* z roku 1946, ve válečném a opět poněkud surreálném příběhu blouznícího hochy, který tuší, že bude brzy dopaden, a který se pokouší uprchnout konkrétně nepojmenovanému, ale přesto zřejmému pronásledovateli. Důvod pronásledování je ostatně naznačen: „*Nenáviděl jsem čtverhranná okna továrny, její kachlíkové zdi a dlouhé studené sály s vyleštěnými soustruhy a frézami. Nenáviděl jsem je celou silou své unavenosti. Protože mi braly volnost života. Protože na nich jsem vyráběl součástky zbraní pro vetřelce. Protože na nich jsem vykonal čin, jenž mě dnes plnil strachem.*“ Se svou milou se prchající vypravěč posléze ocitá na vrcholu Dračího kužele (horolezecké pasáže ostatně nechybějí ani v autorově juvenilní poezii), avšak epizoda končí tragicky: „*Chvilí se křečovitě držela u stěny, hledíc na mě zprvu zoufale, potom její pohled nabýval poznenáhlu výrazu překvapení,*

smutku, a nakonec nesmírné, moudré, smutné a končící se krásy. Divoký přívál deště smetl ji ze skály. Odvrátil jsem zrak a skučení větru přerušilo úder pádu jejího těla. Nyní jsem tu seděl sám, ve výši osmdesáti metrů na holé skále bez lana, připoután tenkou smyčkou k zrezavělému kruhu.“ Znalcům Škvoreckého díla nemusím připomínat, že stejné motivy autor po mnoha letech využil v *Prima sezóně* a v *Příběhu inženýra lidských duší*, ovšem ve zcela jiných souvislostech a s jiným tvůrčím záměrem.

*

Věnovali jsme až dosud pozornost výhradně dívčím postavám, které by asi nevznikly, nebýt autorova setkání s J. F., tedy s pozdější Irenou. Možná už někteří přemýšlíte o tom, jak k tomu přijde Marie. Je mi líto, ale Marie se v *Hvězdě nemravnosti* vyskytuje pouze v jediném, zato velmi sentimentální povídce *Krutost*. A postiženým mladíkem není Josef Mnata, nýbrž ten, kterého z příštích románů známe jako Rost'u Pittermana. Povídka, rovněž situovaná do let příštích, zachycuje příběh malíře, který se osudově a marně zamiloval do spolužačky z gymnázia. Jak se vypravěč už po malířově smrti dozvídá od jeho přátel a profesorů z umělecké školy, kde studoval, Marie, která se v důsledku důsledků víceméně nahodilého vztahu ocitá v překerní situaci, hledá u svého někdejšího ctitele zastání. Nabídne mu tak netušenou naději, kterou však vzápětí náhle zchladí, když se jí naskytne možnost výhodnějšího řešení s jiným starším pánem. A tak jedině, co po malíři nakonec zbylo, jsou Mariiny portréty, jeden jako druhý, s postupně se měnícím výrazem v očích – od lásky a laskavosti až po krutý výsměch.

Zdálo by se tedy, že „ta druhá dívka z Kostelce“ Josefa Škvoreckého v první fázi jeho literární cesty téměř nedoprovázela. Zatímco postupnou proměnu Járinky v Markétu, znovu v Járinku a nakonec Irenu jsme schopni vysledovat od *Komplexu méněcennosti* až po *Zbabělce*, Marie neboli Dagmar Dreslerová jako by své kořeny ve Škvoreckého „předzbabělecké“ próze ani neměla.

V próze snad tedy ne, ale možná se nám okamžik zrodu Marie jako literární postavy přesto podaří zachytit docela přesně. Totiž:

Někdy na přelomu let 1947/48 uspořádala redakce časopisu *Kino* pozoruhodnou anketu. Otázka, která vznikla víceméně spontánně z diskuse ve čtenářské rubrice, zněla: Proč nechci být filmovým hercem? Nutno zde podotknout, že časopis *Kino* zřetelně navazoval na předválečnou a protektorátní *Kinorevui*, že značné množství čtenářů tvořili diváci a divačky, kteří na filmovém plátně hledali své idoly, v jejichž stopách by se samozřejmě co nejraději sami vydali. Jenže doba si žádala varování před lacinou slávou,

a tak čtenáři a čtenářky do časopisu snaživě psali, proč nechtějí být filmovými hvězdami, a jelikož redakce jejich dopisy tiskla dokonce i s fotografiemi pisatelů, měla anketa značný ohlas. Redakce ji chtěla několikrát ukončit, ale sílu k tomu našla až v roce 1948, kdy v čísle 14 z 2. dubna uveřejnila několik posledních odpovědí a připojila tento, pro nás mimořádně zajímavý dovětek: „Mezi došlými dopisy našel se i takovýto: *»Važenýj! Nechci bejt filmovym hercem ponivač nedovedu hrát a udělal bych si vostudu ale dybych doved hrát takbych chtěl bejt filmovym hercem neboť filmový herci jsou slavný a dyž někdo říká že sláva není žádná slast, tak hrdlouže aneb se dělá zajimavej neboť sláva je moc příjemná, já to vim ponivač si mě jednou spletli s p. Högreem, ale byl to vomyl a hezký holky šly za mnou přes celej Václavák a chtěly vode mně autogrofi ale já mu jenom podobnej. Ale já se vám na tento dopis nepodepiši neboť sem vod vás chtěl jak je stará D. Durbínová a vy ste to votiskli i s mym podpisem ač sem chtěl abyste to nevtiskly a Máňa se mnou pak přestala chodit a já už si dám po druhý pozor.«*“ Redakce sice anonyma neodhalila, ale výrazy jako ponivač, hrdlouže, Máňa hovoří dostatečně výmluvně...

Nakonec už jen krátkou poznámku. Pokud by Vám rané prózy Josefa Škvoreckého, z nichž některé jsem se pokusil stručně představit, připadaly nedokonalé, tuctové, autorovým věkem příliš limitované a tak podobně, můžete mít pravdu. Nezasťírám, že půvab těmto textům – alespoň v mých očích – dodává vědomí neuvěřitelné cesty, již autor urazil během pouhých pěti roků, které od sebe dělí rukopisy *Komplexu méněcennosti* a *Zbabělců*. Ale ani bez tohoto vědomí bych nad trápením Josefa Mnaty nevynášel jakkoli opovržlivé soudy, přinejmenším ne do chvíle, než se někde v nějakém – třeba zde v náchodském – archivu najdou rukopisy dvou jiných autorů, a my si budeme moci konečně přečíst, co o Ireně a Marii napsali – Pivonka a Kočandrlé.

*Předneseno na konferenci k 80. narozeninám J. Š.
v Náchodě v září loňského roku.*

PRIESTOR POSTÁV V NOVELE J. ŠKVORECKÉHO KONEC NYLONOVÉHO VĚKU

Ivana Zigová

I. Priestor postavy ako relevantná zložka tematickej roviny textu

Situovanosť človeka vo svete vyjadrujeme dvomi základnými charakteristikami – časovosťou a priestorovosťou bytia (napr. Heideggerove kategórie bytia: „Sein zum Tode“ a „in der Welt sein“). Situovanosť literárnej postavy vo fiktívnom svete textu možno vyjadriť analogicky prostredníctvom tých istých kategórií. Časopriestor je pre čitateľa predpokladom vnímania textu ako materiálnej skutočnosti, vnímania jeho vnútornej reality i vnímania samého seba ako čítajúceho. Čitateľ je schopný abstrahovať z textu vzťahy medzi jednotlivými chronotopmi, práve preto, že svet, v ktorom text aktuálne číta, je svojou povahou tiež chronotopický. (Bachtin, 1980, s. 372) Literárne dielo transformuje čas a priestor ľudí (látku) do časopriestoru literárnych postáv, ktorý je súčasťou tematickej roviny textu. Nás bude v tomto prípade zaujímať iba jeden člen ťažko oddeliteľnej dvojice „čas – priestor“, a to priestor. Kategória priestoru bola v teórii literatúry dlho zaznávaná. Priestor bol tradične „považovaný za druhoplánový vzhľadom k jinému parametru, ktorý byl uznáván za hlavní“. (Slawiński, 2002, s. 117)

V prípade interpretácie Škvoreckého novely *Konec nylonového věku* (1967) zámerne oddeľujem priestor od času, aby som poukázala na fakt, že čas je síce v texte, a v Škvoreckého tvorbe vôbec, neustále prízvukovaný, no nie vždy je určujúcou zložkou tematickej roviny. Na niektorých miestach v novele strháva priestor všetku pozornosť na seba a čas vnímame len ako ním sprostredkovanú dimenziu literárneho artefaktu. Pri analýze priestoru ako relevantnej tematickej zložky som nestrácala zo zreteľa v podstate konvenčné terminologické rozlíšenie Xénie Činčurovej. Podľa nej vyčleňujeme štyri varianty tematického priestoru v epike. „1. *Fyzickým, alebo klasickým označujeme hmotný variant priestoru, konkrétne územie, lokalitu prírodného alebo arteficiálneho charakteru. Ide o priestor, ktorý je materiálny, zmyslami vnímateľný. (...) 2. Sociálnym priestorom rozumieme spoločenské prostredie, situácie a okolnosti. Ide o nemateriálny variant priestoru. 3. Vnútorňým priestor predstavuje (...) svet postáv, ich pocity a myšlienky. Je nemateriálny, zmyslami nevnímateľný a individuálny. 4. Transcendentálny priestor chápeme ako nadzmyslový, intersubjektívny svet zmyslu a hodnôt.*“

Autorka na studentské konferenci v Praze

(Činčurová, 1997, s. 326) V tomto rozlíšení ide o abstrahovanie niektorých aspektov priestoru, ktoré naznačujú možnú pôsobnosť literárneho priestoru vo vzťahu k charakterom. Fyzické, sociálne a transcendentálne sú vo vzťahu k postave komplementárne časti vonkajšieho priestoru, ktoré možno vymedziť ako „ju (postavu) obklopujúce“ a zároveň „ju zasahujúce“. To spolu s vnútorným svetom postavy vytvára jej existenčnú základňu a dotvára jej literárne zobrazenie.

Na druhej strane sa snažím zdôrazniť niektoré priestorové aspekty, ktoré potenciálne poukazujú na určité súvislosti s poetikou a noetikou existencialistickej literatúry. Kategóriu priestoru zdôrazňuje antropológia existencializmu všeobecne a v rôznych exponovaných podobách ju nachádzame aj v dielach existencialistickej umeleckej literatúry. Najbadaateľnejšie je využívanie priestoru ako jedného z dominantných aspektov textu v Sartrových poviedkach zo zbierky *Múr* (1939), ale aj v jeho románe (eseji) *Hnus* (1938), v nenápadnejšej podobe v dielach Alberta Camusa. Ak dávam do súvisu diela týchto autorov a novelu Josefa Škvoreckého, nechcem nijako „násilne“ dokazovať významovú či formálnu spriaznenosť textov tak odlišnej proveniencie. Z analýzy ale vystávajú určité styčné body, čo je spôsobené hlavne tým, že samy postavy operujú s kategóriami a pojmami existencialistickej filozofie a explicitne vyjadrujú svoje často sebaironizujúce postoje práve v súvislosti s týmito kategóriami.

Mojím cieľom je na základe spomenutých teoretických predpokladov dokázať, že priestor nie je v novele len pasívnym prívieskom zobrazovaného času, ale že plní niektoré dôležité funkcie vo vzťahu k významovému vyzneniu diela, špeciálne v procese tvarovania literárnych postáv.

II. Rozpor vnútorného a vonkajšieho priestoru postavy

Priestorová štruktúra novely *Konec nylonového veku* je založená na opozícii vnútorného a vonkajšieho priestoru postáv ako základnom kompozičnom princípe. Vnútorný priestor postavy (podľa vymedzenia X. Činčurovej) sa realizuje prostredníctvom vnútorného monológu. Postava je bezprostredne unášaná svojimi myšlienkami bez obmedzení. Vnútorný priestor postavy je priestorom intimity a nesie príznak autentickosti. Vo vzťahu k vonkajšej

realite, v smere z vnútra von je nepriepustný, pôsobí uzavreto. Na druhej strane, myšlienky a pocity postavy tvoria akýsi prúd – myšlienka nasleduje myšlienku. Postava prirodzene prechádza od jedného postoja k druhému, často opačnému, bez definitívneho riešenia. V tomto zmysle je vnútorný priestor postavy otvorený a zväčšujúci sa. Vnútro postavy je v neustálom pohybe, je zdynamizované. Vonkajší priestor postavy, pričom mám na mysli hlavne jeho sociálny variant s danými konvenciami, pôsobí na prejav postavy ako „mriežka“. Mriežka, cez ktorú sa z vnútorných pocitov dostane na povrch, do priestoru interpersonálnych vzťahov, minimum, ak vôbec nič. Vnútorný monológ postavy a dialóg s inými postavami sú tak v neustálom rozpore. Medzi mysleným a vysloveným existuje vzťah ambivalencie.

Dialógy plnia podobnú funkciu ako v niektorých iných Škvoreckého dielach, doplňujú charakteristiku postáv a situácií: „*Dialogy (...) jsou signály, vysílanými od jedince k jedinci, které jen vzácně a jen na okamžik mohou přerušit samotu a zprostředkovat kontakt mezi lidmi. Často jsou to také jen hotová klišé...*“ (Kosková, 1987, s. 117) Jedna z postáv, Samuel Gellen, sa o podobných spoločenských klišé, ktoré sú v jednom momente vypovedané aj zabudnuté, vyjadruje ako o „mrtvolné konverzáci“ (Škvorecký, 1967, s. 36) Sféra dialógov tak nesie príznak neautentickej. Je to však (ne)autenticnosť rôznej intenzity v závislosti od typu fyzického a sociálneho priestoru, v ktorom sa konverzácia odohráva. Komunikácia medzi manželmi Irenou a Robertom Hillmanovými nesie v priestore ich bytu iné znaky ako v priestore Reprezentačného domu, v priestore verejnej prezentácie postáv. Rozhovor v byte má osobný charakter a prerastá až v scénu. Na spoločenskom podujatí sa postavy štylizujú do pózy v duchu ich sociálnych rolí. Otázka tak znie: byť dnu alebo byť vonku? Je ťažké rozhodnúť, ktorý stav postavu viac deprimuje. Či zotrúvanie v samote svojho vedomia alebo rozptýlenie vlastnej osobnosti v odcudzených interpersonálnych vzťahoch. Oba prípady sú možné. Postava sa môže umárať myšlienkami v svojej samote. Rovnako môže byť zhnusená „prázdnyimi rozhovormi“. V tomto zmysle niet veľkého rozdielu medzi vnútorným a vonkajším, zasiahnuté zhnusením sú zameniteľné. V zmysle existencialistickej noetiky možno rozpor medzi vnútorným a vonkajším priestorom postavy vyjadriť schémou: autentické a neautentické bytie. Medzi vnútorným a vonkajším však nemožno bez milosti vraziť klin. Hlavným dôvodom je prelínanie sa oboch priestorových aspektov v čase. Postava je stále v svojom vnútri, i keď komunikuje s okolím. Ani sami existencialisti nevideli literárnu postavu tak čierno-bielo. Aj keď v texte sa spomenutá schéma do značnej miery napĺňa, možno konštatovať,

že vnútorný a vonkajší priestor postavy (stále je reč o jeho sociálnom variante) nie sú v absolútnom rozpore, ale skôr v dialektickom vzťahu. „*Vonkajšok i vnútrajšok sú vnútorné; sú vždy hotové zvrátiť sa, vymeniť si svoje nepriateľtvá. Ak jestvuje ohraničený povrch medzi takým vnútrajškom a takým vonkajškom, tento povrch je z obidvoch strán boľavý.*“ (Bachelard, 1990, s. 318)

III. Zdôraznená individualita postáv

„*Ťažko uveriť v základnú premisu, ktorá nie je osobná...*“ (Huxley, 1988, s. 24)

Zdôraznená individualita postavy je ďalším znakom modernej prózy. Vonkajší priestor, či už fyzický alebo sociálny, nemá v texte vo všeobecnosti žiadny transcendentný význam. Vonkajší priestor je sám osebe bezpríznakový. Určitý príznak a konkrétny význam získava až vo vzťahu k jednotlivým postavám. Priestor (rovnako ako čas) je vždy nahliadaný cez optiku jednej postavy, chápe sa individuálne. Každá postava ho vníma vo vzťahu k sebe samej. Je pre ňu životným svetom, v ktorom je situovaná tu a teraz. Aj bariéry, ktoré existujú medzi postavami, zvyrazňujú individualitu každej z nich. Postavy pôsobia dojomom, že sa pohybujú v bubline. Občas sa stretnú, ale ich kontakt je len dotykom dvoch povrchov. Skutočný komunikačný akt, pri ktorom by došlo k porozumeniu a k harmónii medzi postavami, sa nenaapľňa. Pretavením zdôraznenej individuality postáv je „väčšinové zastúpenie“ vnútorného monológu na ploche novely, ktoré úzko súvisí s použitou kompozičnou metódou. Dvadsaťdeväť kapitol, každá „v znamení“ len jednej z niekoľkých postáv. Autor v texte použil metódu „několika center vėdomí“ (Škvorecký, 1991, s. 286) Čitateľ má teda prístup do vedomia niekoľkých postáv, pričom v každej kapitole vidí situáciu len očami jednej z postáv.

Škvorecký nepoužil ich-formu, typickú pre vnútorný monológ, ale tretiu osobu singuláru. V prospech relativity akėhokol'vek postoja eliminoval zásahy vėvedúceho rozprávača, a vytvoril tak text, ktorý nič netvrdí, nič nevyvracia a ničím si nie je istý. Inšpiráciou mu bol zrejme aj román Aldousa Huxleyho Kontrapunkt (1928), ktorý sa opäť explicitne spomína v texte podobne ako niektoré diela existencionalistov. Kompozícia novely Konec nylonového vėku sa v mnohom podobá kompozícii Kontrapunktu. Ide o „zhudobnenú“ kompozíciu. Základný sujet je sprevádzaný hudobnými motívmi. Jazzová hudba tradične reprezentuje umenie improvizácie a hudobníci majú zväčša výrazný individuálny prejav, čo v texte korešponduje s rovinou významu. „Zhudobnenosť“ kompozície súvisí však hlavne s jej kontrapunktickým charakterom. „Hlasy“ jednotlivých postáv sú vo vzájomných kontrapunktických vzťahoch.

Daniela Hodrová charakterizuje takýto kompozičný postup ako „spojení pásmové kompozice s technikou proměnlivého hlediska“. (Hodrová, 1999, s. 333) Jednotlivé pásma sú relatívne samostatné a predstavujú postavu v rôznych životných situáciách. Podoba fyzického priestoru sa mení od postavy k postave, miesto, kde sa napokon všetky postavy stretávajú, je Reprezenačný dom. V texte sa vyskytujú predovšetkým arteficiálne (umelo vytvorené) priestory, keďže mesto, v ktorom je situovaný celý sujet, je Praha. Monty Bartoš, jedna z postáv, charakterizuje Prahu ako miesto, ktoré „místo slunce ozařoval neón“. (Škvorecký, 1967, s. 22) Konkrétne realizácie fyzického priestoru majú zásadne mestský charakter. V próze dvadsiateho storočia sa postupne stále viac zintímňuje priestor, v ktorom postavy denne žijú svoj život.

Takéhoto druhu je i tematizácia priestoru kúpeľne v súvislosti s postavou Jiřinky. Kúpeľňa ako jedno z najintímnejších zákutí domu. Priestor pre každodennú hygienu, chvíľu pre seba, priestor so zrkadlom (toposu zrkadla sa budem venovať podrobnejšie). Priestor úplnej samoty postavy, pretože v kúpeľni sa ju nikto neodváža vyrušiť. Podobne intímny priestorom je toaleta, ktorá sa v texte vyskytne v súvislosti s postavou saxafonistu Franciho. „Vběhl na záchod a zavřel se na klozetě. Jasně červená krev zaplavila mísu.“ (Škvorecký, 1967, s. 67) Franci sa nezaobrá v svojich myšlienkach dobou, zmenami, ktoré nastávajú, ako Robert a Samuel. Jeho vedomie je stále pripútané k jeho chorobe, jeho neschopnosti hrať a jeho neschopnosti nadviazať vzťah so ženou. Franci tak stelesňuje číry pocit samoty, sám bez talentu medzi skvelými hudobníkmi, sám so svojou tuberkulózou, a predovšetkým bytostne sám. „Usedl na obrubu klozetu a opřel hlavu do dlaní. Vybledlé vzorečky zelenkavých dlaždic se pomalu seřadili v kolotoč vzpomínek.“ (Škvorecký, 1967, s. 68) Pohľad na dlaždice, detail predmetu prebudil v ňom spomienky, presnejšie kolotoč spomienok. Od zelenkavej dlaždice sa jeho vedomie rozběhlo do nesmierneho priestoru asociácií. Akoby prešiel bránou z fyzického priestoru priamo do najhlbšieho vnútra. Stačilo prekročiť prah. Jediným sústredeným pohľadom na malý bezvýznamný predmet. A už sa krútil v kolotoči spomienok. Podobne ako do tohto priestoru vstúpil, z neho odchádza. „Seděl, hlavu opřenou v dlaních, očima putoval od barevných dlaždic k mléčnému sklu ve dveřích. Za ním se hýbaly rozmazané stíny mužů, kteří si tam ulevovali.“ (Škvorecký, 1967, s. 68) Opäť záchvat kašľa a krv v mise. „Proud vody to všechno spláchl do kanálu.“ (Škvorecký, 1967, s. 68) Špirálovitý prúd nespláchol len Franciho krv, ale aj jeho kolotoč spomienok. Už sa nekrútil v jeho vedomí, zmizol, práve tak, ako sa objavil.

K podobnej individualizácii priestoru postáv dochádza aj vo vzťahu k toposu zrkadla, ktorému sa venujem v nasledujúcej kapitole.

IV. Topos zrkadla

„Na zdi je bílá díra, zrcadlo. Je to léčka. Víím, že se do ní nechám lapit. Už se stalo.“ (Sartre, 1967, s. 28)

Zrkadlo sa v literatúre vyskytuje v najrôznejších metamorfózach, raz ako predmet dennej potreby, inokedy ako predmet magickej hodnoty. Často je len symbolickým vyjadrením niečoho iného. V novele Konec nylonového veku je zrkadlo výhradne priestorom ženských postáv. Je výsadou „dívčích komnat“ (Škvorecký, 1967, s. 9). V texte má ako priestor odrazu skutočnosti niekoľko rôznych realizácií. Je praktickou pomôckou, ktorú postavy denne používajú na kontrolu svojho zovňajšku (Irena pred odchodom na ples, jej úprava pred zrkadlom). V súvislosti s postavou Jiřinky zrkadlo stráca tento punc každodennosti a stáva sa omnoho intímnejším priestorom. „Dcera statkářova sa postavila před zrcadlo. Pak jedním rázem shodila župan z ramen a stála nahá sama před sebou.“ (Škvorecký, 1967, s. 7) Jej nahota je faktická, no obnažuje sa aj celkom iným spôsobom. Zrkadlo sa stáva priestorom „denného sna“, v ktorom sa Jiřinka mení na niekoho iného. Jej túžby sa premietajú do predstáv, ktoré sa nikdy neuskutočnia. Zrkadlo funguje ako spúšťač mechanizmu tohto „snívania“, no vzápätí i ako spätná brána do reality. Predmet sa opäť stáva prahom medzi vonkajším fyzickým priestorom a nesmiernosťou ľudského vnútra. „Otevřela oči a spatřila nepohnutý obraz v zrcadle.“ (Škvorecký, 1967, s. 7) Prichádza kruté vytriezvenie a intenzívny pocit sklamaní a nespravodlivosti. „Zachtělo se jí zhroutit se hystericky na zem nebo rozbít zrcadlo,..."“ (Škvorecký, 1967, s. 7)

Márna snaha deštruovať svoju podobu, poprieť samu seba sa teda prejavuje dvojako, navodením ilúzie, že môže vyzerat', ako sa jej zachce, a následne popretím tejto ilúzie v plnom rozsahu – najradšej by zrkadlo rozbila. Zrkadlo s jeho pozitívnym významovým zafarbením (ktoré je však iba zdanlivé) a náhlym prechodom k opačnému pólu významu je odrazom vnútorného napätia postavy. Scéna so zrkadlom je v novele jediným miestom, kde postava Jiřinky podľahne chvíľkovému príjemnému sebaklamu. V ostatnom texte sa javí ako tvrdá realista a „psychická masochistka“. Táto pasáž je špecifická aj svojím postavením v novele, je súčasťou prvej kapitoly, ktorá naznačuje veľa z charakteru textu. A to, že nepôjde iba o jednoduchý konflikt vnútorného a vonkajšieho priestoru, ale o zložitú vnútornú konfliktnosť postavy (nielen postavy Jiřinky), ktorá je transformáciou komplikovanej ľudskej osobnosti.

Odlíšnú funkciu, konvenčnejšiu, má zrkadlo vo vzťahu k postave Ire-ny. Jej reakcia pri pohľade do zrkadla je pokojná, je zvyknutá na ten istý uspokojivý obraz. Náznak sebareflexie súvisí s vyvolaním spomienok na časy, keď sa cítila výnimočná. „To byla doba. Ale je pryč. Už od života nic nečeká.“ (Škvorecký, 1967, s. 28) Spomienky ako dynamizujúci prvok, ozvlášťujúci text, pôsobia kontrastne k jej skeptickému pocitu, s ktorým je celkom zmierená. Jej pohľad do zrkadla a činnosti spojené s prípravou na ples pôsobia až mrazivo profesionálne. Na rozdiel od predchádzajúceho plastického zobrazenia (scéna s Jiřinkou), tu zrkadlo pôsobí staticky a je zdôraznená jeho predmetnosť. Návrat do spomienok je fiktívnym pohybom v čase, akýmsi časovým chvením. Zrkadlo je stenou, na ktorú prúd spomienok naráža a zaniká. Dochádza k zvláštnemu stretu času a priestoru v texte. Čas má pritom príznak minulosti (spomienka) aj súčasnosti (teraz v tejto chvíli). V oboch prípadoch je zrkadlo priestorom sebareflexie v odlišných podobách. Zrkadlo ako predmet, ktorý iniciuje sebareflexívny proces vo vedomí človeka, vzbudzuje dojem štvorrozmerného telesa. K trom štandardným rozmerom možno priradiť akúsi vnútornú hĺbku, ktorá z neho robí obľúbenú literárnu „rekvizitu“. Tento vnútorný potenciál spôsobuje, že zrkadlo nechápeme len ako súčasť fyzického priestoru, ale ako zvláštny prí- enik vonkajšieho a vnútorného priestoru postavy.

V. Záver

V úvode som oddelila priestor od času, akoby to bola najľahšia operácia v dejinách literatúry. „Amputovala“ som ho, aby čas, ktorý je v diele Josefa Škvoreckého chápaný ako primárna tematická zložka, nezatienil svoju dvo- jičku. Čas, jeho nedostatok, pocit márnosti z jeho premárnenia, je čitateľovi neustále prízvukovaný. Priestor naopak akoby bol v pozadí. Naozaj iba „ako- by“, pretože funkcie, ktoré plní v texte, sú v súvislosti so sémantikou textu opodstatnené. Nemôže ich plniť žiadna iná zložka tematickej roviny textu. Z hľadiska kreovania postavy pôsobí presvedčivo konfliktný, resp. dialektic- ký vzťah vnútorného a vonkajšieho priestoru postavy, ktorý do určitej miery korešponduje s kategóriami existencialistickej filozofie. Snažím sa upozorniť na zvláštne strety priestoru a času, vonkajška a vnútrajška, reality a sna, ktoré sprostredkúva akýsi prah medzi vonkajším a vnútorným priestorom literárnej postavy. V tomto zmysle sa mi zdá relevantný topos zrkadla či iného predmetu (prakticky akéhokoľvek, aj keď zrkadlo disponuje istou špecifickosťou), ktorý sa stáva bránou alebo prahom medzi vonkajším a vnútorným vo vzťahu k po- stave. Tieto náhle prechody od fyzickej predmetnosti do vnútorného priestoru

postavy sú produktívnymi hlavne na ploche kratšieho literárneho žánru, v tomto prípade novely. Umožňujú napríklad návrat v čase (spomínanie bez zbytočne zdĺhavého úvodného vysvetľovania) alebo prienik do hĺbky literárnej postavy bez podrobného opisovania jej predchádzajúceho života. Priestor sa tak stáva médiom, cez ktoré dekodujeme iné aspekty textu.

Pramene:

Huxley, Aldous: Kontrapunkt. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1988

Sartre, Jean Paul: Nevolnosť. Československý spisovateľ, Praha 1967

Škvorecký, Josef: Konec nylonového veku. Československý spisovateľ, Praha 1967

Literatura:

Bachelard, Gaston: Poetika priestoru. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1990

Bachtin, Michail: Román ako dialóg. Odeon, Praha 1980

Činčurová, Xénia: Priestor v epike. Slovenská literatúra, 44, 1997, č. 5, s. 321–337

Hodrová, Daniela: Kompozície pásmová. Slovenská literatúra, 46, 1999, č. 5–6, s. 332–346

Kosková, Helena: Hledání ztracené generace. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1987

Slawiński, Janusz: Prostor v literatuře: Základní rozdělení a úvodní samozřejmosti.

In: Od poetiky k diskursu, Host, Brno 2002

Škvorecký, Josef – Salivarová, Zdena: Samožerbuch. Panorama, Praha 1991

*Vítězná práce studentské konference
Krajina a dům, vzdálenost a blízkost, nahoře a dole,
která se konala v březnu 2004 v Praze.*

PROČ NEVYŠEL STÍN SVOBODY

Příběh nenapsané knihy

Michal Schonberg

Když v roce 1971 zahajovalo svou činnost torontské nakladatelství Sixty-Eight Publishers, mohlo čtenářům nabídnout vcelku bohatý a atraktivní ediční plán. Josef Škvorecký měl mezi spisovateli-exulanty řadu přátel ještě z domova a mnozí z nich začínajícímu podniku poskytl své dokončené práce, či přislíbili ty dosud rozpracované. Jedním z takových děl byly, či přesněji řečeno měly být i vzpomínky Jiřího VOSKOVCE. Zájemců mezi čtenáři bylo mnoho. Škvorečtí však již inzerované vydání knihy několikrát odložili, občas museli dokonce čelit i nařčení z nepoctivého jednání, ba z finanční zpronevěry, ale nakonec jim – i tisícům zklamaných čtenářů – nezbylo než se smířit s faktem, že STÍN SVOBODY, zajisté navýsost zajímavá kniha jedné z nejpozoruhodnějších osobností českého meziválečného divadla, nikdy nevyjde. Proč?

*

Jiří Voskovec byl od samého začátku jedním z důležitých sympatizantů a podpůrců nakladatelství Sixty-Eight Publishers. Podporoval je nejenom symbolicky a svou pověstí mezi českou emigrací, ale i zcela konkrétně. Zdeně Škvorecké posílal adresy svých přátel a známých, psal povzbuzující dopisy a napsal velice pěknou předmluvu k *Tankovému praporu*, tedy k první knize, kterou nakladatelství chystalo. Josef Škvorecký měl ale zájem o něco podstatně zajímavějšího a rozměrnějšího, než byla několikastránková předmluva. Během návštěvy v New Yorku se Voskovce zeptal (prý „v baru nad whiskou“), zdali by nechtěl napsat autobiografii, kterou by nové nakladatelství mohlo vydat. Voskovec na Škvoreckého dotaz reagoval v dopise Zdeně Škvorecké, datovaném 4. dubna 1971:

„Ještě jeden bod, o kterém jsem se dosud nezmiňl. Pepík i Vy mi občas píšete o mém životě či co spisu o divadle V+W. To je nikoli zcela nepravdivý, leč divoce nepřesný drb. Fakt je, že už delší dobu se pokouším sestrojít knihu o svém nepěkném pobytu po takřka rok na ostrově Ellisově uprostřed

Poslední roli v českém jazyce vytvořil Jiří Voskovec v inscenaci hry Oldřicha Daňka Čtyřicet zlosynů a jedno neviňátko v torontském Novém divadle v roce 1975

přístavu pod prdelí Svobodinou (tedy sochy). Tento spis je koncipován co historie onoho absurdního případu (odehrál se v dobách přesně obdobných West and East, ovšem mutatis mutandis co do surovosti, t.j. 51–52) – leč zároveň co odrazný můstek ke komplikovaným rovinám sebezpytování a zúžené historie O.D. a krutého vývoje či utrpení starého Werthera v bludišti t. zv. Západních hodnot.

Je to věc, která by mohla být dobrou, ale je o držku. Mně na ní moc záleží. Je v podstatě koncipovaná anglicky, neboť byla anglicky zažita a prožita. Je absolutně zatím nenapsaná. Miliony poznámek, torsat, tedy tors – od slova TORZO – v obou jazycích, a spousta nestravitelných dokumentů (...)

Pracuju na tom, kdy mohu. Váš zájem o novou knihu ode mne mi velmi lebedí. Musel bych se však rozhodnout to napsat nejdřív česky, aby Vám to bylo něco platný. A teprve pak to přepsat do angliny. – Píšu Vám to přesně tak jak to je. Měl bych to už dávno hotový, nebejt toho, že (a) je to věc tak delikátní a strašlivá (subjektivně, jak si to přeju) a chtěl bych to tak mít (b) mé řemeslo mne vždycky přeruší když jsem v nejlepším – anebo mne odvrátí ze starosti o živobytí (c) trpím konfliktem zda by to vyšlo spontánněji česky nebo anglicky.

*Tak to máte celý. Je to skoro napsaný, jen to napsat. Pepík jistě ví co myslím. Jste teď vydavatelé. Poradíte zmatenému autorovi. Já budu poslouchat. Esli uposlechnu, nevím. Leč mluvte.*¹

Varování na konci dopisu nakladatele neodradilo. Okamžitě se rozhodli zařadit *Stín svobody* do edičního plánu prvního ročníku a požádali autora o reklamní anotaci. V dopise z Hollywoodu, datovaném 11. června 1971, přišla anotace s varováním:

*„Hrozně nerad dělám „rekomandace“ k nenapsaným knihám, tím víc vlastním. Ale musí-li to být a jinak nedáte, tak tiskněte: STÍN SVOBODY. Zlomky paměti, pochyb a snad i pár nejistých jistot o životě a řemesle z perspektivy nedobrovolného pobytu na pustém ostrově jiho-jihozápadně od Manhattanu.“*²

*

Onen „nedobrovolný pobyt na pustém ostrově“ si zřejmě žádá vysvětlení: 16. května 1950 přiletěl Voskovec z Paříže do New Yorku, aby vyřídil závěrečné úřední formality spojené s jeho žádostí stát se naturalizovaným občanem USA. Na letišti La Guardia ho však zadržel imigrační úředník pro podezření, že by mohl být pro Spojené státy nežádoucí osobou. Ačkoliv měl řádné povolení k návratu do USA, které mu vystavil State Department (tedy ministerstvo zahraničí), imigrační úředník, tedy zaměstnanec ministerstva spravedlnosti, prohlásil, že povolení není v pořádku a odmítl ho vpustit. Voskovec musel odjet na Ellis Island, což byla tranzitní stanice, kde americké úřady od roku 1892 internovaly cizince, jejichž „přijatelnost“ si nebyly jisty. Ačkoliv úředník Voskovce ujistil, že příslušné orgány na Ellis Islandu problém vyřídí okamžitě, pobyt se protáhl téměř na jedenáct měsíců. Voskovec nebyl formálně zatčen anebo z něčeho obviněn, a mohl se tedy kdykoliv vrátit do Paříže. Avšak kdyby tak učinil, mohl navždy přijít o možnost stát se naturalizovaným americkým občanem.

*

Ohlášení nenapsané knihy v první reklamním prospektu bylo z podnikatelského hlediska riskantní, nicméně pochopitelné. Nakladatelé přirozeně předpokládali, že Voskovcova kniha bude bestsellerem, který pomůže postavit nakladatelství finančně „na nohy“, ale ještě důležitější pro Sixty-Eight Publishers bylo mít Voskovce jako jednoho ze svých autorů. Velký počet předběžných objednávek potvrzoval, že česká emigrace po celém světě se na knihu těšila. Zdena Škvorecká o tom autora informovala 27. července 1971:

1) *Dopis Jiřího Voskovce Zdeně Škvorecké-Salivarové, datován 4. apríla 71. Podepsán „Váš starý strýc Voskovec“. Tuto citaci, stejně jako všechny ostatní, uvádím bez jakýchkoliv úprav či oprav, tedy přesně tak, jak citovaný text Voskovec napsal.*

2) *Dopis Jiřího Voskovce Josefu Škvoreckému, datován V Holých Vodách, 11. června 71.*

„Dále bych vám chtěla sdělit, že na první reklamu už přišly objednávky, mezi nimi samozřejmě objednávky na *Stín svobody*, což je patrně pro vás zpráva příjemná i nepříjemná zároveň, protože teď budete asi přemýšlet, jak to udělat, abyste si našel čas zasednout a knížku v klidu napsat.“³

O několik dnů později poslala nakladatelka Voskovcovi smlouvu a požádala ho o odhad, kdy bude rukopis hotov, protože podle předběžného plánu by měla kniha vyjít koncem roku 1972. „...to koncem proto, abychom vám dali čas, ale může to být i dřív. Nerada bych ovšem, aby to muselo být později. ... Brzy vám pošleme reklamní bulletin, kde vás představujeme jako našeho autora, na což jsme patřičně pyšní.“⁴

S podpisem smlouvy Voskovec trochu otálel. Nejprve o ní hovořil se Zdenou telefonicky 21. srpna a potom poslal dopis na vysvětlenou. „Abych jen vyjasnil co jsem Vám řekl o návrhu smlouvy na *Stín svobody*, nechci se unáhlit a zavázat k něčemu, co bych třeba nemohl dodržet. Dejte mi chvíli, abych se poradil se svým právním člověkem a pokusil se najít formu ujednání, které by obě strany uspokojilo v mezích reality. Chci s Vámi a Pepíkem zůstat přítelem – proto jsem úzkostlivý. Dlouholetá dědkova zkušenost. Bejval jsem lehkomyšlnější a uškodil nejen sobě, ale častěji druhým.“⁵

Poté následovala několikaměsíční korespondenční přestávka, alespoň z Voskovcovy strany. V dopise z 25. ledna 1972 však poslal kromě blahopřání k úspěšným začátkům také seznam kapitol své příští knihy. Psal mimo jiné:

„Mně se mezitím podařilo konečně nalézt tvar té knihy. Tj. poprvé se mi začala jevit v nějaké proporci a fasóně. Myslím i doufám, že tento krok vpřed urychlí psaní samotné, neb jsem přestal jen tak psát jakoby foukal do větru a jdu po nějaké pěšině, i když je místy zavátá a zase močálovitá, a různé okliky či naopak zkratky přes sousedův jetel jsou pro případ potřeby otevřeny. Mám dojem, že to vyjde asi na 200 až 250 str. Radši bych docílil těch 250; snad to půjde. Třeba se překvapím a zrodí se to i delší. Je však příliš brzy se sázet. Celé to bude rozděleno pravděpodobně na pět částí. Pro srandu Vám řeknu, jak jim říkám a v tomto stadiu aspoň bych rád ty tituly zachoval do definitivní verze.

- (1) *Tři dny s Kafkou.*
- (2) *Šest měsíců aneb pětáctýřicet let.*
- (3) *Body v čase.*

3) Dopis Zdeny Škvorecké-Salivarové Jiřímu Voskovcovi, datován Toronto 27. července 1971.

4) Dopis Zdeny Škvorecké-Salivarové Jiřímu Voskovcovi, datován Toronto 14. 8. 71.

5) Dopis Jiřího Voskovce Zdeně Škvorecké-Salivarové, datován NYC 21. srpna v noci.

(4) *Pravda nebo Čas?*

(5) *Výletní parník.*⁶

Po anglickém překladu titulů, které považoval za lepší než české, pokračoval:

„Píšu to furt napůl anglicky napůl česky. T.j., definitivně se mi to píše líp anglicky, ale co mám napsáno, už mám také v české verzi, takže se nic nezdržuje. Kromě toho, až se dostanu v psaní k podstatě své české minulosti, asi to půjde líp obráceně. Musí se to holt podle ucha a jak karta velí. Zajímavý je, že STÍN SVOBODY mi zní líp než SHADOW OF LIBERTY, přestože titul byl vymyšlen anglicky jednou mou známou spisovatelkou, která mi ho darovala.

(To je zase moje tajemství.) Povídal

jsem jí o té knize a ona přišla s tím titulem. Ale nevím proč, je to anglicky moc majestátní. Jako sociologická studie, či nějaké veliké odhalení o Zradě Demográcie, či tak.

Zkrátka doufám, že pro anglickou verzi najdu titul jiný. Kdyby pak byl lepší i v češtině, komplikovalo by to Vaši propagandu to najednou v poslední chvíli měnit? Asi jo. Můžeme klidně při tom původním zůstat. Česky mi to vážně nevadí. (A ten Stín je jako v Oslu a ... a to nese štěstí.)

*Jinak s tím mám celkem srandu, tak mi přejte, aby to pokračovalo. Bude to prapodivná kniha. O všem možným, ale doufám, že »udrží vodu«.*⁷

Dopis je podepsán *„Váš pokorný Jiří, potulný komediant a písmák.“*⁸

Z korespondence ze začátku roku 1972 tedy vyplývá, že Voskovec na knize pracoval. 21. února odpovídá na další dotaz Josefa Škvoreckého o předpokládaném rozsahu knihy: *„...můžete bezpečně počítat s maximem 300 stran. ...silně pochybuju, že to bude víc.“* Zlobí ho však překládání z angličtiny do češtiny: *„Předhlonil jsem se v anglické verzi. Budu muset zase některý den začít „překládat“ do mateřštiny. Děte mi s tím internacionalismem doprdele. To všechno ne-*

Na scéně Nového divadla, 1975

6) Dopis Jiřího Voskovce Josefovi a Zdeně, datován 25. ledna 1972. Na papíře se záhlavím 63 West 89th Street, New York. N.Y. 10024

7) Tamtéž.

8) Tamtéž.

muselo být, kdybychom se buď narodili v oblasti jazyka anglického, nebo nebyl Hitlera, Beneše, Brežněva a Dubčeka. A spousta jiných buď troubí či dobytka.“

Zajímavý je rukou psaný dodatek, ve kterém si Voskovec napůl dobromyšlně stěžuje na redaktora Jiřího Škvora: „*Ten trumpeta Švor v Proměnách totálně zkurvil titul mé předmluvy. Jak takové blbosti může docílit? Udělal Vašemu podniku však v další své stati reklamu – jen nenávidím jeho soustavné užívání slova „knížka“. Proč to musí zdobnělinovat? Není kniha prostší a silnější slovo? Ale ono je to takové milé, že ano, bratře, tak nějak vřelejší, že? Vždyť knížky, to jsou naše milky ve vyhnanství přec.“*⁹ Na konci dopisu píše, že si připadá jak v dolech. V jeho povědomí nejde o práci malého rozměru a dopadu, tedy o knížku, ale o něco podstatně většího, co si zaslouží použití pádnějšího slova *kniha*.

*

Zanedlouho poté poslal Voskovec Škvoreckým prvních padesát stránek úvodní kapitoly v angličtině. Strojopis má titul *The Attorney Generals Bosom*. Zároveň přišlo dvacet osm stránek českého textu. Jak je zřejmé z Voskovcova dalšího dopisu, Škvoreckým se úvod velice líbil, zejména v české

Jiří Voskovec s Josefem Škvoreckým, sedmdesátá léta

⁹ Dopis Jiřího Voskovce Josefu Škvoreckému, datovaný NYC, 19. února 72. (Šlo o přetisk Voskovcovy předmluvy k Tankovému praporu, v *Proměnách* 9, 1972, č. 1, leden, str.106–109. Místo Voskovcova původního titulu *Rekomandace*, bylo použito slova *Recomendace*.)

verzi; ta pro ně přirozeně byla podstatně důležitější než verze anglická. Josef měl několik „domluv a přání“, na které Voskovec pozitivně reagoval. Píše:

„Rozhodně podstatné části raportu a vzpomínek na Osv. Div. A celou tu éru hodlám do anglické verze dát. Je to důležité (pro mne a mou šmíráckou pýchu) těm volům tady ukázat a dokázat, že za Brechta existovaly taky jiný věci, a že český divadlo je daleko před americkým – i když třeba většinou ne v dokonalosti určitých hereckých forem. – Máte však pravdu, že spousta osobností a detailů lokálních by americkému čtenáři nic neřekla. A tyto vám slibuju zpracuju speciálně pro české vydání. Už jsem si začal dělat poznámky dneska: o Devětsilu, o Ježkovi, Honzovi (ten patří do těch co je „rád“ nemám), Nezvalovi, Seifertovi atd, atd a celé té bláznivé, fajn době. Spolehněte, že se pokusím to vyšolichat pro zapadlí vlastencové jak se patří. Vymaluju Vám to barvami okouzlujícími. (...)

Jsem taky vděčen a ulevilo se mi, že nejste tak kór přísný na deadlajnu. Budu koukat, slibuju, žádný sraní – ale vím, že to nemusím uspěchat. Tak do čtrnácti dnů či do dvaceti bych Vám dal vědět jak vypadám a jaké jsou naděje, že bych byl hotov včas na ten vánoční trh. Chápu, že byste rádi věděli co nejdřív, abyste mohli učinit dispozice a v případě potřeby přehodit pořad chystaných knih.“¹⁰

1. června 1972 dostali Škvorečtí slíbený konec první části rukopisu a synopsi dalších částí knihy. Synopse stojí za pozornost, zejména proto, že kniha nebyla nikdy dopsána. Voskovec navrhuje rozčlenit dílo na čtyři části a doslov. Druhá část měla být z podstatné části věnována popisu spolupráce V&W. V zajímavé odbočce Voskovec píše o pocitu frustrace, vycházejícím z neschopnosti profesionálně prorazit během válečného pobytu v USA. Poukazuje na podobnost se situací, ve které se ocitl Bertolt Brecht, který také prožil válečná léta v Americe a během celých šesti let uvedl pouze jednu profesionální inscenaci. Druhá kapitola měla skončit návratem V&W do Československa.

Třetí část či kapitola měla začít teoretickou statí o „dobrodružné dimenzi času v divadle“ a měla se zabývat Voskovcovým přesvědčením, že deformace a akcelerace času jako zkušenost, kterou sdílí ve společném povědomí herec se svým obecenstvem, spočívá v samotné podstatě ritualistického charakteru divadla. Dále píše:

„De facto, v kolektivním čtyřdimenzionálním prožitku radosti nebo exaltace, který jsou určitá představení schopna navodit, existuje příbuznost s náboženským nebo mystickým prožitkem, anebo s prchavými vjemy univerzální jednotnosti, jak ji vnímáme ve společenství s přírodou nebo v hluboké intimitě milenců anebo pod vlivem halucinogenních drog.

¹⁰⁾ Dopis Jiřího Voskovce Josefu Škvoreckému. Datován NYC, 13. máje 72.

Paradoxně, ztráta fyzické svobody může, za určitých podmínek, vést k podobnému stavu exaltovaného, metafyzického povědomí. Momenty extrémní osamělosti v prostředí a v situaci, kterou se člověk instinktivně naučí vymazat, nabízí báječné výhledy náhlé vyrovnanosti – hlubokého iracionálního pochopení. Tudiž, vězení má svoje nepostižitelné kompenzace. Vězeň-autor se pokouší objasnit je roztáčením veverčí klece, již je paměť nedobrovolně nečinného muže, a vyštrachat spříbuzněné „momenty v čase“ z jeho minulosti.“¹¹

Po exkurzi do metafyziky divadla se Voskovec hodlal vrátit zpět do primující reality Ellis Islandu. Zmiňuje se o pokusech pomoci své ženě Anne Gerlette zachránit jejich pařížské divadlo, které ona za jeho nepřítomnosti řídila. Ve čtvrté části knihy hodlal Voskovec popsat slyšení před tříčlenným Vyšetřujícím tribunálem na Ellis Islandu, který doporučil jeho vyhoštění ze Spojených států. Popis chtěl „*prostríhat s volnými asociacemi a myšlenkami, vyvolanými projednávanými tématy anebo vzpomínkami, týkajícími se svědků.*“¹² Dále se chtěl věnovat odvolacímu řízení a povzbuzení, jehož se mu dostalo od slavného amerického právníka Abe Fortase, který byl ochoten Voskovicův případ převzít, pokud by odvolání dopadlo neúspěšně. Chtl také psát o zklamání, že časopis *The New Yorker* se na poslední chvíli rozhodl neotisknout článek o jeho internaci.¹³ Kapitulu chtěl zakončit vzpomínkami na 2. duben 1951, kdy mu bylo sděleno, že odvolací tribunál vyhověl jeho odvolání a povolil mu stálý pobyt v USA. V epilogu se chtěl autor věnovat televizní dramatisaci svého příběhu, *I WAS ACCUSED*, který byl skutečně natočen a ve kterém hrál Voskovec sám sebe.¹⁴ Smrtí Anne Gerlette a setkáním s Christine McKeown, která se posléze stala jeho manželkou, měla kniha skončit.

*

Josef Škvorecký si okamžitě přečetl rukopis i synopsi a 6. června 1972 poslal Voskovicovi řadu redakčních připomínek týkajících se struktury knihy. Uvažoval, že by kniha měla mít tři těžiště: prvním by byla historie V&W, tj. historie Osвобоzeného divadla a vůbec historie Voskovcova života za předmnichovské republiky; druhým zážitky z amerického divadla a filmu; a třetím Voskovcovy teoretické a filosofické názory na divadlo, film a kumšt vůbec.

11) Citace je ze čtvrté stránky nedatovaného anglického dokumentu s titulkem *Outline of the Balance of the Book*. Z připojené rukopisné noticky, napsané na papíře se záhlavím „George Voskovec“ a datované 1. června 72, je možno odvodit, že jedenáctistránkový dokument se synopsí je ze stejné doby. Zároveň však usuzují, že Voskovec připravil synopsi pro svého literárního agenta k použití pro zajištění amerického nakladatele. (Překlad M. S.)

12) Tamtéž, str. 6

13) Dlouhý článek o Voskovcově internaci na Ellis Island vyšel v *The New Yorker* 12. května 1951, tedy pět týdnů po Voskovcově propuštění. Jeho autorem byl Andy Logan.

14) Tamtéž, str. 11. Program natočila skupina *Armstrong Circle Theatre*.

Pak přidává důležitou poznámku: „*Ellis Island je ideální rámeček, originální, smysluplný, mnoho vypoví – ale je to jen rámeček.*“¹⁵ Dále nabídl Voskovcovi galerii jmen, o nichž by se rád v knize dočetl nejen on, ale hlavně čtenáři. Tato jména metodicky rozdělil do několika kategorií: mezi autory zahrnul bratry Čapky, Nezvala, Halase, Seiferta a další; z hereček a herců měl mimo jiné zájem o Ljubu Hermannovou, Lidu Baarovou, Adinu Mandlovou, Hanu Vítovou, Františka Filipovského, Jindřicha Plachtu a jiné herce z Osvobozeného. Mezi filmovými režiséry jmenoval Friče, Vávru a Honzla. Politiky zastupovali oba Masarykové, Beneš a tzv. pravičáci. Měl také zájem o katolické autory, Durycha a Zahradníčka, o slavné mezinárodní divadelníky, např. Brechta a Mejercholda, ale také o americké divadelníky a autory. Z Němců se zajímal o Maxe Broda, z ruských emigrantů pak o Averčenko. Chtěl vědět, zdali se Voskovec někdy nepotkal s Franzem Kafkou. A navrhuje také kategorii následovníků, do níž zahrnuje Formana, Šlitru, Passera a jiné. Intelektuálně-emigranty reprezentují Hostovský, Tigrid, Němeček a jiní. Na konci dopisu se Škvorecký omlouvá: „*Připadám si teď jako úplný vůl, že Vám tohle vůbec píšu. Ale věřím, že chápete, že to je skutečně jen jako takový pomocný text bez jakékoliv důležitosti, psaný čistě jen s nadějí, že Vám snad připomene něco, co by při bohatosti Vašich zážitků mohlo snad z paměti vypadnout.*“¹⁶

Nevím samozřejmě, jestli měl zkušený redaktor Škvorecký dar předvídatosti, ale v závěru dopisu přímo vyzývá autora: „... *jestli můžete, pošlete mi vše, jak to dopíšete. Byl bych moc rád, kdybyste stihl deadline – ale přitom si uvědomuji, že by byl hřích Vás uspěchávat.*“¹⁷ Dopis nicméně končí velice povzbudivě: „*Tohle nebude jenom nějaký tahák na vánoce, ale kniha pro ty nejmíň tři, a už spíš čtyři generace, které Vás mají rády, a do značné míry Vám vděčí, že se povedl ten neuvěřitelný fór, že dvacet let stalinské doktriny přežily ty mladé generace celkem bez úhony, imunizovány dikcí, muzikou a s nimi spojeným životním pocitem, které znali z Vašich písní, filmů a mnohokrát ohrávaných gramofonových desek.*

Tak držím palce, jsem moc rád, že jste do toho tak zakous, a už abych tu měl další pokračování.“¹⁸

Voskovcova čtyřstránková odpověď přišla obratem a s ní – hned v úvodu – první varování před nastávajícími problémy:

15) Dopis Josefa Škvoreckého Jiřímu Voskovcovi datovaný 6. června 1972. (Jde o koncept dopisu psaný na žlutém papíru, který J. Š. používal, když psal nejprve „nanečisto“. Z Voskovcovy odpovědi na tento dopis je zřejmé, že koncept se poněkud lišil od odeslané verze, kterou bohužel nemám k dispozici.)

16) Tamtéž.

17) Tamtéž, str. 2

18) Tamtéž.

„Váš dopis přišel jak na povel. Trvám totiž v menší autorské krizi. Nic tragického, nevylekejte se. Ale druhá část, o které jsem si myslel, že půjde jak namazaná, se mi zasekla, a musel jsem to celý rozhodit jako motor a hledat, kde jsou ty mouchy. Znáte to: když to nejmíň čekáte, zjistíte, že jste na falešné koleji. Myslím, že obtíž leží právě v tom, o čem jste se zmínil: „Ellis Island je ideální rámeček ... ale je to jen rámeček.“ Já to vždycky tak chtěl, ale jde o to nahmátnout a „tajmovat“ (to jste si všim, že toto sloveso nemá v češtině ekvivalent? Zajímavé. Proto snad česká historie a většina literatury, o divadle nemluvě, má tak vadný „timing“) – Ale dál: tedy tajmovat přirozené a nenásilné body, v nichž rám s obrazem drží pohromadě. Ty přechody musí jaksi splývat, aby čtenář pořád na tom ostrově zůstal se mnou, ale zároveň bez překážek se mnou putoval klikatými stezkami po mém životě. To je dost těžký správně provést, ale stále věřím, že se mi to podaří.“¹⁹

V další části dopisu Voskovec komentuje Škvoreckého soupis osobností, o nichž by se měl zmínit, a podstatně ho obohacuje.²⁰ Souhlasí také se Škvoreckého „třemi těžišti“ a předkládá nový „seznamek“:

- 1 – Tři dny v Bludišti (napsáno) – 79 stránek. (Samej rámeček s malými flash-backy.)
- 2 – Čtyři měsíce nebo pětáctýřicet let. Aspoň 80 str., snad 100. (Samá auto-bio s malými střihy na Ostrov)
- 3 – Čas a Nadčas (Samá úvaha s auto-bio aspekty – a malými střihy na Ostrov) 50–60 (?)
- 4 – Dříve či Později? /Provizorní titul/ (Kus rámeček, jenže s akcí – (Flash forwards do auto-bio USA) Aspoň 80
- 5 – Výlet parničkem nebo Tři psi. (Závěr) 20? Míň, víc, nevím.²¹

Nová koncepce vycházela podle tohoto odhadu na více než 320 stránek. Jak však autor podotýká, „problém není tolik co psát a co ne, nýbrž jak“. Také má starosti se zachováním stylu, který, jak píše, mu v první části vyšel, ale který bude nutno zachovat a také „kapanýnek pošoupnout, aby se hodil na evokace odjinud“. Poprvé však také doznává, že nebude moci dodržet slibovaný termín dodání rukopisu. Píše:

19) Dopis Jiřího Voskovce Josefu Škvoreckému. Datován 10. června 72, str. 1

20) Zahrnuje Olbrachta, Machara a Vančuru, o nichž si moc nemyslí; také malíře Štyrského. Pak architektky Honzika, Havlíčka, Zelenku, Feuersteina a Aloise Wachsmána; také Sašu Machova z OD. Mezi uměleckými veličinami figurují prominentně Bertolt Brecht, Kurt Weill, Lotte Lenya, Jean Cocteau, Jean Renoir, bratři Fratellini, Igor Stravinský, Leonard Bernstein, Jean Duvivier, Louis Jouvet, Margaret Webster, John Gielgud, Ralph Richardson, Tyrone Guthrie, George Kaufman, Peter Ustinov, Henry Fonda, Richard Burton a Elizabeth Taylor, Julian Huxley a Thornton Wilder. Zmiňuje se též o Mejercholdovi. Hodně hodlá psát o Romanu Jakobsonovi a zejména o Josefu Šimovi.

21) Tamtéž, str. 2

„Ale Pepíku, ač mi to srdce rve, myslím, že dedlajnu nestihnu. Začnu teď zase psát plnou parou, což jsem chvíli nemoh, hloubaje jak na to, ale myslím, že prvního srpna to nebude, a že si nejsem jist zda to celé bude do prvního září. Takže bych radil, abyste podle toho plánovali. Je mi to líto, že Vás zklamávám, ale je to tou látkou, snad věkem, já nevím – hlavně asi, kdyby tolika energie nešlo do hmotných starostí... Kdykoli si představím, že bych na nic takového nemusel myslet – což bych ve svém věku taky neměl muset – vím, že bych tu knihu vypliv ajncvaj. Spoléhám na Vaše porozumění, která ostatně naznačujete s citem Vám vlastním – a dodám, dodám, byť ne tak zhurta jak jsme doufali.“²²

Z Voskocova příštího dopisu je zřejmé, že Škvorecký začal uvažovat, zdali jeho redaktorská iniciativa nebyla na Voskovce příliš prudká. Voskovec však jeho obavy odmítá a naopak mu za doporučení děkuje: *„Co Vás to napadlo, že se mne mohly dotknout Vaše obavy a doporučení. Propána, přece jsem starej profesionál a Vy nejste kritici, nýbrž spolucehovníci. Kritikovi bych to netrpěl, poněvadž jest volem a civilistou a tak patří do jiného, nepřátelského tábora – nehledě k tomu, že hovno ví. Ale když mi kolega švec řekne, „do tý boty ti bude zatejkat, já takovou jednou taky ušil“, a poradí mi, abych ji vysmolil na dvakrát, tak si nejen dám říct, ale slušně poděkuju.“²³*

Další zprávy obsažené v dopise z New Yorku z 26. července 1972 byly ve znamení úsloví o dvou zprávách, jedné dobré a jedné špatné. Voskovec začal tou špatnou: *„Já byl pilnej na venku – [tedy na dovolené v Bridgehamptonu, pozn. M. S.] – ale mám, kamarádi, hovno. Co jsem usmolil, jsem musel celý rozpárat (tedy nový materiál), vyvrhnout, a začít znova. Nerad Vám takový ošklivý pravdy píšu, ale co se dá dělat. Nebylo to vono, bylo to upatlaný a humpolácký a bylo by mě to přivedlo do neschůdného terénu. Jak víte – to se stává – a nemá smyslu to záplatovat, když approach je vadnej. Tak jsem radši tnul.“²⁴* Lepší zprávy byly v posledním odstavci: *„Myslím, že teď jsem na zdravé cestě, zase to bude mít kýženou lehkost a švih – a půjde to rychlejc. Tak se na mne prosím Vás moc nehněvejte, já se opravdu snažím a neflákám – ale von je to hrozně ošmetnej materiál i když se nezdá. Musí to bejt pravda a nesmí to bejt otrava. A jelikož se to dotýká pravdy otravné, tak to má svý mouchy. – Pokračuju tedy zrychleně a doufám, že Vám to vynahradím, tu trpělivost a důvěru. A znovu ujišťuju, že budu obsažný a rozložitý ve věcech první republiky a thémat, jež jste mi doporučil aspoň ve verzi české. Váš zahanbený Jiří.“²⁵*

22) Tamtéž, str. 4

23) Dopis Jiřího Voskovce Josefovi a Zdeně Škvoreckým, datován 20. 6. 72.

24) Dopis Jiřího Voskovce Josefu Škvoreckému, datován 26. července 72.

25) Tamtéž.

Na tento dopis odpověděla Voskovcovi Zdena Škvorecká a informovala jej o stále přibývajících objednávkách. V dopise z 8. srpna Voskovec píše: „*Vaše zprávy mne ovšem těší, ale zároveň tísní, neb se bojím, bych lid nezklamal. Ale to mám z toho, že se tlačím do veřejnosti. Vono to na mne všeko na starý kolena praskne – že nic nevím a neumím. No co se dá dělat.*“²⁶

*

Koncem září 1972 došlo mezi Škvoreckým a Voskovcem ke komickému incidentu. Škvorecký poslal Voskovcovi výtisk své nové knihy o nové vlně českého filmu *All the Bright Young Men and Women*. Voskovec zde v pasáži o vlivu V&W na mladé filmaře objevil větu, ve které je Škvorecký označuje za neoddělitelnou komickou dvojici v tradici Pata a Patachona nebo Laurela a Hardyho.²⁷ Nemohl ovšem vědět, že Voskovec Laurela a Hardyho neměl rád a Pata a Patachona přímo nenáviděl. To se dozvěděl až z Voskovcovy komické výhrůžky: „*Jen za jedno Vás částečně zavraždím, až se naskytne příležitost: za zmínku o Pat a Patachonovi. Tato dvě zvířata byla jak pro mne tak pro Jana vždy symbolem toho nejpříšernějšího co germánský humor kdy vykadil a tím též vzorem toho, co se dělat nesmí. Vy jste ty dobytky patrně nikdy neviděl, jinak byste prostě nemoh mluvit o „tradici“ k níž allegedly patříme. – Ale já se nebudu rozčilovat. Co má ubohý herec dělat se spisovatelema, který ho „umísťují“? Už bych na to za těch padesát nebo kolik let měl bejt zvyklej.*“²⁸ Na konci dopisu přidává: „*Jinak píšu jak slyším a jak hlava dá. Furt a dál. Ten novej začátek bude myslím velkej vylepšovák a i v korpusu díla se mi jeví naděje a pokrok.*“²⁹

Škvorecký se samozřejmě okamžitě omluvil za neúmyslné *faux pas*, částečně snad i proto, že z Voskovcova tónu nebylo úplně jasné, nakolik se ho uvedené přirovnání skutečně dotklo.³⁰ A také nechtěl, aby se autor přestal soustředit na psaní. Voskovce však poznámka vyprovokovala k hlubšímu zamyšlení o pozici Osvobozeného divadla v kontextu předválečné divadelní tvorby:

„*Napadá mne, že vlastně jeden z úhelnejch účelů Stínu je uvést spoustu nesprávných a neúplných informací o V a W na pravou míru, a to platí o věcech mnohem důležitějších, jako o americké nevědomosti (dojde-li kdy k vydání v angličtině³¹) o skutečném tvaru a funkci našeho divadla. Jediné co se*

26) Dopis Jiřího Voskovce Zdeně Škvorecké, datován NYC 8. srpna 72.

27) Josef Škvorecký: *All the Bright Young Men and Women*. Toronto, Peter Martin Associates Ltd. In Association with „Take One“ Magazine. Str. 23.

28) Dopis Jiřího Voskovce Josefu Škvoreckému, datován Sept. 25, 72.

29) Tamtéž.

30) Zajímavé je, že v českém vydání této knihy (Praha, Horizont 1991) už srovnání s Patem a Patachonem není.

31) Voskovcův agent poslal anglickou verzi první kapitoly nakladatelství EP Dutton Publishing v New Yorku. Škvorecký doporučil Voskovcovi St. Martin's Press.

o tom v mezinárodních kruzích ví je, že to byl »politický kabaret«, což »mne žene po zdi nahoru« abych mluvil správně česky.³² (»Kabaret« zvící jedenáctiset diváků, s šestnáctičlenným combem, baletem, a šestadvaceti původními hrami, které dramaturgicky byly zhruba patnáct let před „objevy“ amerického muzikálu v oboru zpěvních a tanečních čísel, jež jsou integrovány do děje a postrkují jej, atd., atd., nemluvě o specialty of the house, tj. surrealistickém a částečně kubistickém stylu herecké práce komického teamu. (To zdůvodním přesněji.) Dostal jsem onehda mimochodem nádherný dopis od Alfreda Radoka, který je óda na Osv. Div. A dodal mi drzost k tomu, abych se rozhodl být v mezích slušnosti agresivnější v podškrtnutí našich »přínosů«.³³

Jak se jeví z dalšího Voskovcova dopisu, kauza „Pat a Patachon“ pokračovala ještě v říjnu. Škvorecký si Voskovcovy poznámky o všeobecné nevědomosti o zásluhách V&W vysvětloval částečně jako osobní důtku a měl i obavy, jestli snad nějak nenarušil Voskovcovo autorské soustředění. Zdena pak Voskovcovi psala o svém pocitu viny, avšak není zcela jasné, čeho se měl týkat: zda ještě zmínky o Patu a Patachonovi, s kterou však Zdena neměla nic společného, anebo snad toho, že Voskovce o napsání knihy s Josefem vůbec požádali. Voskovec okamžitě odpověděl: „...ale prokristaježíše, co Vás to napadá guilt feeling! Dyž je ňákej tak můj, za to, že se s tou knihou pitomou tak sěru.“ Znovu se vrací k Patu a Patachonovi a vysvětluje: „Vy mě holt ani jeden furt eště tak dobře neznáte. Já když si dělám srandu, tak to někdy může vyjít jakoby to myslel vážně, ale to patří do stylu V – W; plést publikum. To je taková choroba co zbyla z dadaismu. No tak mě to na chvíli votrávilo, že ten Pat a Patašón mi v Pepíkově knize stál u kolébky. Ale z toho se přece nedělá aféra. Napiše se mu, že ho „příležitostně zavraždím“ a je to vyřízený. (...) Tak propánakrále si nedělejte starostě a domluvte Jozefovi, aby na to zapomněl. Až na mne jde hanba, když si pomyslím, že bych se Vám moh jevit co uraženěj genius. Dětičky, kdybyste byly prošly třiceti lety komediantství in these United States a zkusily sprostáctví a hulvátství na něž jsem si musel zvyknout, tak by Vám teprve mohlo být jasné jak totálně mikroskopické je toto okamžité přirovnání k P&P. – Nejspíš bych byl udělal nejlíp, kdybych byl držel hubu. Ale to myslím vopravdu vážně. Esli mám jednu zdravou vlastnost, tak je to nesmírná skepse (nebo pce, ted' nevím) k vlastnímu umu a fámě. (...)“

Nesmíte si tedy ani na chvíli myslet, že snad bych trucoval anebo byl znechucen v psaní, atd. Já opět a opět přísahám, že to dodělám a odvedu. ... Já Vám neřeknu kdy, protože nemůžu. Ted' letím na tejden do Sv. Františka

32) Voskovcova česká verze amerického rčení „it drives me up the wall“ (pozn. aut.).

33) Dopis Jiřího Voskovce Josefu Škvoreckému, datován 30. září 72.

v Kalifornii dělat konečně něco v TV za peníze, což se mi nestalo od března – a to si nedělám srandu. A to v březnu bylo za pár šupů. V životě jsem neměl tak prašivou sezónu, v životě. A to se dědkovi děsně blbě píše, ať se snaží jak mourovatej, když musí myslet na tuhletu skývu. Znáte to. ... Držte mi palce. Já za to slibuju, že sebou hodím.³⁴

*

V listopadu 1972 napsal Voskovec omluvný dopis čtenářům, který byl potom publikován například v exilovém časopisu Telegram. Všem, kteří si knihu předplatili, autor vysvětluje, že Škvorečtí za nic nemohou, neboť stejně jako čtenáři i oni „koupili zajíce v pytli!“ Zpoždění omlouvá nutností „potýkat se o živobytí co potulný americký komediant... bez stálé gáže, penze, natož stolice na nějaké univerzitě“. Jak praví, „nestěžuje si, jen vysvětluje.“ Končí blahopřáním do nového roku a slovy: „Dopíšu, doručím, do domu dodám. To Vám všem slibuju. Zdržel mne jen hon o krajíc.“³⁵

Potom dostali Škvorečtí od Voskovce soukromé novoroční blahopřání z Los Angeles, kde pracoval na filmu *The Iceman Cometh*. Píše: „...Zatím zkoušíme, takže času málo. Ale weekendy budou volný – a jakmile se usadíme do natáčení, bude i jinak víc klidu k práci na STÍNU SVOBODY. – Myslím na to bez ustání a zdá se mi, že se mi to celý vyjasňuje. To je dobrý znamení (byť to nechci zakřiknout.) – Vono je to totiž to nejhorší co jsem si na sebe kdy moh' vymyslet. Někdy si připadám jako ten dotyčnej v řecký mytologii (teď si ne a ne vzpomenout na jméno – ale znáte to:) co má hlad i žízeň, a ty hrozny vína nad hlavou k jídlu a vodu k pití co v ní stojí po kolena. A obojí mu ucukává když buď po tom šáhne nebo se k tomu sklóní.

Furt nevím proč je to tak těžký napsat – snad protože to má bejt upřímně o všem co si myslím nebo vím nebo pochybuji – ale nešť – já vám to napíšu.“³⁶

Řecký mučedník, ke kterému se Voskovec přirovnával, byl samozřejmě Tantalos, i když Škvorečtým spíš asi připomínal Sisyfa, jehož balvanem se stal *Stín svobody*. Na rozdíl od mytologických postav si však Voskovec zachovával optimistickou víru, že jeho muka brzy skončí.

V roce 1973 a zejména o rok později se podstatně zvýšilo Voskovcovo pracovní vytížení. Kromě role Generála Wetjoena ve filmu *The Iceman Cometh*, na kterou byl po zásluze hrdý, hrál ještě v pěti dalších filmech a televizních seriálech, natáčených většinou v Hollywoodu. To samozřejmě pomohlo zlepšit finanční situaci, ale podstatně to snížilo jeho soustředěnost na psaní, takže práce na knize

34) Dopis Jiřího Voskovce Zdeně Škvorecké, datován 14. října 72.

35) Dopis Jiřího Voskovce napsaný Draží přátelě, datován 26. listopadu 1972.

36) Dopis Jiřího Voskovce Josefovi a Zdeně Škvorečtým, datován 31. 12. 72.

1. prosince 1972

Drazí přátelé,
 Vlastně bych měl psát: ctěmú věčitelé,
 neboť jsem Vám dlužek knihu. O čem v tomto
 motáku bžezí.

Zamru nad Vařím zájmem. Jsem ohromen Vařím vřstou
 v můj um. Tím víc mě trápi, že nestihnu dodržet
 lhůtu dodávky. Tolik Vás objednáva—tolik Vás
 kupuje zajíce v pytlí! Prořím Vás o prominutí a
 zároveň o kapku další důvěry. Dále se omlouvám
 svým dobrodružným rytiřím—makladatelům,
 Donu Quichotovi Škvoreckému a jeho Dulcinei, Zdeně
 Salivarové. Ti za nic nemohou. Jem má je vina za
 zprůdění.

Vězte, že Vám tu potřhlou knihu dopisuju denně—
 ale ne tak rychle, jak jsem doufal. Rtzumějte: už
 tři desetiletí se potykám o životyti eo potulný americký
 komediant. To je zkratka, ale pravda. Nemám ani stálou
 práci, ani penzi, natož pak stolec na nějaké universitě.
 Su pouhé šasek, jenu nikdy neví kdy a kam bude muset
 letět za nadějí na angažmá či přechodný melouel.
 Nestěžuju si. Naopak. Tak jsem si to vybral. Jsem na
 to hadrářské řemeslo rád. Jem vysvětluju.

V rámei té absurdní svobody pro Vař dopisuju svůj
Stín svobody. Dopisju, doručím, do domu dodám.
 To Vám všem slibuju.

Zdržel mne jem tou o krajie. Ale tu patku bochniku
 života, o kterou se lze podělit, tu Vám krajím eo nej-
 pozitivěji. Dej Pámbu, aby se mi to povedlo. Dízte mi
 paleš. Já za to slibuju, že se svou hodím.

Vděčnu Váš

Jiř Vokrovec →

v těchto letech vůbec nepokročila. Z dopisu, který mu tehdy napsala Zdena, je zřejmé, že se nakladatelé smířili s dalšími odklady a snad i s tím, že kniha možná nikdy nevyjde. Voskovec reagoval se svým charakteristickým šarmem:

„Tak Vám mockrát děkuju, že jste taková hodná a chápavá a soucitná. Poslechnu Vašich návodů a vopravdu už se přestanu vorýrovat o ty lhůty a vo tu „kvalitu“ a vono to pude líp a rychlejc. Jen prosím Vás mi věřte, že to dopišu, neboť dopsat chci a musim. A že to vydáte Vy a ne „někdo jinej až někdy za pět let“ jak říkáte. Tak zlý to není.“³⁷

Z odpovědi na další Zdenin dopis, kterou Voskovec odeslal začátkem srpna 1973, jsou zřejmé dvě věci: Voskovec skutečně od května na knize nepracoval, protože filmoval, ale zároveň se zbavil akutního pocitu viny:

„Co do Stínu Mého Života, čili Knihy pro Škvorecké, Kříže Mých Beder, neboli Běd Mého Stařectví – jsem rád, že je o to furt zájem – vím, že to nelze natahovat do nekonečna, jak už mi začínáte připomínat, ale tak to je a tak to bude. Já to napíšu až to napíšu. Najednou jsem se rozhod, že přestanu bejt pokornej a provinilej. Pišu, dyš můžu. Esli chcípnu než to bude, tak nepocítím žádného bolu. Napsat to chci. Bude to, nebude to – vědí bohové. Línej nejsem, jenom divnej. Ale dělám. Asi je to nějaká konfliktní komplikovaná zpo- věď nebo něco co, aby vyšlo, musí bejt děláno obtížně. Nemůžu si pomoct.“

Až něco k světu budu mít, tak Vám to pošlu. Musíte se potit se mnou. Jinač to nemůžu říct. ... Jedu na tejden či tak k moři zase a беру si stroj i prameny na knihu pro Vás i Pronárod.“³⁸

Nakladatelům bylo přirozeně jasné, že s knihou zatím nemohou počítat. V katalogu na rok 1974 sice *Stín svobody* ještě nabízejí, ale s nepřehlédnutelnou poznámkou: *„Dosud jsme nevydali, ale autor se zapřísahá, že zbytek rukopisu dodá do konce roku 1974.“³⁹* V katalogu na rok 1975/76 už kniha není ani v nabídce, ani v seznamu připravovaných titulů. Místo toho je na předposlední stránce následující upozornění pro čtenáře: *Nedotazujte se nás na osud paměti Jiřího Voskovce STÍN SVOBODY. Autor na nich pracuje. Až dopíše, vydáme během dvou měsíců, a všem, kdož si objednali, knihu zašleme. Těm, kteří knihu zaplatili předem, jsme předplatné vykompensovali jinými tituly podle přání nebo jsme peníze vrátili. Jestliže jsme na někoho zapomněli, přihlašte se.⁴⁰*

37) *Dopis Jiřího Voskovce Zdeně Škvorecké, datován 2. máje 73 (česko-americký výraz vorýrovat pochází z anglického to worry, tedy dělat si starosti).*

38) *Dopis Jiřího Voskovce Zdeně Škvorecké, datováno NYC – 3/8/73. Podobná negativní zpráva byla i v krátkém dopise ze 4. října 1973. „Mezitím pišu knihu. Co napíšu vyhodím a přepisuju. Ohromně se mi to nelíbí. Ale dopíšu to nebo puknu.“ (Jiří Voskovec Josefu a Zdeně Škvoreckým, datováno NYC – 4. října 1973.)*

39) [Katalog Klubu čtenářů při 68 Publishers na rok 1974.] Nepaginováno.

40) KNIHY 75/76. [Katalog Sixty-Eight Publishers.] Nepaginováno.

V katalogu na rok 1977/78 píše nakladatelé pod titulkem NEPŘEHLÉDNĚTE! „...Protože existují takové *vis maior* jako nemoc nebo nedostatek prostředků, může se stát, že nestačíme vydat všechny knihy v r. 1977. (...) Až dosud jsme slíbené knihy (s výjimkou Voskovce, ale to je právě *vis maior*) *vždy vydali*, a doufáme, že nám i v budoucnosti budete důvěřovat.“⁴¹

[A nyní střih, který do příběhu uvede autora tohoto článku.]

Na jaře roku 1972 přijal Jiří Voskovec angažmá v divadle Studio Arena v Buffalu. Hrál hlavní roli ve světové premiéře hry *Buying Out* od amerického dramatika Lawrence Romana. Z Buffala do Toronta je to autem přibližně dvě hodiny, a tak Voskovec pozval na představení své torontské přátele Josefa a Zdena, kteří zase pozvali mě. Nepamatuji se, o čem to bylo, dobře si však vzpomínám, že po děkovačce jsme pana Voskovce navštívili v jeho šatně. Seděl před zrcadlem v županu, odličoval se, a stěžoval si na mizerný text hry. Únava a rozladění mu neubraly na šarmu a návštěva Škvoreckých mu udělala radost. Po chvíli si přestal stěžovat a začal se vyptávat na nakladatelství. Já jsem stál během návštěvy v koutě, ohromen blízkostí této mýtické postavy. Nevím, zda vůbec přišla řeč na *Stín svobody*, protože to bylo téma jistě velmi delikátní jak pro autora, tak pro nakladatele.

V roce 1972 a na začátku roku příštího jsem se pokoušel pracovat na doktorské práci o divadle v podmínkách hluboké totality. Rozmáchl jsem se zešířka, studoval nacistické, fašistické i komunistické hry, ale nikam to nevedlo. Pak mně jednoho dne po debatě s Josefem Škvoreckým napadlo, že místo o fašistech bych se mohl pokusit napsat něco o Osvobozeném divadle. Pan profesor byl na univerzitě mým konzultantem a jistě i proto se mne snažil dostat k doktorátu. Můj nápad okamžitě přijal a telefonicky dojednal schůzku s Voskovcem v New Yorku. Možná i předpokládal, že Voskovce povzbudí můj zájem o tematiku OD, aby svoji knihu rychle dopsal.

V srpnu roku 1973 jsme s Jiřím Voskovcem zahájili dlouhou sérii rozhovorů, zaměřených jak na Osvobozené divadlo, tak na řadu jiných témat. Všechno jsme důsledně natáčeli na magnetofon. (Některé z první série rozhovorů si pan Voskovec natáčel i pro sebe na příruční magnetofon, který si od někoho vypůjčil. To ale dělal jenom během první série rozhovorů v New Yorku. Další série ve Washingtonu a znovu v New Yorku jsem nahrával už jen já: rozumělo se samozřejmě, že také pořídím přepisy záznamů.)

Práce mě nesmírně zaujala nejen kvůli samotnému tématu, ale i proto, že jsem měl najednou dva poradce a konzultanty, které jsem nemohl zklamat.

⁴¹⁾ *Katalog Sixty-Eight Publishers, inc. KNIHY 1977/1978. Str. 7.*

S Voskovcem jsem byl v nepřetržitém telefonním a písemném styku a spolupráce se rozvinula ve velice blízký osobní vztah. Stále chtěl vědět, jak práce pokračuje, a dojednal mi kontakt s Janem Mikotou, bývalým tajemníkem Osvobozeného divadla. Ten mi zprostředkoval veliké množství důležitých informací a materiálů a stal se také mým třetím – externím – konzultantem.

V pětasedmdesátém roce pracovních příležitostí ubylo a Voskovec se mohl věnovat psaní. Koncem roku se sešel v New Yorku s Josefem Škvoreckým a dohodl se s ním, že knihu urychleně dodá. O detailech dohody víme z dopisu Josefa Škvoreckého, kde již nepoužívá titulu *Stín svobody*, nýbrž *Paměti*.

„Tedy zavázal ses, že nám rukopis svých Pamětí dodáš do konce července 1976. Jestliže jej do této lhůty dodáš, dáme jej ihned do sazby a knihu vydáme v nejkratší možné lhůtě, nejdéle však do vánoc 1976. Jestliže rukopis do lhůty nedodáš, zařadíme do ročníku 1976–77 knihu Michala Schönberga, ovšem s tím, že Ti dá rukopis k nahlédnutí a že si podržuješ právo knihu editovat, tj. pozastavit pasáže, které by duplikovaly Tvou knihu. Tvou knihu pak vydáme co nejdříve po knize Schönbergově, avšak nejdéle do půl roku, co nám dodáš rukopis. - Tak to snad je takhle jasné a přehledné. Hlavně však dodej ten rukopis, prosím Tě o to opravdu velice moc.“⁴²

Zde hrál Josef Škvorecký s Voskovcem malou partičku nakladatelského pokra. Jako můj konzultant dobře věděl, že jsem práci ještě nedopsal a že bych jí před obhajobou vydat nemohl. Předpokládal však, že tohle Voskovec netuší a že bude chtít, aby jeho kniha vyšla první. Já jsem naopak nevěděl o podmínce, týkající se editování mého rukopisu, kterou si zřejmě stanovil Voskovec. Ostatně to potvrzuje i jeho poznámka z dalšího dopisu Škvoreckému:

„Rozhodně nedopustím, aby něco s čím přijde kolidovalo s mou knihou. Je velmi možné, že bude, protože mám v plánu hodně podrobné vlastní referáty o vzniku a své názory na jednotlivé hry V+W. Myslím, že nenapišu-li to já, ztratěj se důležité detaily a cennej materiál pro eventuální příští kritiku a historii. A při tom mám pocit, že ta porce knihy bude čtenáře zajímat. Vidět jaksi do zákulisí divadla V+W – a ve spojení s dobou. No uvidíme, až to bude a až Michal bude. Vopravdu se snažím.“⁴³

Opakoval se však předchozí gambit, tedy informace o odjezdu na filmování v Los Angeles, po níž následovalo ujištění, že tato činnost nebude konkurovat práci na knize, protože podle starších zkušeností mu výdělečná činnost v psaní nevádí, spíš naopak. *„Způsobuje momentální odpadnutí úz-*

42) Dopis Josefa Škvoreckého Jiřímu Voskovcovi, datován 11. prosince 1975.

43) Dopis Jiřího Voskovce Josefu Škvoreckému, datován NYC 24. 1. 76.

kosti existenční a zároveň je pro mne v mém stařectví herecká činnost „tonikem“ a omlazujícím činitelem, takže místo únavy naopak zvyšuje energii a umožňuje psát mi psát rychleji a napadnutěji.“⁴⁴

Pobyt v Los Angeles se ovšem protáhl, protože Voskovec dostal nabídku na další práci. Neměl již však obavy, pokud šlo o konkurenci mezi jeho prací a mou „knihou“.⁴⁵ Psaní dosud vážlo, nicméně autor hlásil pokrok „organizační a nápadový“.⁴⁶ Po dvouměsíční odmlce přišel další dopis, ve kterém Voskovec avizoval všeobecnou změnu v koncepci knihy, včetně nového titulu. Navrhoval nyní buď *Co já vím*, odvozené od Montaigneova slavného hesla *Que sçais-je?*, anebo *Šásek času*. Pokud šlo o obsah a strukturu, popisoval své plány takto:

„Přišel jsem na to, že to budou muset být dva díly. Každý přibližně 250 str., plus minus. Tak to jediné bude mít nějakou fasónu. První svazek (ačkoli chronologie bude volná) by pokryl poslední představení V plus W co prolog (1948) a pak od dětství a edvardiánských příznaků a vlivů, přes první válku do dadaismu a fenoménu V+W i s Devětsílem, mými studentskými lety ve Francii a pak érou Osv. Divadla, s poslední scénou na lodi do USA v lednu 1939.

Druhé díl by byla první Amerika (s JW a Ježkem), druhá válka viděná z Ameriky, návrat do Evropy a neschopnost překlenout protektorát (moje neschopnost), UNESCO v Paříži a Weltšmerc atomové éry. Ellis Island, konec iluzí a zavržení politického určování směru životní stezky. To vše v rámci mé americké kariéry, co herce. A konec s jakýmsi kruhovým návratem do dětství a pokusem o metafyziku v rámci divadelního či hereckého času co rozměru životního prostoru. To je všechno blbě řečeno, ale já vím přesně jak to myslím. Samosebou zase moc o lidech, o Janovi a našem podivném druhém poměru oddělených ale asi bližších dvojčat, o konci světa atd. Sranda taky ale závěr myslím sranda temná.“⁴⁷

Ovšem, jak Voskovec sám předeslal, problém nebyl v koncepci, ale s psaním: „*Já to mám teďka celý vykontentovaný, ale napsaný furt eště ne. Mělo by to být fajn, ale jde mi to furt zvolna. Přitom dělám skoro ustavičně.“⁴⁸* Dále však píše, že by chtěl stihnout lhůtu do konce července. „*Není to vyloučeno, ale můžu se jenom snažit. Záleží to na zrychlení mého psaní. Chci se teď pokusit dodělat nějaké souvislé flák, abych vám mohl na konci května aspoň něco podstatného poslat. Už příliš dlouho pracuju v herme-*

44) Tamtéž.

45) Pohlednice Jiřího Voskovce Josefu Škvoreckému, datována Los Angeles, 4. 3. 76. Uvozovky jsou od Jiřího Voskovce.

46) Tamtéž.

47) Dopis Jiřího Voskovce Josefu Škvoreckému, datován 24. dubna 1976. Str. 1

48) Tamtéž.

tickým osamění a potřebuju nákou reakci. Podaří-li se mi dost stránek, abych si začal aspoň trošku věřit a dostal se do souvislého swingu, místo jen samejch – i když objemnejch – cárů a fragmentů, pak bych to na vás hodil, a kdyby se Vám to mělo líbit, tak bych to třeba – tedy ten první svazek do konce července dorazil. Tak byste měli knihu, která by byla svůj celek a na-přesrok by byla druhá.“⁴⁹

*

Poslední důležitá zmínka o knize je v dopise z 25. července 1976, ve kterém Voskovec vysvětluje proč je „s psaním stále pozadu“. Nejprve koncem června vydával dceru ve Philadelphii a poté vážně onemocněl na „záhadný virus“. Pak pokračuje: „Abys nebyl zoufalej, tak to co jsem předtím napsal a rozepsal je na mou duši dobrý – daleko lepší než ty starý sračky z dob Stínu svobody. Daleko vodvazanější, spontánější a myslím i formálně a obsahově originálnější a pravdivější. Ale budem holt muset mluvit o deadlajnách a jak to zařídit, abych to dodělal co nejrychlejc.“⁵⁰ Hovor o deadlajnách, tedy o konečných lhůtách, se měl uskutečnit během Škvoreckého návštěvy v New Yorku 10. srpna 1976. Nevím, zdali se autor s nakladatelem dohodli na dalším termínu, ale v dalších dopisech z téhož roku, ani v další korespondenci do roku 1980 o knize nenajdeme jakoukoli zmínku. Obě strany zřejmě přijaly fakt, že debata se odkládá až do chvíle, kdy bude kniha napsána.

Zde je třeba připomenout, že vztah mezi Voskovcem a Škvoreckými byl neustále velice přátelský. Nakladatelství pomáhalo Voskovcovi s distribucí gramofonové desky, kterou vydal ve vlastním nákladu, a hovořilo se o vydání další nahrávky. Voskovec zase napsal předmluvu k vydání her Václava Havla v Sixty-Eight Publishers, zasedal se Škvoreckým v porotě literární Ceny Egona Hostovského a četl a komentoval všechny Josefovy a Zdeniny práce. V roce 1981, tedy těsně před svým neočekávaným úmrtím, dokonce Josefovi navrhl velice zajímavý projekt. Šlo o případné vydání knihy Werichových povídek *Lincoln 1933*, která vyšla v Praze v roce 1968 „a promptně [byla] dána do stoupy“.⁵¹ Voskovec chtěl ke knize napsat komentář (radši než předmluvu).⁵² Dopis končí kryptickou poznámkou a dovětkem: „Je pozdě, musím ulehnout. Příště Ti napíšu o své knize. Je to furt problém, ale myslím, že ho zvládnu. P.S. Nestrachuj se zatím o můj věk, který je vysoký (75). Lékaři si mě chválí a tvrdí, že mám pracovat, že je to pro mne nejlepší. Já bych nejraději s Tebou měl dlouhý rozhovor co a jak mám udělat. Myslí

49) Tamtéž, str. 1–2

50) Dopis Jiřího Voskovce Josefu Škvoreckému, datován 25. července 76.

51) Dopis Jiřího Voskovce Josefu Škvoreckému, datován Pearblossom, 14. 2. 81

52) Tamtéž.

s knihou. *Napišu víc. Mám dojem, že bys mi moh moc pomoci, kdybychom tak den hovořili.*⁵³

Poslední poněkud lapidární poznámka o knize je obsažena v dopise Zdeně Škvorecké, ve kterém si Voskovec stěžuje na únavu z práce na televizním seriálu *Nero Wolfe*. Napůl vážně doufá, že seriál další sezonu nevydrží, a že se pak bude moci zachovat, jak se na jeho věk sluší. „*Přestanu vůbec hrát a budu jenom psát – pro Vás samo sebou. Už teď se porád snažím, ale to hrozně překáží.*“⁵⁴

Bohužel už nic napsat nestihl, neboť přesně čtyři měsíce po tomto dopisu náhle zemřel. O sedm let později vydalo nakladatelství Sixty-Eight Publishers mou knihu *Osvobozené*. Nakladatelé jí přidělili ediční číslo 4 a zaplnili tím mezeru v chronologii vydaných svazků.

*

Z uvedených faktů je zřejmé, že odpověď na otázku *Proč kniha nevyšla* je jednoznačná: protože nikdy nebyla napsána. Mnohem složitější by byla odpověď na otázku, *proč nebyla napsána*. Voskovec ve svých dopisech na většinu dílčích důvodů poukazuje. Nejprve šlo o nevyjasněné zacílení knihy a o jazyk: Voskovec začal psát anglicky, avšak pro anglickou verzi neměl nakladatele. Českého nakladatele náhle získal, nicméně nejprve pokračoval v angličtině a do češtiny text překládal. Toto dilema, zdá se, vyřešil, když se smířil s faktem, že česká čtenářská obec bude sice podstatně méně početná, nicméně bude zajištěná a navíc zasvěcená do problematiky, jíž se hodlal zabývat.

Nevyřešeným fatálním problémem zůstal však pocit nedůvěry ve vlastní schopnost knihu napsat; tedy napsat ji tak, aby uspokojila autorovy vysoké nároky, které se opíraly o brilantní výsledky a ohlas práce v *Osvobozeném divadle*. Podle mého mínění byl Voskovec přesvědčen, že čtenáři očekávají od jeho vzpomínek stejnou kvalitu, jaké se jim dostalo ve hrách V&W. Voskovec byl velice přísný a důsledný kritik, a vůči vlastní práci, jak se ukázalo, byl zcela nekompromisní. Odpověď na otázku jak psát a o čem psát byla pro něho životně důležitá a mnohem komplikovanější, než odpověď na otázky, které před něj kladlo herectví. Herecký výkon, zejména v divadle – a tam Voskovec vynikal a dosáhl největších úspěchů – existuje ve své celistvosti vlastně jenom během představení. Literární tvorba má jiný charakter, autor během psaní neustále zvažuje a případně obměňuje původní koncepci – a také rozbor a úsudek, kterému může být práce podrobena, je jiného charakteru.

Dalším faktorem byl pocit zodpovědnosti za budoucí „definitivní“ verzi dějin *Osvobozeného divadla*. Jak píše ve výše citovaném dopise z 24. ledna

53) *Tamtéž*.

54) *Dopis Jiřího Voskovce Zdeně Škvorecké, datován Pearblossom, 1. března 1981.*

1976, musí to být on, kdo o Osvobozených napíše, protože pokud tak neučiní, ztratí se důležité detaily a cenný materiál – a tento pocit ještě sílil zvláště po smrti Jana Wericha. Ke všem těmto okolnostem připočteme autorovo vědomí permanentní existenční nejistoty a pominout nemůžeme ani přibývajícím věk, i když tento problém si Voskovec odmítal vážně připouštět. Zdá se, že kombinace všech těchto faktorů vedla ke ztrátě autorské sebedůvěry a ke stavu, kterému se říká *tvůrčí zablokování*, v angličtině *writer's block*. Tlak termínů, oněch „*deadlajn*“, které si Voskovec sám stanovil, měl na něj skutečně umrtvující účinek, a vědomí, že si stovky čtenářů knihu předplatily a že na ní netrpělivě čekají, mu k potřebnému klidu také nepomohlo.

V této souvislosti mě napadá srovnání s význačným anglickým literárním vědcem a teoretikem Sirem Isaiahem Berlinem, který se během své věhlasné kariéry soustředil na psaní esejů a méně rozsáhlých prací. Po odchodu do penze se rozhodl napsat knihu o základech romantismu, založenou na slavné sérii vlastních esejů na stejné téma. Autor jeho biografie Michael Ignatieff usuzuje, že Berlin měl pocit, že pokud po sobě nezanechá *opus magnum*, bude jeho literární pověst jaksi neúplná. Berlin na knize skutečně několik let pracoval, ale nic souvislého již napsat nedokázal a od záměru posléze upustil. Ignatieff píše: „*Mrzelo ho to, ale cítil možná, že nejlepší byl vždycky jako esejista... Architektura velké práce, skládající se z mnoha kapitol, prostě nevyhovovala typu jeho uvažování, a jestliže měl pocit, že zklamal, nebylo v jeho povaze, aby proklínal své vlastní limity.*“⁵⁵

Je obrovská škoda, že se Voskovecovi *Stín svobody* nepodařilo napsat. Mohl to být nesmírně důležitý dokument a zároveň skvělé čtení.

Se Zdenou Škvoreckou,
sedmdesátá léta

Fotografie z archivu autora a Lumíra Salivara.

⁵⁵ Michael Ignatieff: *Isaiah Berlin, A Life*. London, Chatto&Windus.1998. Str. 276. (Z angličtiny přeložil M. S.)

STÍN SVOBODY

Jiří Voskovec (New York)*

Nemám kruci právo být uštěpačný co do stravy a celkových fyzických podmínek na Ellis Islandu. Vzpomínám, že už tehdy jsem čítával v komunistickém tisku občasně narážky na tento americký „koncentrák“. Směšně pitomá metafora vzhledem k Hitlerovým lágrům, neřku-li při pomýšlení na podmínky, jež existovaly ve Stalinových trestních táborech a na vyšetřovací metody proslulé Ljubljanky. Ostatně v Ruzyni se už tenkrát praktikovaly věrné kopie těchto metod.

Po tomto kategorickém prohlášení, že jakékoli přirovnání oněch zvěrstev k Ellis Islandu je komické, spěchám zdůraznit, že :

za prvé : jsem nebyl obviněn z žádného zločinu, přečinu či přestupku, ani z rušení veřejného klidu a pořádku, ba nebyl jsem ani zatčen. Byl jsem pokojný cestující, prost zlých úmyslů, nositel platných cestovních a identifikačních dokladů, jež zákon vyžaduje od osoby s trvalým domovským právem ve Spojených státech, vracející se z ciziny. Přesto jsem byl ve vazbě už čtyřiařicet hodin bez udání důvodů a neměl jsem přístupu k jakémukoli spojení s rodinou či s právním zástupcem, zkrátka s vnějším světem.

za druhé : Toto mě nepotkalo v nějakém balkánském sultanátu z osmnáctého století ani v některém policejním státě z devatenáctého. Natož pak jsem nebyl držán v pravomoci některé ze současných totalitních diktatur. Příhodilo se mi to u samé brány „Země svobodných a Domova chrabrých“. (Poslední verš americké hymny).

Tyto dva body, snad v poněkud jiné formulaci, byly podstatou mého úvodního prohlášení *Inspektorovi*. Ocitl jsem se vskutku posléze tváří v tvář této osobnosti v malé, chabě osvětlené kanceláři, myslím bez oken, kam mne zavedla mlčenlivá stráž. Inspektor vyřídil můj protest zdvořile, bez odkladu a velmi jasně. Ve věci návratního povolení mne požádal, abych mu je laskavě dal. Když jsem tak učinil, ukázal mi velmi drobně vytištěný odstavec, který jaksí mimochodem pravil, že tento průkaz Ministerstva zahraničí nezaručuje povolení vstupu do Spojených států imigračními autoritami.

„Já vím, vy jste Spravedlnost“, ocitoval jsem pudivítra z letiště, který těmi slovy naznačil, že Imigrační služba spadá do pravomoci Ministerstva spravedlnosti.

* Kapitola ze stejnojmenné knihy pamětí a úvah. Tento fragment se týká epizody z roku 1950-51, kdy autor v dobách mezinárodní hysterie t. zv. studené války pobyl skoro rok ve vazbě na imigračním ostrově Ellis Island.

„Správně“, řekl Inspektor a hbitě pokračoval : „Když v době výjimečného válečného stavu Kongres odhlasoval vládě zvláštní válečnou pravomoc, President vydal dekret, kterým tuto pravomoc z části delegoval Ministru spravedlnosti, tedy Generálnímu prokurátorovi Spojených států. Tak se stalo, že nařízení, která po dobu války rozhodovala o vstupu, vyloučení či internování cizinců, se ocitla v kompetenci Imigrační služby—“

„Promiňte, pane inspektore,“ přerušil jsem ho. „Slyšel jsem vás správně : *po dobu války* ?“ Inspektor přikývnul. „Ale přece máme už skoro pět let mír“, namítl jsem.

„Nikoli *de jure*. Kongres dodnes Presidentovu zvláštní válečnou pravomoc neodvolal. Technicky jsme dosud ve válečném stavu.“

Ale já byl v dálavách. Na scéně Divadla V+W; jakožto infanterista v Odysseově armádě jsem razítkoval propustky u trojských hradeb a vysvětloval půvabné Trojance Ljubě Hermanové : „To máte těžký, má milá. Abych já vám moh dát razítko, vy musíte mít domovskej list.“ „Ale já ho nemám, pane vojín“, řekla Ljuba. „Kde to vydávaj ?“ „Támle v tý evidenční kanceláři přes silnici šejdrem, miláčku. Jenže vona zase vás stráž přes silnici nepustí bez mýho razítko.“ Teď jsem v tom lítal tady jako tenkrát Ljuba před branami Troje.

„Pokud jde o váš druhý bod, pane Voskovče“, drmolil Inspektor dál, „nemáte nárok se odvolávat na ústavní ochranu *Listiny práv* z jednoduchého důvodu : nejste občan Spojených států.“

„S dovolením, pane inspektore. Mé cizinecké postavení co trvalého rezidenta se doposud lišilo od plného občanství jen v tom, že jsem neměl právo volit ani býti volen. Podléhal jsem však a dosud podléhám odvodní klasifikaci v amerických branných silách a mám povinnost platit daně z příjmu. Naproti tomu mám nárok na podporu sociální péče jakož i na ochranu Prvního ústavního dodatku, který zaručuje svobodu slova a projevu. Nikdy jsem nebyl zatčen, ale kdybych byl, nemám pochyby, že žádný americký soud by nepřipustil mé zatčení bez zatykače. To všechno spadá pod *Listinu práv*. Po celá leta pobytu v Americe jsem se mohl svobodně stát členem kterékoli organizace či spolku—“

„—pokud nebyly na seznamu organizací, jež Generální prokurátor označil za podvratné“, poznamenal Inspektor.

„Měl jsem na mysli organizace jako odborovou jednotu hereckou, YMCA či Americký Červený kříž, pane inspektore, kterých jsem nebo byl členem. Náhodou jsou taky jedině, ke kterým jsem náležel. Ne že by vám do toho něco bylo.“

„Naprostou souhlasím“, řekl Inspektor konejšivě. „Aspoň do jisté míry. Ale k tomu se za okamžik vrátíme—“ Nenechal jsem ho domluvit.

Úryvek ze Stínu svobody otiskl počátkem sedmdesátých let Pavel Tigríd ve Svědectví

DÍLO JOSEFA ŠKVORECKÉHO PUBLIKOVANÉ V ROCE 2004

Následující soupis obsahuje jednak údaje zachycené již v knižní Bibliografii Josefa Škvoreckého, sv. 1, jednak navazuje a přináší záznamy z období od 1. 7. do 31. 12. 2004, které již knižní vydání nezahrnuje.

A. KNIŽNĚ

Mezi dvěma světy a jiné eseje

(Vybral, uspořádal, ediční poznámku (s. 228–234) a poznámky a vysvětlivky k jednotlivým textům (s. 235–288) napsal a rejstřík (s. 289–305) sestavil Michael Špirit. Vydavatelskou poznámku (s. 225–227) napsali Vladimír Justl a Michael Špirit. Obálku navrhl Ondřej Šmerda. Praha, Ivo Železný 2004. 308 s. (Spisy Josefa Škvoreckého, sv. 21.) (Vydání v tomto celku první.)

[Obsahuje eseje, stati a články Gleb Grigorijevič Bělochvostov a já; Některé normalizované kulturní výkony; Panta rei?; Raději bych napsal tento román...; Malá poznámka k próze; Red Music; Přátelé I.; Mezi dvěma světy; Nerad píšu kamarádům...; O Dvořákovi v Americe; Americké vlivy v díle Bohumila Hrabala; Moskevské blues; Franz Kafka, jazz, Protižidovská čítanka a jiné okrajové záležitosti; Proč je tam ten harlekýn?; Profláknutí; Jak žili a smýšleli; Proč mají radši Jihoameričany?]

Ráda zpívám z not a jiné eseje

(Vybral, uspořádal, k vydání připravil, Ediční poznámku (s. 246–252) a komentář Poznámky a vysvětlivky k jednotlivým textům (s. 253–352) napsal a rejstřík sestavil Michael Špirit. Vydavatelskou poznámku (s. 243–245) napsali Vladimír Justl a Michael Špirit. Praha, Ivo Železný 2004. 367 s. (Spisy Josefa Škvoreckého, sv. 22.)

[Pátý svazek esejů obsahuje: Básník Jaroslav Seifert, v parlandu pražských papalášů Případ Seifert (1985); K odvrácení dalšího nebezpečí znásilnění naší mateřštiny pokrokovou Prahou (1985); Pozdrav Marku Twainovi (1985); Týden napůl ve Staré zemi (1986); Psát, aby se dosáhlo porozumění

a komunikace v moderním světě (1986); Po starostech se Slovníkem (1986, o uvedených dvou slovnících a 1. dílu Lexikonu); Několik poznámek ke kunderovským paradoxům Milana Jungmanna (1986); Zpověď spisovatele svého věku (1987); Ráda zpívám z not, neboli Osud jazzu v protektorátě Böhmen und Mähren (1987); Divné události v Lisabonu (1988); Návštěvou v Greenelandu (1989); Spravedliví muži v Praze (1989); Jak jsme s Honzou Zábranou psali dějiny Československa (1990); Autoři, kritici, recenzenti (1990); Východoevropská literatura v přechodu (1992); Moje divadelní tvorba (1993); Titulní stránka schází (1995, o Scherzu capriccioso); Přátelé II (1984–2001, mj. vzpomínky na J. Voskovce, J. Zábranu, I. Zemánkovou, S. Mareše, V. Černého, V. Havla, M. Žilinu).]

Setkání v Praze, s vraždou

(Praha, Ivo Železný, 2004. 257 s. (Spisy Josefa Škvoreckého, sv. 24.)

[Detektivní román – závěrečný díl pentalogie. Spoluautorka Z. Salivarová.]

Ze života české společnosti

(K vydání připravila a ediční poznámku (s. 199–[202]) napsala Milena Vojtková. S poznámkou editora Škvoreckého Spisů V. Justla (na přední záložce) a s Poznámkou autora (s. 197–198). 3. vyd. Praha, Ivo Železný, 2004. 201 s. (Spisy Josefa Škvoreckého, sv. 23.)

[Svazek obsahuje soubory povídek *Ze života lepší společnosti*, *Ze života socialistické společnosti* a *Ze života exilové společnosti*; se slovníkem Amerikánsko–československým pro čtenáře ignorantní angličtiny (s. 181–196).]

Obyčejné životy

(Novela pro stále čtenáře. Praha, Ivo Železný 2004. S autorovým úvodem (s. 7) a Poznámkami a vysvětlivkami (s. 139–[159]). 158 s. (Spisy Josefa Škvoreckého, sv. 25.)

B. PŘÍSPĚVKY V KNIHÁCH JINÝCH AUTORŮ

Město.

In: Libor Volný, *Domov na dosah*. Liberec, Dr. Eva Koudelková – nakladatelství BOR 2004. S. 5.

[Úvod k výboru z autorova básnického díla..]

Slovíčka.

In: *Jaro desáté. Karel Kryl 1944–2004*. Usp. Martin Štumpf. Praha, Opus bonum – Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markéty – Klub Karla Kryla 2004. S. 55–57.

[Vzpomínka na setkání s Karlem Krylem a spolupráci s ním.]

[Milý Jirko,...] – [Milý Pavle,...] – [Milý Ludvíku...]

In: *Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003*. Red. Milan Drápala, Xenie Klepiková, Vilém Prečan, Jiří Vančura a Jan Vladislav. Praha, Čs. dokumentační středisko 2004. S. 89–92, 94–99, 116–117.

[Dopisy Jiřímu Pelikánovi ze 6. 3. 1978, Pavlu Kohoutovi ze 17. 11. 1978 a Ludvíku Vaculíkovi z 24. 4. 1987; spolu s další „nakladatelskou“ korespondencí J. Š. a Zdeny Salivarové v komentované edici V. Prečana Ke spolupráci dvou posrpnových exilových nakladatelství. Korespondence z let 1971–1987 s dodatky z roku 1996 (s. 53–134). S předmluvou editora (s. 53–55) a se soupisy knižní produkce nakladatelství Sixty–Eight Publishers a Index (s. 121–134).]

Náchod, to krásné město Kostelec.

In: *Náchod. Historie – Kultura – Lidé*. Ed. Lydia Baštecká a Ivana Ebelová. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004. S. 7–9. (Dějiny českých měst.)

[Předmluva k vlastivědnému sborníku.]

C. ČASOPISECKY

Spravedlnost.

Nový domov (Toronto) 55, 2004, č. 1, 10. 1., s. 1 a 4 – *Danny*, 2004, č. 1, květen, s. 22–25

[Úvaha.]

Odložená Svatba.

Danny, 2004, květen, č. 1, s. 35–37

[O sbírce povídek Jaroslavy Blažkové Svatba v Káni galilejské.]

Starosti s jazykem.

Danny, 2004, č. 1, květen, s. 13–21

[O jazyku jako komunikačním prostředku spisovatele, o překládání literárního díla, též o vlastním pokusu napsat román v angličtině. Z angličtiny přeložila Pavla Kloudová.]

Zbabělci.

Danny, 2004, č. 1, květen, s. 2–10

[Filmová povídka z roku 1968. Spoluautor Miloš Forman.]

Deset detektivních autorů, které by měl každý znát.

Lidové noviny 17, 2004, č. 166, 19. 7., s. 13

[Soubor stručných medailonů: Edgar Alan Poe, William Wilkie Collins, Arthur Conan Doyle, Richard Austin Freeman, Melville Davisson Post, Freeman Wills Crofts, Agatha Christie, Dorothy Leigh Sayers, Raymond Chandler, William Faulkner. – VIZ dva následující záznamy.]

- Detektivky mi zachránily život. Průvodce „pokleslými“ literárními žánry.
Lidové noviny 17, 2004, č. 166, 19. 7., s. 13
 [Vyznání v příloze Léto s nadtitulkem Detektivky podle Škvoreckého. Autor hříchů pro pátera Knoxe provází čtenáře LN světem kriminálních případů.]
- 3+1 portrét slavných autorů detektivek očima Josefa Škvoreckého. Detektivní povídky Karla Čapka – Královna Agatha Christie – Rex Stouta a jeho Nero Wolfe – Drsná škola Dashiella Hammeta.
Lidové noviny 17, 2004, č. 166, 19. 7., s. 16
 [Soubor čtyř medailonů.]
 [Podle mého názoru...]
- Nový domov* 55, 2004, č. 16, 7. 8., s. 11
 [Stručné vyjádření o díle Jiřího Hájička; v souvislosti s jeho otištěnou povídkou Akcionáři.]
- Brunhilde Brunnenschatten.
Host 20, 2004, č. 7, září, s. 13–17
 [Úryvek z novely (publikován již v *Dannym* 2/2003).]
- Creative Writing.
Literární noviny 15, 2004, č. 40, 27. 9., s. 10–11
 [Recenze studie Colina Wilsona *The Craft of the Novel*; přetištěno z výboru J. Š. Hlas z Ameriky (1990).]
- Obyčejné životy.
Listy 34, 2004, č. 5 [15. 10.], s. 71–74
 [Úryvek z novely.]
- [Přečetl jsem vaše otázky...]
Prostor, 2004, č. 63/64 [listopad], s. 54
 [Odpověď v anketě Duše a svět ve světle filmu (s. 53–76).]
- [Milý pane Pejskar...]. (Dopis exilového spisovatele Josefa Škvoreckého z dubna 1977.)
Masarykův lid 10, 2004, č. 4, prosinec, s. 28
 [Faksimile dopisu datovaného 28. 4. 1977; v rubrice Z archivu Jožky Pejskara.]
- [Paní rektorko, kolegyně a kolegové...]
Danny, 2004, č. 2, prosinec, s. 46–48
 [Poděkování za udělení čestného titulu magistr umění Literární akademii; v oddílu Ze slavnostního večera.]
- Rok Josefa Škvoreckého. S úvodní redakční poznámkou J. K. [= Jana Koláře].
Divadelní noviny 13, 2004, č. 22, 28. 12., s. 10
 [Přetisk dvou článků ze seriálu J.Š. Nápady jednoho z publika (včetně kresleného loga seriálu); první o Divadle Járy Cimrmana (DN 11, 1967/

68, č. 9, 6. 12. 1967), druhý o inscenaci *Provaz o jednom konci* v Divadle za branou (DN č. 10/11, 20. 12. 1967).]

D. ROZHOVORY

Dannyho obyčejné životy. [Připravili] Michal Příbáň a Jiří Trávníček.

Host 20, 2004, č. 7, 10. 9., s. 4–12

Svět jsem už přestal řešit. Rozmlouval Jaromír Slomek.

Lidové noviny 17, 2004, č. 217, 16. 9., s. 21 a 29

Skoro vše, co jsem chtěl říct, jsem napsal. Před zítřejším příjezdem do Česka vypráví Josef Škvorecký o účtě k detektivkám a o polistopadovém právu. Rozmlouvala Alice Horáčková.

Mladá fronta Dnes 15, 2004, č. 219, 18. 9., s. B2

Dáme si pusu nebo malý dárek, nic víc. Rozmlouvali František Cinger a Vladislav Prouza.

Právo 14, 2004, č. 225, 25. 9., s. 16

[Rozhovor se Zd. Salivarovou a J. Š. Doplněno krátkým medailonkem ČTK Snílek i skeptik.]

Dannyho cesta literaturou. Ptala se Karla Ladwigová.

Večerník Praha 14, 2004, č. 225, 25. 9., s. 17 – Pod názvem „S Josefem Škvoreckým o jazzu a literatuře“ též v dalších mutacích deníků *Bohemia* a *Moravia*.

Škvorecký: Mé Zbabele proslavili komunisti. Rozmlouvala Blanka Kalenská.

Plzeňský deník 13, 2004, č. 234, 7. 10., s. 24 – Pod titulkem „Necítím se legendou, říká Josef Škvorecký“ též v dalších mutacích deníků *Bohemia*, mj. in: *Českobudějovické listy*, *Ústecký deník* (9. 10.) a *Hradecké noviny* (16. 10., příl. Víkendová káva, č. 40, s. 6).

Život je složitější než román. Rozmlouval Ladislav Verecký.

Mladá fronta Dnes 15, 2004, č. 245, 21. 10., příl. Magazín MF Dnes 12, č. 42, s. 40–46

[Rozhovor, mj. o publicistovi a divadelním kritiku Pavlu Grymovi a překladatelce Olze Fastrové, zpodobených pod jinými jmény v Škvoreckého dílech.]

Při psaní potřebuji být doma, ať je to kdekoliv. Rozmlouval Pavel Kosatík.

Hospodářské noviny, 2004, č. 206, 22. 10., příl. Víkend, č. 43, s. 6–10

Rozhovor s Josefem Škvoreckým.

Doutník, 2004/05, [listopad 2004], s. 20; podepsáno Koule

[Ve studentském časopise náhodských gymnazistů. Mj. o studentském životě J. Š.]

Připravil František Knopp

Literární akademie navrhla udělit Cenu Karla IV. Josefu Škvoreckému

Literární akademie navrhla udělení Ceny Karla IV. Josefu Škvoreckému. Podstatnou část textu návrhu, který byl odeslán rektoru Karlovy univerzity v Praze, uveřejňujeme:

(...) Oprávněnost tohoto návrhu je podložena dosavadní uměleckou činností Josefa Škvoreckého, který se v uplynulém roce dožil osmdesáti let, jeho pevnými morálními i občanskými postoji a nesporným mezinárodním významem jeho tvorby. Ve svých románech, novelách a povídkách svrchaným a jedinečným způsobem zachytil pohnutý dějinný úděl obyvatel českých zemí v dramatickém dění 20. století, takže zdánlivě generační výpověď přerostla v obecnější a mimořádně působivé svědectví o nesnadném životě v totalitních režimech a posléze i o osudech českých exulantů, naleznuvších útočiště v severoamerickém prostředí. Josef Škvorecký tak mimo jiné přispěl k posílení kulturních vazeb mezi střední Evropou a Severní Amerikou, jejíž literaturu od mládí obdivoval, překládal a zpřístupňoval. Výraznou část své tvorby věnoval spisovatel problematice židovské, otázkám česko – německého soužití i složitým národnostním poměrům, tedy záležitostem v českém a středoevropském prostoru zvláště palčivým. S kritickým nadhledem, ironií a laskavostí, přitom civilně a bez patosu, dokázal vyslovit touhu po lidské důstojnosti a svobodě. Vždy tak činil s citlivým porozuměním pro jedince deprivovaného totalitní mocí a přesto vzdorujícího nepřízní doby a snícího o šťastnějším životě.

Josef Škvorecký se narodil 27. září 1924 v Náchodě, kde roku 1943 složil maturitu na reálném gymnáziu, zbývající čas protektorátu prožil jako pomocný dělník v Náchodě a Novém Městě nad Metují. V letech 1946 – 1949 vystudoval obor angličtina – filozofie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, roku 1951 tu získal titul PhDr. na základě disertační práce Thomas Paine a jeho vztah k dnešku. Po učitelském působení v severovýchodních Čechách a vojenské službě nastoupil do angloamerické redakce Státního nakladatelství krásné literatury, hudby a umění v Praze (pozdější nakladatelství Odeon), několik let se podílel jako redaktor na profilu revue Světová literatura, která přibližovala českému publiku především texty západoevropských a amerických autorů. V roce 1958 vydal svůj stěžejní román Zbábělci, v němž vyjádřil prožitek generace dospívající v období

sklonku protektorátu z jiného úhlu pohledu než díla tehdy preferovaných autorů. Próza způsobila politický skandál, autorovi přinesla nenávist totalitního režimu i nesnáze, avšak zásadně změnila podobu tehdejší české literatury, dá se dokonce říci, že české kultuře otevřela cestu k tzv. zlatým šedesátým létům. Ze svých statečných a otevřených postojů neslevil Josef Škvorecký ani později, když se ve svých dílech dotýkal atmosféry komunistického převratu v únoru 1948 (Konec nylonového věku), židovské tematiky (Sedmiramenný svícen, Lvíče) i problému sobectví a utilitarismu (Legenda Emöke). Mimořádné zásluhy si získal programovým přibližováním moderní anglické a americké literatury českému publiku (překlady próz Ernsta Hemingwaye, Raye Bradburyho, Williama Faulknera i dalších autorů), ale také svým podílem na tehdejší filmové tvorbě (Zločin v dívčí škole, Farářův konec aj). Vzhledem k jeho názorům bylo logické, že se v roce 1969 rozhodl zůstat v zahraničí a působil až do penzionování jako vysokoškolský učitel literatury, tvůrčího psaní a dějin filmu na severoamerických univerzitách (Cornell University v Ithace, Toronto University – zde byl roku 1971 jmenován mimořádným a v roce 1975 řádným profesorem). I v Kanadě sepsal několik pozoruhodných románů (Mirákl, Příběh inženýra lidských duší, Prima sezona), spolu se svou manželkou Zdenou Salivarovou zde však také založil nakladatelství Sixty-Eight Publishers, v němž vyšly desítky knih exilových autorů i tvůrců, kteří v komunistickém Československu nesměli publikovat. Především zásluhou tohoto nakladatelství nikdy zcela nezmizela vazba mezi českou domácí a exilovou literární tvorbou.

Stručná charakteristika a přehledná bilance úsilí Josefa Škvoreckého mohou pouze rámcově připomenout neobyčejný rozsah činnosti jednoho z největších žijících českých umělců, který získal světovou proslulost. Jeho činnost ocenily české i severoamerické univerzity několika čestnými doktáty, prezident Václav Havel propůjčil spisovateli jedno z nejvyšších státních vyznamenání. Udělení Ceny Karla IV. by bylo náležitou odměnou Josefu Škvoreckému za jeho věrnost myšlence svobodné kultury ve svobodné společnosti i za věrnost humanitním ideálům, jimž zasvětil celý svůj život.

Literární akademie vydala kolekci prací svých studentů

Pětisvazkovou kolekci prací svých studentů vydala koncem roku 2004 Literární akademie. Sestává z básnické sbírky Pavla Hájka Smutky, prózy Andrey Votrubové Váh, Aleny Fouskové Vyrážím a Barbory Dřevíkové My,

napříč staletími. Poslední knížka, Zloděj lidských srdcí Pavly Totuškové, je věnována životu a dílu Arnošta Lustiga. K celé kolekci se vyjádřil i Josef Škvorecký:

*„Velmi příjemné překvapení. Tři prozaičky, Andrea Votrubová, Barbo-
ra Dřevíková a Alena Fousková, mají už každá vyhraněný a osobitý styl
a nesporně dovedou psát: Votrubová se sklonem k lyrismu v próze, Dřeví-
ková je epik a Fousková umí, mimo jiné, twist in the tale. Číst všechny tři
příběhy je radost, a je z nich cítit radost z vyprávění. Bez té může být člověk
spisovatel, ale nikoli umělec. Nenarazil jsem na vyloženě hluché pasáže,
je vidět, že učitelé tvůrčího psaní jsou lidé na svém místě. – Nejsem zrovna
znalec poezie, ale zdá se mi, že Pavel Hájek básník je. Leccos by se mi chtělo
citovat, tak aspoň pars pro toto: Pojednou pohlcen úzkostí / Že příliš nicot-
né jsou verše/ Než aby vyslovily tvou bezmeznost/ Obrátil jsem se k próze
// A potom pohlcen úlevou/ Že příliš nuzná je próza/ Než aby vyslovila
tvou vznešenost / Vrátil jsem se k veršům. – A konečně non-fiction: Zloděj
lidských srdcí, kniha Pavly Totuškové o Arnoštu Lustigovi. Portrét, který
vystupuje z osmnácti delších nebo kratších vzpomínek i z rámcových textů
editorky, je pro mě velmi přesvědčivý.“*

V Náchodě, září 2004

❑ **O knize Heleny Koskové Škvorecký** psali dosud Pavel Kosatík v Hospodářských novinách 10. 5. 2004, Milena Nyklová v Novém Polygonu z června 2004, Věra Rollerová v torontském Novém domově č. 19/2004, Kamila Míková v Lidových novinách 25. 9. 2004, František Knopp v Literárních novinách 27. 9. 2004, Petr Poslední v České literatuře 1/2005 a Vladimír Novotný v časopise Český jazyk a literatura č. 3/2004–05.

❑ **Novelu Obyčejné životy** recenzoval Jiří Peňás nejen v časopisu Týden 7/2005, ale i v Knihovničce Literárních novin v č. 4/2005. Dále o novele psali Aleš Fetters v Hradeckých novinách 24. 2. 2005 a v Náchodském zpravodaji z března 2005 a Věra Sýkorová v Novinách Náchodska 3. 3. 2005. Knihu esejů Ráda zpívám z not a jiné eseje přiblížil František Knopp čtenářům Literárních novin č. 49/2004.

❑ **Bibliografii Josefa Škvoreckého**, jejíž první svazek vydala Literární akademie v září 2004, recenzoval Boris Mědílek v měsíčníku Čtenář č. 11/2004 a Michael Špirit v Revolver Revue č. 58, která vyšla v březnu 2005.

❑ **Borisi Mědílkovi**, významnému bibliografii a někdejšímu studentovi náchodského gymnázia, poblahopřál k životnímu jubileu František Knopp v časopisu Česká literatura 1/2005. A učinil tak stylově nejen medailonkem, ale i – bibliografií Mědílkova celoživotního díla. Ke gratulaci se opožděně připojuje i redakce Dannyho.

❑ **O knížce Jako Šimi odpouštíme**, kterou připravovala k vydání v 68 Publishers, hovořila básnířka Inka Machulková v rozhovoru pro Tvar 16/2004. Ve stejném čísle Tvaru se prozaik Martin Fibiger vyjádřil ke své korespondenci s Josefem Škvoreckým, která se týkala Fibigerovy prvotiny Křížení (1996).

❑ **V nekrologu** filmové režisérky Dagmar Táborské (zemřela 21. ledna 2005), uveřejněném v torontském čtrnáctideníku Satellite 1–416, č. 2/2005, je citováno vyjádření J. Škvoreckého.

❑ **26. dubna 2005 zemřel prozaik Josef Nesvadba**. Dvě krátké vzpomínky Josefa Škvoreckého publikoval Magazín MF Dnes dne 12. 5. 2005.

❑ **Referát Tomáše Kubíčka** z náchodské konference, nazvaný Literatura jako etika, uveřejnil Tvar v čísle 9/2005.

❑ **Rozhovor s Josefem Škvoreckým** u příležitosti jeho osmdesátých narozenin otiskl záhřebský Vecernji list dne 17. 10. 2004 pod názvem Krimiči su mi jednom u bolnici spasili život.

Prozaik srší v esejích vtípem jako při jazzu

Články, studie či kritiky mají ve tvorbě Josefa Škvoreckého stejně důležité místo jako jeho prózy. Výbor nazvaný **Mezi dvěma světy a jiné eseje** zahrnuje autorovy texty o umění a kultuře z let 1971–1985, jež v Česku vycházejí vůbec poprvé.

Román, esej a jazz. O tom, jak moc se v jeho životě setkávají a prostupují, uvažoval sám Josef Škvorecký mnohokrát. Například ve svižném eseji *Red Music* (1977): „Pro mě byla literatura vždycky hrou na saxofon, zpěvem o mládí, když mládí už je nenávratně pryč, zpěvem o mateřské zemi, když člověka schizofrenie našeho času zahнала do země za oceánem, do země – jakkoli přátelské a pohostinné –, která není nikdy docela zemí jeho srdce, neboť k jejím břehům doplul příliš pozdě.“ Bytostný prozaik Škvorecký (narozen 1924) píše své esejistické texty se stejnou radostí, rozpustile a s vtípem, jako by hrál milovaný jazz. A podobně jako jazz jsou i jeho časopisecké články otevřeným příběhem, plným chytré improvizace.

V české literatuře posledního století vznikaly eseje programní i portrétní, polemické i básnické. Škvorecký vytvořil jedinečný „vypravěčský“ esej, do něhož se promítají jeho vlastní zkušenosti, vzpomínky i četba. Není nic, o čem by nemohl psát, vše se ho nějak týká – ale vše se současně

podřizuje jeho vidění světa. A on tento svět vnímá jako mozaiku lidských příběhů, na jejichž počátku byl úžasný nástroj dorozumívání, jazyk.

Ve Škvoreckého úvahách přitom nešustí listy jiných knížek – třebaže je autor velmi dobře zná. Spíše jiskří letmo zaslechnutými průpovídkami, půvabnými hříčkami a výstižnými výroky. Při psaní eseje jako by si Škvorecký vždy znovu ověřoval faulknerovské přesvědčení, že v umění se vše dá říct příběhem. V jeho podání se tak esej stává opravdovým pokusem, zkouškou, jak se věci mají. Funguje jako kaleidoskop; jeho dynamiku vytvářejí myšlenky nazírané z různých úhlů.

Příběh ve Škvoreckého esejích vždy celým textem nečekaně pootočí – přimísí kapku smutku, ironie, trapnosti, obdivu. Hle, jak jednoduše se dají říct složité věci. O Conradově *Srdci temnoty*, o pamětech Adiny Mandlové, o normalizačních překladech angloamerických autorů...

*

„Tenkrát na plzeňských nárožích (v květnu 1945) jsem si všiml,“ píše autor v *Profláknutí* (1985), „že pásci najednou začali komentovat promenující krásy výkřiky jako ‚Páni, to je luketa!‘ nebo ‚Vidíš tu luketku? Já se poseru.‘... Jejich ušim, nezalým angličtiny, zněl vojácký vzdech ‚Look at her!‘ nějak jako ‚Luketha!‘, odkud

je jen krůček k dokonale českému substantivu ženského rodu ‚luketa‘... Později jsem to slovo použil v několika povídkách a zřejmě se ujal.“

V Malé poznámce k próze (1977) se Škvorecký zase vrací ke svým literárním začátkům, vzpomíná, jak se učil psát dialogy. Dočista ho tehdy uhranula fráze jeho dívky, hubaté prodavačky v Bílé labuti: „Já pám: Trhni si nohou! Von pá: Tou si trhni ty. Já pám: Seš sprostěj! Von pá: Xi poslechni sebe! Já pám: Sbohem! Von pá: Tak pá pá, bejbino! Xem se na něj vykvajzla.“

Příběh postavený na dramatickém „já pám - von pá“ se dostal nejen do konce nylonového věku (1967), ale ve zkratce posloužil i později ve zmíněném esejí. A pobaví dodnes. Jestliže „pro spisovatele není větší rozkoše než slova“, čtenář nezůstává stranou.

Ty, kteří by však uvítali více „knižní“ radu, jak se naučit psát, vybízí Škvorecký vzápětí: přečtěte si Hemingwayův román Sbohem, armádo! – a vydejte se po stopách hrdinů do Itálie. Není důležité, co v tomto románě – ale i v jeho výkladu – je pravda a co fikce, říká Škvorecký. Podstatné je, co čtenář v literatuře vlastně hledá. Chce se dozvědět pravdu, „která jistým způsobem lze o povrchu, aby tímž způsobem pověděla pravdu o podstatě“? O snu, o kořenech lidské touhy po životě? Nebo je to jinak?

*

Esaj je útvar nad jiné svobodomyšlný. Kdekoho tím přitahuje, ovšem ne každý liberál si zaslouží

jej psát. Je to náhoda, že Škvorecký svým přístupem navazuje na výsostně demokratický esej Karla Čapka?

Texty soustředěné do knihy Mezi dvěma světy vznikly v době, kdy si autor v Kanadě zvykal na druhý domov, učil literaturu a tvůrčí psaní na univerzitě a spolu se svou ženou Zdenou Salivarovou vydával knihy exilových a v Česku zakázaných autorů v nakladatelství Sixty-Eight Publishers. A kdy samozřejmě psal. Mirákl, Prima sezónu, Příběh inženýra lidských duší, pokračování detektivního cyklu o poručíku Borůvkovi...

Téma „dvou světů“ je pro Škvoreckého důležité, ale nesmíme si je vykládat mechanicky. Žít „mezi dvěma světy“ znamená nést si cejch světa totalitních režimů – komunistického, ale i nacistického ve světě svobody a demokracie, kterému tyto extrémní zkušenosti chybějí. Pro příklad nechodí spisovatel daleko: jak nacisti, tak komunisti nenáviděli jazz. A obě diktatury se snažily tento „sladký jed judeonegroidní muziky“, tuto „hudbu lidožroutů“ a „dolarovou kakofonii“ potlačit všemi prostředky. Oba světy propojit proto znamená hledat také způsob, jak se spolu dorozumět, jak se skutečně setkávat, a ne rozdělovat. Ještěže nás spojuje hudba, literatura i naše jazyky, jež se vzájemně ovlivňují, píše autor. A cituje kanadskočeskou holčičku, výskající v torontské zoo: „Lukni, maminko, jaký má ten birdík krásný pinkový fedříčka!“

Škvorecký psal o literatuře vždy s láskou - a o angloamerické zvlášť. Dobře ji znal, a tak svět, do něhož přišel, pro něj nebyl cizí. Proto jsou

jeho Americké vlivy v díle Bohumila Hrabala (1982) nejen bystrým rozbořem, ale svým způsobem i Škvoreckého programním textem, v němž dokládá, že „...nejhlubší kořeny naší literární tradice tkví pevně v životodárné půdě západního umění“. Faulkner, Hemingway, Crane, Poe,

Bierce, Lovecraft... Oni a mnoho dalších spoluvytvářejí svět, do kterého i my duchovně patříme. Kdesi hluboko, v podstatě. I když to třeba „na povrchu“ není leckdy patrné.

Dana Packová

Lidové noviny, 8. 7. 2004

Defilé těch dávných životů

Josef Škvorecký je klasik moderní české literatury, což má tu nevýhodu, že když mu vyjde nová kniha, jako by nebyla. Klasik má pravděpodobně mlčet, nechat se oslavovat při životním jubileu, případně se dostavit pro nějakou tu čestnou cenu.

Skoro bez povšimnutí zatím zůstává nejnovější Škvoreckého próza nazvaná **Obyčejné životy** s podtitulem *Novela pro stálé čtenáře*, kterou, jak spisovatel napsal v krátké předmluvě, „dokončil v osmdesátém roce života“, tedy ve věku, kdy „opravdu začíná stáří“ a kdy neví, „kolik času mu Všemohoucí ještě dopřeje“. Nemá to být „jen“ další knížka do úctyhodného počtu, který narůstá prostě tím, že spisovatel je od toho, že píše, ale snad by v ní mělo být řečeno něco navíc. Něco souhrnného a esenciálního, cosi jako odkaz. Odpovědět „jaký“, a zda se to podařilo, však není možné, ani to nemá smysl. Škvorecký vlastně odpovídá po celý spisovatelský život, ale dělá to jako vypravěč, pozorovatel a posluchač, tedy nepřímou skrz neobyčejně zachycené obyčejné životy.

Důležitost novely, alespoň pro Škvoreckého čtenáře, je ovšem na první pohled v tom, že se po mnoha

letech vrací do centra základního románového cyklu *Kostelce (Náchoda)* let středoškolských či pubertálních, to znamená též protektorátních, a k ústřední postavě Dannymu Smiřickému. Toho opustil před více než dvaceti lety v Příběhu inženýra lidských duší a zdálo se, že se k němu vrátí již jen výjimečně v několika příležitostných povídkách, v nichž Danny vystupuje jako stárnoucí profesor na amerických univerzitách. V *Obyčejných životech* je Danny znovu centrálním vypravěčem, posluchačem, pamětníkem. Aktrý jsou spolužáci a spolužačky kosteleckého (náchodského) gymnázia; s některými se Danny setkává na třídních srazech o dvacet (1963) a pak o padesát (1993) let později. Sklenuto je tedy rozsáhlé časové období, přičemž jádrem jsou roky protektorátní. Jejich děje navazují či třeba jen drobně odkazují na *Zbabělce*, *Mirákl* stejně jako na povídky *Prima sezóna* či na válečné partie v *Inženýrovi* a vlastně na celou biografickou linii Škvoreckého díla. Je to skutečně „sumář“, jak napsal autor v předmluvě, možná svým způsobem defilé na rozloučenou, v němž jsou ještě jednou oživeny postavy tvořící Škvoreckého český svět. Tomu

koneckonců odpovídají i netradičně rozsáhlé „Poznámky a vysvětlivky“, v nichž sám Škvorecký komentuje motivy a postavy a zařazuje je do souvislostí svého díla. (Poznamenejme, že v knize je chybná paginace, takže ke každému číslu poznámky je nutné přičíst dvojku ...)

Mnohé jsme už jinde četli, něco je tu však ličeno, snad se recenzent neplete, poprvé. Mám na mysli především ústřední příběh pěkné německé profesorky Brunnenschattenové, ženy nordicky urostlé, nikoli však nacisticky uvědomělé. Vdá se za českého muže, čímž silně poškodí svou kariéru, ba uvede samu sebe u soukmenovců v nebezpečí, jež vrcholí po narození „smíšeného“ dítěte, které symbolicky pokřtí biblickým jménem Ruth. Jiným „německým“ portrétem je příběh Dannyho spolužáka Rudiho Seppa, který, aniž by z toho měl jen trochu radost, je jako Volksdeutsch odvelen do wehrmachtu a projde stalingradským peklem, z něhož ho zachrání zranění. Vypráví o tom Dannymu na sklonku války v sugestivní scéně v hotelu Beránek: Danny tím riskuje, nyní však u české strany.

Je to už všechno „dávno, dávno“, jak se refrénovitě vrací v textu. Ale stejně to u Škvo-reckého „žije“ jako by to bylo včera, jako by jen stačilo zastavit se a už je tu ten „podvečer, medový a krvavý, nezávislý na historické situaci národa a města“, což je evokace prvních vět z jiné důležité a rovněž dávné novely Bassaxofon. Škvoreckého „jazzová“ dikce je stále působivá, i když, pravda, v některých pasážích se vleče poněkud improvizovaně a odbíhavě, jako by se paměť

zastavovala, zadržávala a odsakovala jinam, než příběh skutečně chce. Je však poznat, jak až do skutečného stáří pro něho zůstává významný a živý původní zdroj psaní a emocionality. Je jím ten stav citlivosti, který je spojen s hranicí mládí a dospělosti, od níž se spisovatel stále více vzdaluje, ale s o to větším pochopením k tomuto mizejícímu obzoru hledí. Za sebe mohu říci, že tu nalézám to, co jeho „stálý“ čtenář má rád: vypravěčství nesené na ironické, hořkosladké tónině plynoucího času, jenž omílá jistoty všech ideologií, neboť skutečných pravd je v životě jen málo a jsou spojeny s úplně jinými autoritami, než jsou ty pozemské.

Zjednodušeně by se dalo říci, že Škvorecký je křesťanský humanista, který čerpá ze základních zážitků, jež mu přinesla „střední škola“. Není, myslím si, vůbec náhoda, že v roce 2004 dopisuje knihu, jejímiž hrdiny jsou německá profesorka a nedobrovolně německý spolužák, ale také katolický kněz Meloun, který neokázale, ale i tak hrdinně pomáhá židovské dívce. Těžko rozhodnout, je-li to míněno jako vzkaz české společnosti a jejímu morálnímu stavu, v každém případě je to vyjádření sympatií s „obyčejnými životy“, které nelze vtěsnat do většinových schémat. Zároveň Škvorecký ví, že tento postoj bude vždy menšinový a vždy bude prohrávat. A navíc i tu největší nespravedlnost nakonec překryje lidská lhostejnost a zapomnětlivost. Ale jsou ještě jiné autority než pozemské.

Jiří Peňás
Týden 7/2005

Mezi těmi milými Čechy

Nedávno jsem na tomto místě psal o novele Josefa Škvoreckého *Obyčejné* životy. Zhruba ve stejnou dobu knižně vyšel i její pandán: vzpomínky předobrazu hlavní postavy nejnovější Škvoreckého prózy, jeho profesorky němčiny na náchodském gymnáziu Evy Althammerové-Švorčíkové (1911–2002), nazvané **Češi jsou vlastně docela milí**.

U Škvoreckého se profesorka jmenuje Brunneschattenová, stejně jako se vypravěč jmenuje Smiřický. Jinak však vše víceméně odpovídá. Mladá profesorka je sudetská Němka, je přísná, ale spravedlivá a plná elánu pedagogického i životního. Je krásná, aspoň Dannymu, který ji přiměřeně nešťastně miluje, se tak jeví, ale snad ještě pozoruhodnější je, že se na ní v protektorátních letech nijak neprojevuje nákaza rasové ideologie. Provdá za čistokrevného Čecha, čímž značně poškodí svůj „panskorasový“ status. Po konfliktu se školním inspektorem Wernerem, fanatickým nacistou a antisemitou, je profesorka suspendována a proti své vůli přeložena na německou nižší školu. Nakonec ji před dalším nebezpečím zachrání těhotenství, čímž je však pro soukmenovce definitivně ztracena. Naštěstí se už blíží konec války, což však pro ni, Němku, neznamena konec, jak se v románech říká, protivenství.

Čili: mohla to být další z řady Škvoreckého literárních postav, v nichž fikce splývá s reálnými osobami, přičemž bližší pohled ukazuje, jak je to „reálno“ důležité. Škvoreckého kostelecký (náchodský) cyklus je

svým způsobem postupně vznikající „denunciační“ kronikou, ve které se, počínaje Zbabělci, poznávali jednotliví aktéři, což jim působilo buď radost, nebo naštvaní. V našem případě to bylo samozřejmě ono první. Althammerová Švorčíková v předmluvě vzpomínek píše, jak si s velkým potěšením přečetla v almanachu ke stému výročí náchodského gymnázia (1997) Škvoreckého pozdní vyznání právě k ní, k tehdejší „Hassliebe“ (velmi potřebné slovo, jehož ekvivalent v češtině kupodivu neexistuje), pro niž tehdy složil svou jedinou básničku v němčině. A otiskl ji v almanachu, pak také v novele. Je na ní poznat, že on i profesorka měli rádi Rilka...

Adresátce rozehvělých veršů bylo v tu chvíli 86 let. Jako stigmatizovaná sudetská Němka a učitelka, která však mohla díky českému manželovi zůstat ve vlasti (což nemusela být až taková výhra), měla za sebou nejednoduchý život, ale zdá se, že naplněný a spokojený, duševně čilý až do pozdního stáří. Až teprve tehdy se však rozhodne začít psát vzpomínky: pro Škvoreckého a také pro vnuky, protože celé její mládí je vlastně životem v prostředí, jazyku a kultuře, která po válce zanikla a zde, v Čechách, existuje jen v mizející paměti zbytků, které mohly zůstat. Touto rodinnou a „archeologickou“ vůlí lze vysvětlit, že kniha, psaná česky, tedy nikoli jejím rodným jazykem, má z větší části charakter příbuzenského vzpomínání na všechny ty tante a onkly, kmotry a báby, sousedy, kantory a mitšulery,

již se v jejím dětství a mládí mihnou a kteří zabydlovali třetinu Čech, v tomto případě od Chebu, kde se Althammerová narodila, po Děčín, kde prožila mládí. Češi jsou v jejich mladých letech přítomni jen výjimečně, oblast Děčína a Labe směřuje spíše na sever do Saska a Drážďan, ale nafoukaní Sasové jsou mezi „Deutschböhmen“ oblíbení možná ještě méně než humpoláčtí Češi. Značné místo mají v těchto vzpomínkách rodiny židovské: zubaři, obchodníci, advokáti, kteří se bez výjimky hlásili k německému jako ke vzorové kultuře. S Čechy se prvně mladé děvče více pozná až na „handlu“ čili výměnném pobytu dětí z českých a německých rodin: jezdí do Sobotky v Českém ráji a zažije, že vedle německého nacionalismu existuje také český. Češtinu zprvu vůbec neovládá, ostatně v jejím okolí je ještě dlouho za první republiky pokládána za „zbytečný jazyk“ a rodiče nejsou nijak nadšeni, že se její děti musejí dít. U Althammerové je to jinak, v čemž sehraje roli profesor češtiny, první láska příští profesorky obou zemských jazyků...

Není to vskutku žádná umělecká literatura a někdy se čtenář v tom trochu plkavěm defilé postav a příhod

začíná ztrácet, ale i tak je obdivuhodná pisatelčina paměť a trochu ironicky řečeno: „radost z fabulace“. Ústřední, a nemůže to být jinak, je postava mladé dívky Evy, která překonává s pílí, dobrým srdcem a elánem různé nástrahy školní, sociální a pak hlavně milostné, přičemž se dozvíme cosi o pohlavním dospívání předválečných dívek, které zřejmě nebylo ve srovnání s dneškem zas tak opožděné. Vedlo se však jistě v diskrétnější podobě; zkrátka se nemuselo vše říkat na plná ústa.

Autorka jistě neměla ambice napsat „obraz doby“: velká historie se odehrává v pozadí, i když životy lidí manipuluje, zvláště těmi, kteří se ocitnou na jejích třecích plochách. Pasáže z protektorátu a z odsunu, především scéna lynčování náhodských Němců při slavnostech prvního výročí konce války, jsou silné a dramatické a nemohou ve vzpomínkách chybět. Ale ty nebyly psány kvůli nim. Obyčejný život bývá někdy silnější než dějiny a Češi, jsou vlastně docela milí... napsala Němka, která mezi nimi zůstala.

Jiří Peňás
Týden 10/2005

Vražda se zárukou jako poselství

O laťce vysoko nastavené jsme psali po loňské premiéře čerstvě vylíhlého souboru Divadla Naboso při boskovickém Sokolu, když si mladý Tomáš Trumpeš troufl inscenovat Havlovu Žebráckou operu. Rok se

s rokem sešel, a protože byla zřejmě nastavena správná intenzita tréninku, laťka se – jak to má být – posunula o kus výš. Regionální scéna tak v podobě Divadla Naboso získala tahouna, kterého bude každý další jen těžko předbíhat.

Úkoly, které si šestadvacetiletý Trumpeš dává, můžou položit na lopatky i osvědčenější borce. Pustil se totiž i do dramaturgie, a to detektivního románu Jana Zábrany a Josefa Škvoreckého **Vražda se zárukou**. Představením se tak prolíná smutná doba mobilizace a několika následujících měsíců protkaná všemi zvraty lidských osudů, které přinášela. „Toto zvláštní rozhraní času, kdy ještě není válka, ale o demokracii už také mluvit nelze, tak poskytuje zvlášť hluboký pohled na lidskou společnost, jejíž členové jsou z pohodlnosti, prospěchářství či touhy po moci ochotni na mravní zásady rychle zapomínat. Věřím, že takovýto pohled nám může pomoci odhalovat tyto tendence v naší současnosti, protože příběh Vraždy se zárukou znovu ukazuje, jak nebezpečné by bylo je pomíjet a promíjet,“ napsal mladý autor do programu.

A tak nejen autor a režisér v jedné osobě, ale i zbylá třicítka aktérů,

muzikantů, tanečnic se stala nositeli poselství, které rozhodně nezapadlo.

Půldruháhodinové představení nebylo v žádném případě ucourané. Mělo spád, dynamiku, každá z postav – a dobrá polovina herců zpodobnila nejméně dvě – si vyhrála se svými charaktery. Obrovské množství obrazů nedělalo potíže ani jim, ani režisérovi. Opět vynikající výkon odvedl v hlavní roli osvědčený Libor Ždánský, který neodešel po celé představení z jeviště, a ani jediný z jeho kolegů neodvedl slabý výkon.

Inscenace byla proložena dobovými písněmi z pera Martina Neruda zpívanými vynikající Lenkou Bařinkovou a stejně vynikajícími tanečnicemi čísly v podání Katky Křivinkové a Dariny Vítkové.

Jitka Melkusová

Regionální noviny (Boskovice)

č. 14/2004

Obsah

Z TEXTŮ JOSEFA ŠKVORECKÉHO

Náchod, to krásné město Kostelec	2
Vzpomínka na Igora Hájka.....	5
Lodí kolem půlky světa. Stanislav Mareš R. I. P. (1934–2005).....	7
Ota Ulč, 75	10

STUDIE A ČLÁNKY

Jindřich Kolda: Vlák z Prajska	13
Zdeněk Kirschner: Humor generace nesnadných životů.....	14
Michal Příbáň: Z Náchoda do Kostelce, od Járinky k Ireně, od Marie k Marii...21	
Ivana Zigová: Priestor postáv v novele J. Škvoreckého Konec nylonového věku 28	

KNIHY, KTERÉ NEVYŠLY V 68 PUBLISHERS

Michal Schonberg: Proč nevyšel Stín svobody. Příběh nenapsané knihy	36
--	----

BIBLIOGRAFIE

František Knopp: Dílo Josefa Škvoreckého publikované v roce 2004.....	60
--	----

UDÁLOSTI

Literární akademie navrhla udělit Cenu Karla IV. Josefu Škvoreckému	65
Literární akademie vydala kolekci prací svých studentů.....	66

KRONIKA	68
----------------------	----

RECENZE

Dana Packová: Prozaik srší v esejích vtípem jako při jazzu	69
Jiří Peňás: Defilé těch dávných životů.....	71
Jiří Peňás: Mezi těmi milými Čechy	73
Jitka Melkusová: Vražda se zárukou jako poselství	74

..

Na obálce foto Jiřího Voskovce na scéně torontského Nového divadla v roce 1975. Foto z archivu Lumíra Salivara.

LITERÁRNÍ AKADEMIE

Soukromá vysoká škola Josefa Škvoreckého

poskytuje vzdělání v rámci magisterského studia

v oborech

Tvůrčí psaní, Redakční práce,

Mediální komunikace, Interaktivní média

a v rámci bakalářského studia v oborech

Tvůrčí psaní a Hudební publicistika

Sídlo: Malovická 2751, 141 00 Praha 4 – Záběhlice
tel.: 272 773 045, 272 772 003; fax: 272 763 020
<http://www.lit-akad.cz> e-mail: lit-akad@lit-akad.cz